મુખ્ય ટાઈટલ ઉપરના ચિત્રનો પરિચય

એક સાધુજી ક્રોધના આવેશમા મરીને એક રાફડાની અંદર સર્પ રૂપે ઉત્પન્ન થયા. ક્રોધમા મૃત્યુ પામેલ હોવાથી ઉગ્ર ઝેરવાળો ચંડકોશિયો નાગ થયો. તેની દૃષ્ટિમા પણ ભયંકર ઝેર હતું. કોઈના પર દૃષ્ટિ પડે તો તેને ઝેર ચડી જતું અને તે મરણશરણ થતાં. આ નાગે એ રસ્તામાં નીકળતા અનેકને દંશ આપી પ્રાણ લીધેલા. જેથી લોકોએ તે રસ્તે ચાલવું જ બંધ કરી દીધું. એક સમયે પ્રભુ મહાવીરદેવ તે જ રસ્તે થઈને નીકળ્યા. ગોવાળીઆઓએ તેમને તે રસ્તે જતા રોકયા ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે તમે મારી કોઈ ચિંતા ન કરો. હું સર્વ જીવોનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છું છું. અને પ્રભુ જ્યાં ચંડકોશિયાનુ બિલ હતું ત્યા રાફડા પાસે આવીને ધ્યાન ધરી ઊભા રહ્યા ચંડકોશિયાને મનુષ્ય શરીરની ગંધ આવતા રાફડામાથી બહાર નીકળ્યો અને પ્રભુને પગે દંશ દીધો તો લોહીને બદલે દૂધની ધારા વહવા લાગી. આ જોઈને તે વિચારવા લાગ્યો અને તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયુ. (પૂર્વના ભવોનું જ્ઞાન) અને ત્યા પ્રભુએ પણ ધ્યાન પાળીને તેને કહ્યું, "બુઝ બુઝ તુ શું કરી રહ્યો છે? ક્રોધ કરીને તારી દુર્ગતિ વધારી રહ્યો છે વગેરે" તેથી તેને ખૂબ ખૂબ પશ્ચાતાપ થયો અને પ્રભુની માફી માગી. તેણે કહ્યુ, "પ્રભુ હવે હું આજથી હિંસા નહિ કરુ મને ત્યાગ કરાવો, તથા જીવન સુધીનો સંથારો કરાવો." આમ મહાવીરે તે સર્પનો ઉદ્ધાર કર્યો નાગ શાંત થવાથી લોકોએ એની પૂજા કરવી પ્રારંભ કરી, અને પૂજામા દૂધ, સાકર વગેરે ચડાવવા લાગ્યા. તેથી કીડીઓ આવી અને નાગને ચટકા ભરવા લાગી પરંતુ સર્પ શાંત ભાવે તે સહન કરવા લાગ્યો. ઘણી કીડીઓના સમૂહ મળીને ચટકા ભરવાથી શરીર ચાળણી સમાન થઈ ગયુ પણ તે તો પ્રભુના ધ્યાનમા મસ્ત રહીને વેદના ભૂલી ગયો તો તે મરીને આઠમા સ્વર્ગમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ક્રોધના પ્રભાવે સાધુમાંથી સર્પ થયો અને સમતાને પ્રભાવે સર્પમાથી દેવ થયો. એ છે ભાવોનો મહિમા તેને જે સમજી શુભનો આશ્રય ગ્રહણ કરે તે જ ભવ પાર કરે.

ચડકોશી

વિષ ભરીને વિષધર સૂતો ચડકોશિયા નામી,
મહા ભયકર એ મારગમા વિચરે મહાવીર સ્વામી

"જાઓ મા પ્રભુ પથ વિકટ છે
એક ભયાનક નાગ નિકટ છે"
રાહ જોઈને જિનને વીરને લોક બધા ભય પામી

આવી ગધ જ્યા માનવ દેહી,
ખ દીના ત્યા ધને વૈરી,
હિસા અને અહિસા વચ્ચે લડાઈ ભીષણ જામી

દૂધ વહ્યુ જ્યા પ્રભુને ચરણે,
ચડકોશિયો આવ્યા શરણે,
"કઈક સમજ તુ કઈક સમજ" વીર કહે કરુણા આણી

'વેરથી વેર શમે નહિ જગમા,
પ્રેમથી પ્રેમ વધે જીવનમા'
પ્રેમ ધર્મનો પરિચય પામી નાગ રહ્યો શિર નામી,
મહા ભયકર એ મારગમા વિચરે મહાવીર સ્વામી

સમતામા સુખ સ્વર્ગ અને મોક્ષ રહેલ છે જ્યારે વિષમભાવમા સસાર અને સસારના દુખો રહેલા છે ચડકોશિયાના જીવે સમતા કરી તો સુખી થયા અને વિષમભાવ કર્યો તો દુખી થયો આ પુસ્તક યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય અને ઇષ્ટોપદેશ તથા સમાધિશતક આપણને સમતા તરફ જવા પ્રેરણા આપે છે અને વિષમભાવ તજવાનો ઉપદેશ આપે છે અને તેનુ પ્રત્યક્ષ પરિણામ શુ છે તે બતાવવા આ દૃષ્ટાતરૂપ ચિત્ર રજૂ કરેલ છે સુજ્ઞજનો તે વાચી-વિચારી તેનુ જીવનમા આચરણ કરે એ જ શુભકામના! સહ વિરમુ છુ

સદ્ગત શ્રી દલપતરામભાઈ

ટૂંક પરિચય

સદ્ગત શ્રી દલપતરામભાઈના માતા–પિતાનું નિવાસસ્થાન સૌરાષ્ટ્રના સરધાર ગામ ખાતે હતું તેમના માતાપિતાનુ નામ શ્રીમતી ઉજમબાઈ અને શ્રી જટાશંકરભાઈ હતા. તેમનો જન્મ તા. ૧૯–૫–૧૮૯૫ના રોજ તેમના મોસાળ જેતપુરમા થયો હતો માતાપિતા સ્વભાવે સરળ અને ધર્માનુરાગી હતા. માતુશ્રી ઉજમબાઈની શીતળ વાત્સલ્ય–છાયામાં તેમનો શૈશવકાળ વ્યતીત થયો ત્યારબાદ થોડો પ્રાથમિક અભ્યાસ તેમણે સરધારમા કર્યો અને પછીના વધુ અભ્યાસ માટે તેઓ રાજકોટ ગયા. અભ્યાસ બાદ તેઓશ્રી સૌરાષ્ટ્રમાથી હાલના મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાના સોલાપુર શહેરમા જઈને વસ્યા ત્યાની મીલમા તેમણે નોકરી સ્વીકારી અને પોતાની વિશિષ્ટ કુશળતા અને કાર્યદક્ષતાને પરિણામે, એક પછી એક ઉચ્ચ હોદ્દો પ્રાપ્ત કરતાં કરતા, અંતે વીવિંગ–માસ્તરના માનભર્યા હોદ્દા પર નિયુક્ત થયા. આ રીતે આ ઉદ્યોગ–કેન્દ્રને એમની સુદીર્ઘ અને નિષ્ઠાભરી સેવા–કારકિર્દીનો લાભ મળ્યો હતો તેઓ સરળ સ્વભાવી અને શાત હતા. તેઓ જૈન ધર્મના ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો યથાશક્તિ આચરતા હતા. છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તેઓશ્રી હૃદયરોગના ભોગ બન્યા હતા. અને અન્ય નાના મોટા અનેક વ્યાધિઓએ તેમના શરીરને ઘેરી લીધુ હતુ. તેમના પુત્રોએ તેમની સંપૂર્ણ સેવા બજાવી હતી. અનેક ઉપચારો કર્યા છતા અંતે તો બધું કુદરતને હાથ છે. કુદરત પાસે માનવીનુ શુ જોર છે? અંતે છેવટની ક્ષણ સુધી બોલતા–ચાલતા, તા. ૧૫–૨–૭૨ના રોજ આ માયામય જગત અને નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરીને તેમનો અમર આત્મા પરલોકની યાત્રાએ ચાલ્યો ગયો છે. પ્રભુ તેમના અમર આત્માને શાતિ અર્પે. તેમના સુપુત્રોએ તેમની પાછળ સારો એવો ધર્માદો કાઢેલ છે

ભવદીય કાંતિલાલ

સ્વ વોરા દલપતરામ જટાશંકર

પિતૃ દેવો ભવ

જન્મ તા. ૧૯-૫-૧૮૯૫] : [સ્વર્ગવાસ તા. ૧૫-૨-૭૨

પૂજ્ય પિતાશ્રી,

શિશુવયમા જ ધર્મના સસ્કારોનુ સિંચન કરીને તેમા અમને દઢ કરીને તથા તમારા પોતાના જ દષ્ટાંતથી ધર્મનુ આરાધન કરનાર જીવ અંતિમ સમયે પણ કેવી સમાધિ રાખી શકે છે, તેનો દાખલો પૂરો પાડીને અમારામા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા રાખી શ્રદ્ધાવાન બનાવનાર એવા પૂજ્ય પિતાશ્રી ! આપના અમો ભવોભવના ઋણી છીએ.

લિ. ભવોભવના ઋણી
આપના સંતાનો,
મનસુખલાલ, ચંદ્રકાન્ત,
મધુસૂદન, મહેન્દ્રકુમાર,
સુશીલાબેન, મુક્તાબેન.

પૂજ્ય માતુની   માતૃ દેવો ભવ

આપે અમારી બાલ્યાવસ્થામાં   દાન શીલ તપ અને
આપશ્રી ધાર્મિક સંસ્કારોનું બીજ વાવ્યું તેનાથી અમે જીવનને
સં [illegible] સફળ જીવવામાં સફળ બન્યા છીએ. આપની સરખામણી [illegible]
સેવા ભક્તિની જે [illegible] અને આપ આ મંગલમય કરતા [illegible] દર્શાવ્યું [illegible]
બનાવો એવા પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે અમારા સર્વની પ્રાર્થના.

લિ. [illegible]

[illegible]

મન [illegible]

મધુસૂદન મહેન્દ્રકુમાર

[illegible]બેન [illegible]બેન

આત્મ વિકાસની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ

જૈન દૃષ્ટિએ					જૈનેતર દૃષ્ટિએ				
આત્માની દશા ૧	ગુણસ્થાન ક્રમ ૨	ધ્યાન ૩	વિકાસ કાળ ૪	જ્ઞાન-પ્રકાશ ૫	યોગ દૃષ્ટિ ૬	અષ્ટાંગ યોગ ૭	અવસ્થા ૮	સાંખ્ય મત ૯	શ્રેયાર્થી પ્રેયાર્થી ૧૦
બહિરાત્મ ભાવ	૦	રૌદ્ર આર્ત	અવિકાસ કાળ	૦	ઓઘ દૃષ્ટિ	૦	મૂઢાવસ્થા	તમોગુણ	પ્રેયાર્થી
	૦	,, ,,	,,	૦	,,	૦	,,	,,	,,
	૦	,, ,,	,,	૦	,,	૦	,	,,	,,
	૧	આર્ત-રૌદ્ર	,,	તૃણાગ્નિની પ્રભા સમાન	મિત્રા	યમ	ક્ષિપ્તાવસ્થા	તમઃ રજઃ	,,
	૧	,, ,,	,,	છાણાની અગ્નિની પ્રભા સમાન	તારા	નિયમ	,,	,,	,,
	૨	,, ,,	,,	લાકડાની અગ્નિની પ્રભા સમાન	બલા	આસન	વિક્ષિપ્ત	,,	,,
	૩	આર્ત-રૌદ્ર	,,	દીવાની પ્રભા સમાન	દીપ્તા	પ્રાણાયામ	,,	,,	,,

દુઃખનું ઔષધ

તને બીજું કોઈ દુઃખી કરતુ નથી, તારી પોતાની વાસના જ તને દુઃખી કરે છે. 'જે દિ' તારી વાસના નષ્ટ થઈ જશે તે દિ' દુઃખ નહીં રહે.

તારામાં માનપ્રાપ્તિની વાસના છે અને તને કોઈએ માન આપ્યું નહીં, ત્યારે તું એને દુઃખ આપનાર માને છે! પરંતુ હકીકતમા, જો માનપ્રાપ્તિની તારી વાસના જ ન હોત તો તેને તું દુઃખ આપનાર ન માનત

માટે જ્યારે જ્યારે તને લાગે કે "હું દુઃખી છુ" ત્યારે ત્યારે એની પાછળ કાર્ય કરતી વાસનાને શોધી કાઢજે અને એને નિર્મૂળ કરવાના ઉપાયો કરજે. પછી બીજું કોઈ તને દુઃખ આપનાર નહિ લાગે.

રસ્તામા ચાલ્યા જતાં અચાનક ખાડો આવે ને પડી જવાય... ત્યારે કેટલુ દુઃખ થાય છે? જોઈને ન ચાલ્યા તેનો કેટલો બધો પશ્ચાતાપ થાય છે? એમ કોઈ દુષ્ટ વિચાર રૂપી ખાડામા મન પડી જાય ત્યારે કેટલુ દુઃખ થાય છે? કેટલો પશ્ચાતાપ થાય છે? ખરાબ વિચાર કર્યા પાછળ તીવ્ર દુઃખ અને પશ્ચાતાપ વિના પુનઃ આપણે એ વિચારોથી પાછા નહિ ફરી શકીએ.

ખરાબ વિચાર એટલે ઊંડો કૂવો! એવી આત્મપ્રતીતિ વિના તો કૂવામાં જ પડવાનુ થશે. ખરાબ વિચારો અટકાવવાની તીવ્ર ઝંખના વિના ખરાબ વિચારો નહિ જ અટકે. આપણી રતિ–આનંદનુ પાત્ર માત્ર વિષયો નથી, આપણી રતિનુ પાત્ર તો છે પરમાત્મા તીર્થંકર દેવ. પરમાત્મા પ્રત્યે રતિ કરી શકીએ તો મનુષ્ય છીએ!

ચિત્ત પ્રસન્નતા

સંબંધ તથા મંગલાચરણને જણાવવા માટે પ્રથમ શ્લોકરૂપ સૂત્રને જણાવે છે.

મંગલાચરણ તથા પ્રયોજનાદિ

નત્વેચ્છા યોગતોઽયોગં યોગિગમ્યં જિનોત્તમમ્
વીરં વક્ષ્યે સમાસેન યોગં તદ્ દૃષ્ટિ ભેદત ॥૧॥

અર્થઃ–શ્રુત જિનાદિ યોગીપુરુષોથી જાણવા લાયક તથા સામાન્ય કેવલીઓમાં ઉત્તમ તથા મન, વચન અને કાયાના યોગથી રહિત એવા પરમાત્મા મહાવીર દેવને (શાસ્ત્રયોગ તથા સામર્થ્ય યોગથી નમસ્કાર કરવો અશક્ય હોવાથી) ઇચ્છા યોગથી નમસ્કાર કરીને સંક્ષેપથી મિત્રાદિ લક્ષણ વાળા યોગને યોગદૃષ્ટિના ભેદથી કહીશ. ૧.

વિવેચન–શિષ્ટ પુરુષોનો એવો આચાર છે કે કોઈ પણ સારા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં પહેલાં ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર કરીને પછી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ આચાર્ય પણ શિષ્ટ છે. આથી શિષ્ટાચાર પાલન કરવા મંગલાચરણ કરવું જરૂરનું છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, શિષ્ટોનો આ આચાર છે કે તેઓ સર્વ સ્થળે સારા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ઇષ્ટદેવની સ્તુતિપૂર્વક હંમેશા પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમ જ સારા કામમાં ઘણાં વિઘ્નો આવે છે. આ કારણને લઇ આ પ્રકરણ સમ્યગ્ જ્ઞાનનો હેતુ હોવાથી શ્રેયોભૂત છે માટે આ કાર્યમાં વિઘ્નો ન આવે, તેમ જ વિઘ્નોની ઉપશાંતિ થાય તે ખાતર મંગલની જરૂર છે, તથા બુદ્ધિમાનોની પ્રવૃત્તિ ... આ ગ્રંથ રચવાનું શું પ્રયોજન છે? તથા આ ગ્રંથમાં ... છે? તે જણાવવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં કહેલ છે કે

જ્યા સુધી શાસ્ત્ર રચવાનુ અગર કોઈ પણ કાર્ય કરવાનુ
પ્રયોજન કહેલ ન હોય ત્યા સુધી તેનુ ગ્રહણ કોઈ પણ કરતુ
નથી તેમ જ જેનુ અભિધેય, આમા આ કહેવાનુ છે તે કહેલ
ન હોય તેનુ પ્રયોજન પણ કહી શકાય નહિ, વળી આ અભિધેય
અભીષ્ટ તથા શક્ય હોવુ જોઈએ, પણ નકામુ કે બિનઉપયોગી
ન હોવુ જોઈએ આ ગ્રંથ રચવાનુ આ ફળ છે એમ સ્પષ્ટ
બતાવવુ જોઈએ, તથા સંબંધ પણ કહેવો જોઈએ, પણ આ
સંબંધ અંદર આવી જાય છે વાચ્ય વાચક ભાવરૂપ જેથી
જુદો કહેલ નથી

અહી હવે ઉપર જણાવેલ મ ગલાચરણ, પ્રયોજન વગેરે
ણાવે છે

'નત્વેચ્છા યોગતોઽયોગં યોગિગમ્ય જિનોત્તમ વીર,'

આ વાક્યથી શિષ્ટ સમય પ્રતિપાલન કરવા તથા
વિઘ્નોની શાતિ કરવા ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવામા આવેલ છે તથા

'વક્ષ્યે સમાસેન યોગ તદ્દૃષ્ટિભેદત,'

આ વાક્ય વડે પ્રયોજનાદિ ત્રણ કહેલ છે આ પ્રમાણે
ા શ્લોકનો સામાન્ય અર્થ બતાવેલ છે હવે તેનુ વિવેચન
વામા આવે છે—'નત્વાપ્રભુમ્ વીર, પરમાત્મા મહાવીર
ને નમસ્કાર કરીને, કેવી રીતે, તે કહે છે કે ઇચ્છાયોગન
ાપૂર્વક ઇચ્છાયોગ આશ્રિ આ ક્રિયા વિશેષણ છે ઇચ્છાયોગ
ામસ્કાર કરુ છુ આમ કહેવાથી શાસ્ત્રયોગ તથા સામર્થ્ય
ા નિષેધ કર્યો, કારણ કે શાસ્ત્રયોગ તથા સામર્થ્યયોગથી
ાર થઈ શકે નહિ, અને ગ્રંથની શરૂઆતમા મૃષાવાદ

(અસત્ય)નો દોષ લાગે તે દૂર કરવા ઈચ્છાયોગથી નમસ્કાર કરે છે. સર્વ જગ્યાએ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ યોગ્ય છે. આ ત્રણ યોગનું સ્વરૂપ આગળ બતાવવામાં આવશે. શાસ્ત્રયોગ અને સામર્થ્યયોગ ઘણા ઊંચા દરજ્જાના છે તેથી તે યોગ વડે નમસ્કાર કરવો બની શકે નહિ, માટે ઇચ્છાયોગથી નમસ્કાર કરેલ છે. વીરભગવાન કેવા છે? તો કહે છે કેઃ—

"જિનોત્તમં" આ વિશેષણ છે, નામાદિ વીરનો વ્યવચ્છેદ કરે છે. રાગદ્વેષાદિ શત્રુને જીતનાર હોવાથી સર્વે વિશિષ્ટ શ્રુતધરાદિ જિન કહેવાય છે તે બતાવે છે–શ્રુતજિન, અવધિજિન, મન:પર્યાયજ્ઞાનીજિન, કેવલજ્ઞાનીજિન આ તમામ જિનોમાં ઉત્તમ, કેવલજ્ઞાનપણાને લઇ તથા તીર્થંકરપણાને લઇ, પ્રભુ મહાવીરદેવ જિનોત્તમ છે. આમ કહેવાથી પ્રભુના તથા ભવ્યત્વ પરિપક્વપણાથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્તમ બોધિબીજના લાભથી આરાધન કરેલ અર્હંત પદાદિના વાત્સલ્ય ભાવથી ઉપાર્જિત કરેલ મહાન્ પુણ્યરૂપ તીર્થંકર નામકર્મના વિપાક (ફલરૂપ) બીજાને પરમપદ સંપાદન કરાવનાર કર્મકાય અવસ્થા–સમવસરણ અવસ્થા જણાવી. કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલાંની જે સમગ્ર અવસ્થા તે ધર્મકાય અવસ્થા જાણવી, વળી પ્રભુ કેવા છે તો કહે છે, "અયોગં." મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર રૂપ જે યોગો તે જેઓને હવે નથી. આને લઇને પ્રભુ યોગરહિત છે, આમ કહેવાથી પ્રભુની શૈલેશી અવસ્થાના ઉત્તરકાલમાં થનાર સંપૂર્ણ કર્મ અભાવરૂપ તથા ભવ્યત્વ પરિક્ષયથી પ્રગટ થયેલ પરમજ્ઞાન તથા સુખ લક્ષણથી કૃતકૃત્ય થવાથી પરિપૂર્ણપણે પરમ ફલરૂપ તત્ત્વકાયાવસ્થા–સિદ્ધાવસ્થાને જણાવે

પદ મળવું તે છે. ગ્રંથકર્તાનો આશય શુદ્ધ હોવાથી તથા પ્રાણીઓના હિત ખાતર તેઓશ્રીની પ્રવૃત્તિ હોવાથી આ પ્રવૃત્તિ નિર્વાણ સુખ મેળવી આપવામાં અવશ્ય ફળદાતા બીજ સમાન છે. "અભિધેયં" આ ગ્રંથમાં કહેવા લાયક યોગનું સ્વરૂપ છે, આ અભીષ્ટ છે, તેમ જ શકય પણ છે, આથી અનભીષ્ટ તથા અશકયપણાની શંકા દૂર કરવી.

"સંબંધ" સાધ્ય સાધન લક્ષણ સંબંધ અથવા વાચ્ય વાચક ભાવ લક્ષણ સંબંધ પ્રસિદ્ધ જ છે. શબ્દ રૂપ ગ્રંથ વાચક છે, અને અર્થ વાચ્ય છે શ્રોતાઓને અનંતર પ્રયોજન ચાલુ પ્રકરણના અર્થનો બોધ થવો તે. અને પરંપર પ્રયોજન તો શ્રોતાઓને પણ નિર્વાણ સુખ મેળવવું તે છે, પ્રકરણના અર્થને જાણી યોગ્ય રીતે યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં અવશ્ય ફલદાતા બીજ રૂપ છે. આ પ્રમાણે ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરીને તથા પ્રયોજનાદિ કહીને ચાલુ પ્રકરણને ઉપકારક પ્રાસંગિક બીના જણાવે છે.

ઇચ્છાદિ યોગનું સ્વરૂપ કહે છે.

ઇહૈવેચ્છાદિ યોગાનાં સ્વરૂપમભિધીયતે,
યોગીના મુપકારાય વ્યક્તં યોગ પ્રસંગત ॥૨॥

વિવેચન–ચાલુ પ્રકરણમાં ઇચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ અને સામર્થ્યયોગોનુ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. શા માટે? ઉત્તર આપે છે કે યોગીઓના ઉપકાર અર્થે, અહીંઆ કુલ યોગીઓ તથા પ્રવૃત્તચક્ર યોગીઓ લેવા, પરંતુ નિષ્પન્ન યોગીઓ કે

જેઓ પૂર્ણતાને પામ્યા છે તેઓને ન લેવા, કારણ કે તેઓને આ યોગના ગ્રથથી હવે લાભ નથી આ ત્રણ પ્રકારના યોગીઓનુ સ્વરૂપ આગળ સવિસ્તારથી જણાવવામા આવેલ હોવાથી અહી જણાવેલ નથી આથી શુ ઉપકાર થવાનો છે ? ઉત્તર— યોગના સ્વરૂપને, રહસ્યને સમ્યક્ પ્રકારે જાણે કેવી રીતે કહેશો ? ઉત્તર–સ્પષ્ટ રીતે કહીશુ પણ અપ્રસ્તુત નહિ કહીએ

"યોગપ્રસગત" મિત્રાદિ લક્ષણ યોગના પ્રસગને લઈ, પ્રસગ નામના શાસ્ત્રની યુક્તિથી આકર્ષાઈ ને જણાવીશ ૨

ઇચ્છા યોગનુ સ્વરૂપ કહે છે

કર્તુમિચ્છો શ્રુતાર્થસ્ય જ્ઞાનીનોઽપિ પ્રમાદત
વિકલો ધર્મયોગો ય સ ઈચ્છાયોગ ઉચ્યતે ॥૩॥

વિવેચન—તથા પ્રકારના ક્ષયોપશમ ભાવને લઈ કોઈ એક માણસ દ્રવ્યાદિક પુદ્ગલિક વસ્તુની આશા, તૃષ્ણા રહિત ધર્મના અનુષ્ઠાનો કરવાની ભાવનાવાળો હોવા છતા સિદ્ધાતમા કહેલ તત્ત્વની વાતો જાણવા છતા, અને કરવા લાયક ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો સારી રીતે સમજવા છતા, જે કાળે જે ધર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવાનુ હોય તેમા ફેરફાર કરી નાખે, દષ્ટાન્ત તરીકે પ્રતિક્રમણુ કરતા સૂર્યાસ્ત સમયે વદિતા સૂત્ર આવવુ જોઈએ તેના બદલે પ્રતિક્રમણની શરૂઆત પણ થતી નથી ચૈત્યવદન કરતા અર્થની વિચારણા તથા ચિત્તની એકાગ્રતા થવી જોઈએ તે પણ પ્રમાદને લઈ બરોબર થતી નથી ક્ષયોપશમ ભાવની વિચિત્રતાને પોતે અજ્ઞાની નથી પણ જ્ઞાની છે તેમ જ ધર્મના અનુષ્ઠાનોના રહસ્યને જાણનાર છે માત્ર પ્રમાદ નિ…

જે ક્રિયા કરવાની છે તે કરે નહિ, પ્રભુભક્તિ કરવાના સમયે ઉપાસના કરે નહિ, ગુરૂવંદનના સમયે ગુરૂને વંદન કરે નહિ, સુપાત્ર દાન આપવાના સમયે દાન આપે નહિ, હૃદયમાં ઇચ્છા તો પ્રબળ હોય પણ આળસ, પ્રમાદ, મનની અસ્થિરતા વગેરેને કારણે કરી શકે નહિ. અથવા વિકાલે કરે, તેને ઇચ્છા-યોગ કહે છે આ યોગ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે હોય છે. ૩.

શાસ્ત્ર યોગનું સ્વરૂપ

શાસ્ત્ર યોગ સ્ત્વિહ જ્ઞેયો યથાશક્ત્યપ્રમાદિનઃ
શ્રાદ્ધસ્ય તીવ્રબોધેન વચસાઽવિકલસ્તથા ॥૪॥

વિવેચન—અપ્રમાદિ એવો શ્રાવક શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે કહેલ હોય તે પ્રમાણે ધર્મના સર્વ અનુષ્ઠાનો જે સમયે જે કરવાનાં હોય તે પ્રમાણે કરે છે. વિકથાદિ પ્રમાદ જેને અલ્પ માત્ર પણ નથી, તેમ જ અન્ય પ્રકારના મોહના અભાવથી આત્માદિનો નિર્ણય જેને ચોક્કસ થઈ ગયો છે. તેમ જ તીવ્ર બોધને લઈ અબાધિત યોગ્ય સમયે અખંડ ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. ઇચ્છા યોગમાં યથા યોગ્ય પ્રવૃતિની ખામી છે, ત્યારે શાસ્ત્રયોગમાં યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. તેમ જ ત્યાગ, વૈરાગ્ય પણ વધારે સારો હોય છે. વિચક્ષણ મનુષ્યો જ પોતાના દોષોને, ભૂલોને જાણી શકે છે અને ત્યાગી શકે છે. પણ જે પોતાની ભૂલોને જાણે જ નહિ તે તેને ત્યાગી તો ક્યાંથી જ શકે. ૪.

સામર્થ્યયોગનું સ્વરૂપ

શાસ્ત્રસંદર્શિતોપાયસ્તદતિક્રાન્ત ગોચરઃ
શક્ત્યુદ્રેકાદ્વિશેષેણ સામર્થ્યાખ્યોઽયમુત્તમઃ ॥૫॥

માટે એક જ દરવાજો હોતો નથી, પણ અનેક દરવાજાઓ તથા બારીઓ હોય છે. જેને જે ઇચ્છા આવે તે દરવાજેથી નગરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. તેના માટે પ્રતિબંધ હોતો નથી, તે પ્રમાણે મોક્ષ રૂપ નગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે એકાદ સાધન હોતું નથી, પણ અસંખ્યાત કે અનંતા સાધનો હોય છે. આ બધા અનંતા સાધનોનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં કેવી રીતે હોઈ શકે? શાસ્ત્ર તો માત્ર દિશાસૂચન કરે છે. એકાદ સાધન પકડી આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે તો આગળના માર્ગો આપોઆપ સ્વાનુભવે સમજાઈ જાય છે ૬.

શાસ્ત્રથી તમામ સાધનો જાણવામાં દોષ બતાવે છે.

સર્વથા તત્પરિચ્છેદાત્ સાક્ષાત્કારિત્વ યોગત.
તત્સર્વજ્ઞત્વ સંસિદ્ધેસ્તદા સિદ્ધિપદાપ્તિતઃ ॥૭॥

(વિવેચન—શાસ્ત્રો દિશાસૂચન કરાવનારા હોવાથી શાસ્ત્ર દ્વારા મોક્ષના અનંતા સાધનો જાણી શકાય જ નહિ અને જાણવામાં આવે તો શ્રોતારૂપ યોગિઓને સ્વાનુભવ સિદ્ધ તમામ માર્ગોનો સાક્ષાત્કાર થવાથી શાસ્ત્ર સાંભળવાના સમયે જ સર્વજ્ઞપણાની સિદ્ધિ સાથે મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ પણ થાય, પણ તેમ તો થતું જ નથી' ૭.

વાદિ આ વાતને ઈષ્ટ ગણે છે. તેને ઉત્તર આપે છે:

ન ચૈનદેવં યત્તસ્માત્ પ્રાતિભજ્ઞાન સંગત
સામર્થ્ય યોગોઽવાચ્યોસ્તિ સર્વજ્ઞત્વાદિ સાધનમ્ ॥૮॥

વિવેચન—ઉપર જે બીના કહેવામાં આવી તે પ્રમાણે બનતું તો નથી. શાસ્ત્રથી અયોગિ કેવલીત્વનું જ્ઞાન થયા છતાં

પણ મુક્તિ મળતી તો નથી જો આમ છે તો પ્રાતિભજ્ઞાન સંયુક્ત આ સામર્થ્યયોગ ચોક્કસ સર્વજ્ઞપણાને પ્રાપ્ત કરી આપે છે આ યોગ પ્રાપ્ત થતા આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતા જરાપણ વાર લાગતી નથી, આ પ્રાતિભજ્ઞાનને માર્ગાનુસારિ–કેવલજ્ઞાનને અનુસરનાર પ્રકૃષ્ટ ઉહા–જ્ઞાન–માનસિકતાદશ જ્ઞાન કહે છે સામર્થ્ય છે પ્રધાન જેમા, એવો યોગ તે સામર્થ્યયોગ, અર્થાત્ ક્ષપક શ્રેણીગત ઉત્તમ ધર્મ વ્યાપાર કે જે યોગીઓથી પણ અવાચ્ય છે, અકથનીય છે, જેનું સ્વરૂપ શબ્દ દ્વારા પણ વર્ણન કરી શકાય નહિ, પણ સ્વાનુભવગમ્ય છે આવો સામર્થ્યયોગ–ધર્મવ્યાપાર વિલંબ વગર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે છે અહીં આ વાદી શંકા કરે છે કે–પ્રાતિભજ્ઞાન છે તે શ્રુતજ્ઞાન છે અને એમ નહિ માનો તો શાસ્ત્રમા પાચ જ્ઞાન કહેલ છે તેના છ જ્ઞાન થશે, તેમ જ પ્રાતિભજ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન પણ કહી શકાય નહિ, કારણ કે કેવલજ્ઞાન તો સામર્થ્ય યોગનુ કાર્ય છે આ યોગમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે માટે પ્રાતિભજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનની અદર પ્રવેશ કરાવો, જો શ્રુતજ્ઞાનની અદર પ્રાતિભજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય તો પછી મોક્ષપ્રાપ્તિના જે જે કારણો છે તે શ્રુતજ્ઞાન રૂપ શાસ્ત્રથી જ જણાય છે એમ ચોક્કસ થયુ આનો ઉત્તર એ છે કે–પ્રાતિભજ્ઞાન છે તે શ્રુતજ્ઞાન નથી તેમ જ કેવલજ્ઞાન પણ નથી તેમ જ પાચ જ્ઞાનથી જુદું જ્ઞાન પણ નથી, જેમ અરૂણોદય આ અરૂણોદય છે તેને રાત્રિ ન કહી શકાય, તેમ દિવસ પણ ન કહી શકાય, તેમ જ રાત્રિ દિવસથી અતિરિક્ત વસ્તુ છે તેમ પણ ન કહી શકાય પરંતુ સૂર્યોદય પહેલાની એક અવસ્થા અરૂણોદય છે એમ કહી શકાય તે

પ્રમાણે પ્રાતિભજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન તથા કેવલજ્ઞાન પણ ન કહી શકાય કારણ કે સામર્થ્યયોગના સમયે ક્ષપકશ્રેણીગત હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમભાવને લઇ શ્રુતજ્ઞાની તરીકે વાસ્તવિક વ્યવહાર થઈ શકે નહિ, માટે શ્રુતજ્ઞાન ન કહેવાય. તેમ જ ક્ષયોપશમ જ્ઞાન હોવાથી તમામ દ્રવ્ય પર્યાયને નહિ જાણવાથી કેવલજ્ઞાન પણ કહેવાય નહિ, માટે આ પ્રાતિભજ્ઞાનને અરુણોદયની જેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલાંની દશા કહે છે. આ જ્ઞાનને બીજાઓ તારકનિરીક્ષણ જ્ઞાન શબ્દથી ઓળખાવે છે માટે તેને પ્રાતિભજ્ઞાન કહેવામાં દોષ નથી. ૮.

સામર્થ્યયોગના ભેદ કહે છે.

> દ્વિધાયં ધર્મ સંન્યાસ યોગસંન્યાસ સંજ્ઞિતઃ,
> ક્ષાયોપશમિકાધર્મા યોગાઃ કાયાદિકર્મ તુ ॥૯॥

વિવેચન—કેવલજ્ઞાન થયા પહેલાના પ્રાતિભજ્ઞાનવંત તીવ્ર તત્ત્વ બોધથી ઘણો આગળ વધેલ એવો અપ્રમત્ત સંયતિ જ્યારે આઠમા ગુણસ્થાને ક્ષપકશ્રેણી પર ચઢે છે ત્યારે ધર્મ-સંન્યાસ નામના સામર્થ્ય યોગનો પ્રથમ ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે. આ યોગની અંદર ક્ષયોપશમ ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મોનો નાશ થાય છે, અને ક્ષાયિક ભાવના ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મો પ્રગટ થાય છે આ ધર્મ સંન્યાસ યોગ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે, અને તેરમાં ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, પણ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ધર્મ સંન્યાસ યોગ આઠમા ગુણસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણી પર ચઢે ત્યારે જ શરૂ થાય છે, અને સ્વરૂપે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે. કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત

ચૈતન્યનું જ્ઞાન થાય છે. સમ્યગ્દર્શન એટલે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો બોધ થવો, અનુભવ થવો. શાસ્ત્રમાં કહેલ છે કે, આપણામાં સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ તે જાણવા માટે સમ્યક્ત્વના પાચ લક્ષણો બતાવ્યા છે. આ લક્ષણો આપણામાં હોય તો જાણવું કે આપણામાં સમ્યક્ત્વ છે. અને એ લક્ષણો ન હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિકયતા. આ પાંચ લક્ષણથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે. આપણામાં સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ તેની ખાતરી થાય છે. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહે છે. આ સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણોનો અનુક્રમ પ્રાધાન્યતાને અનુસારે છે, અને એક પછી એકનો લાભ થાય છે.

પ્રશમ–કષાયોનો ઉપશમ થાય તો જ મોક્ષની અભિલાષા રૂપ સંવેગ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સંવેગ હોય તો જ સંસાર ઉપર ઉદાસીનવૃત્તિ રૂપ નિર્વેદ પ્રગટ થાય ત્યારે વૈરાગ્યભાવ પ્રગટે છે, અને નિર્વેદ હોય તો જ દુઃખી જીવો ઉપર દયા ચિંતવવા રૂપ અનુકંપા પ્રગટ થાય છે અને અનુકંપા હોય તો જ પ્રભુના વચન ઉપર શ્રદ્ધા થવા રૂપ આસ્તિકતા પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વાનુપૂર્વીથી પશ્ચાનુપૂર્વી સુંદર છે. આસ્તિકતા હોય તો અનુકંપાદિ બીજા ગુણો હોય છે એમ શાસ્ત્રના જાણકારો કહે છે.

સમ્યગ્દર્શન પાપ્ત થયા પછી કર્મની જે સ્થિતિ બાકી રહે છે તેમાંથી સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી કર્મની સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી બીજા અપૂર્વકરણમાં પ્રથમ તાત્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ-મનો સામર્થ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, અપ્રમત્ત સંયતિ જ્યારે

આઠમા ગુણસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થાય છે ત્યારે ધર્મ સન્યાસ યોગ હોય છે એ સમયે આત્મસ્ફુરણા તીવ્ર થાય છે પર પરિણતી થતી નથી આ અતિ ઉત્તમ દશાને જ્ઞાનીઓ પણ વર્ણવી શકે નહિ તે અનુભવગમ્ય સ્થિતિ છે યથાખ્યાત ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે આ અતિ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર તથા જ્ઞાનદશામા વર્તતા ઘનઘાતી કર્મનો નાશ થાય છે, અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ક્ષયોપશમ ભાવના ક્ષમાદિ દશ ધર્મ તથા મત્યાદિ જ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે અને ક્ષાયક ભાવના ક્ષમાદિ ધર્મો તથા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આ તાત્ત્વિક ધર્મસન્યાસયોગ છે પરતુ અતાત્ત્વિક ધર્મસન્યાસ યોગ છટ્ઠા ગુણસ્થાનકે પ્રવ્રજ્યા અગીકાર કરતી વખતે હોય છે સાવદ્ય પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિરૂપ પ્રવ્રજ્યા જ્ઞાનયોગની પ્રાપ્તિરૂપ છે ભગવતી પ્રવ્રજ્યાનો અધિકારી સસારથી વિરક્ત થયો હોય તે જ છે

શાસ્ત્રના કહ્યુ છે કે દીક્ષાને લાયક તે જીવો છે કે જે (૧) આર્યદેશમા જન્મેલ હોય, ( ) વિશિષ્ટ જાતિ અને કુળવાળો હોય, (૩) જેના કર્મરૂપી મળ ઉપશાત થયા હોય એવો નિર્મળ બુદ્ધિવાળો હોય, (૪) જેને મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા સમજાણી હોય, (૫) જન્મ – મરણના રોગથી જે ભયભીત બન્યો હોય, (૬) ધન, સપત્તિની અસ્થિરતાને જાણી લીધી હોય, (૭) વિષયો માત્ર દુખના હેતુ છે એમ જાણ્યુ હોય (૮) સયોગને વિયોગશીલ જાણ્યો હોય (૯) મરણનો ભય જીવનમા પ્રતિક્ષણે રહેલો છે એવુ જાણી લીધુ હોય (૧૦) લોકોનુ ફળ અતિ ભયકર છે એમ જાણી લીધુ હોય, (૧૧) ઉપરોક્ત

નાશ થાય ત્યારે ઉપશમ શ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી સંખ્યાત સાગરોપમની કર્મની સ્થિતિ ક્ષય થયે ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સિદ્ધાંત ગાથાનો સારાંશ જણાવ્યો છે. ૧૦.

શૈલેશીકરણ પછી બીજો યોગ બતાવે છે.

અતસ્ત્વ યોગો યોગાનાં યોગ પરમુદાહૃતં,
મોક્ષયોજનભાવેન સર્વ સંન્યાસ લક્ષણઃ ॥૧૧॥

વિવેચન—આઠ દૃષ્ટિમાં પરા નામની આઠમી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં યોગ સંન્યાસ સામર્થ્યયોગ શૈલેશીકરણ અવસ્થામાં મન, વચન, કાયાના વ્યપારનો સર્વથા અભાવ થતાં પ્રાપ્ત થાય છે. આ યોગ સર્વ યોગમાં શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે આત્માને મોક્ષની સાથે જોડી દેવાને લાયક ઉત્કૃષ્ટ ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ યોગ સંન્યાસ નામનો સામર્થ્ય યોગ છે. આ પ્રમાણે ઈચ્છાદિ ત્રણ યોગનું સ્વરૂપ જણાવીને ચાલુ પ્રસંગને હવે જણાવે છે. ૧૧.

એતત્ ત્રયમનાશ્રિત્ય વિશેષેણૈતદુદ્ભવાઃ ।
યોગદૃષ્ટય ઉચ્યન્તે અષ્ટૌ સામાન્યતસ્તુ તઃ ॥૧૨॥

વિવેચન—ઇચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ, સામર્થ્યયોગનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહેલ છે તે ત્રણ યોગનો આશ્રય લીધા સિવાય પરંતુ એ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલ દૃષ્ટિઓ સામાન્ય પ્રકારે આઠ છે. આગળ આઠ દૃષ્ટિઓનું સ્વરૂપ જણાવે છે. ૧૨.

આઠ દૃષ્ટિઓના નામ જણાવે છે

મિત્રા તારા બલા દીપ્રા સ્થિરા કાન્તા પ્રભા પરા ।
નામાનિ યોગદૃષ્ટિનાં લક્ષણં ચ નિબોધત ॥૧૩॥

અર્થ—મિત્રા, તારા, બલા, દીપ્રા, સ્થિરા, કાન્તા, પ્રભા, પરા

લઈને આ દૃષ્ટિ નાના પ્રકારની હોય છે. દૃષ્ટાંતથી આ વાત સમજાવે છે કે—

એક ગ્રહાદિ દોષવાળો બાળક અને એક ગ્રહાદિ દોષ વગરનો બાળક, તેમ જ એક બાળક અને એક વૃદ્ધ, યુવાન, તેની દૃષ્ટિમાં (દર્શનમાં) ફેર પડશે જ. ઓઘદૃષ્ટિ–(સામાન્ય દર્શન) ભવાભિનંદી જીવ વિષયવાળી ઓઘદૃષ્ટિ જાણવી.

કાચ–તિમિર રોગથી ઉપરત થઈ છે જેની દૃષ્ટિ એવો મિથ્યાદૃષ્ટિ તથા બીજો અનુપરત દૃષ્ટિવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ. આ અક્ષરાર્થ જણાવ્યો ભાવાર્થ હવે જણાવે છે.

મેઘવાળી રાત્રિમાં એક દૃષ્ટિ કિંચિત્ માત્ર વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે. બીજી દૃષ્ટિ મેઘ વગરની રાત્રિમાં જરા વધારે વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે. મેઘવાળા દિવસે અને મેઘ વગરના દિવસે જે દૃષ્ટિબોધ થાય છે તેમાં તરતમત્તા રહેલ હોય છે. તેમ જ ભૂતાદિ ગ્રહવાળી દૃષ્ટિ તથા ભૂતાદિ ગ્રહ વગરનાની દૃષ્ટિ. આ બંનેમાં પણ વિશેષતા રહેલ છે, ચિત્તભ્રમાદિ ભેદને લઈ, તેમ જ બાલકની, યુવાનની, વૃદ્ધની દૃષ્ટિ, વિવેકી માણસની અને અવિવેકી માણસની દૃષ્ટિ, તેમ જ કાચાદિ તિમિર રોગથી જેનાં લોચનો હણાઈ ગયાં છે એવા મિથ્યાદૃષ્ટિની દૃષ્ટિ અને જેનાં લોચનો રોગથી નથી હણાયા એવા મિથ્યાદૃષ્ટિની દૃષ્ટિ, આ બધાઓની દૃષ્ટિમાં કોઈ એક વસ્તુ જોવામાં જેવી રીતે તરતમત્તા ઉપાધિને લઈને પડે છે. તેવી રીતે આત્મધર્મ સંબંધી કોઈ પણ એક પદાર્થના નિર્ણયમાં ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઈ જુદા જુદા પ્રકારના જ્ઞાનભેદો (અભિપ્રાયો) પડે છે. આ જ્ઞાન

વગેરેમાં વિકલતા આવે છે. અંતર ઉપયોગ ભાવપૂર્વક વંદનાદિક કાર્ય કરી શકાતા નથી.

(૨) તારાદૃષ્ટિમાં બોધ છાણાની અગ્નિના કણ જેવો હોય છે. પહેલા કરતાં જરા અધિક ખરો, પણ ખરા અવસરે બોધ બુઝાઈ જાય છે. વાસ્તવિક રીતે વધારે વખત ટકી શકે એવા વીર્યનો અહીંયા અભાવ હોય છે. આને લઈને કોઈ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરવાનો વિચાર થતાં પ્રથમની સ્મૃતિ સારી ન હોવાથી તે કાર્ય કરી શકતો નથી.

(૩) બલાદૃષ્ટિમાં કાષ્ઠાગ્નિના કણ જેવો બોધ હોય છે. આની અંદર પહેલાં બે કરતાં જરા વધારે બોધ હોય છે. એથી આમાં વીર્યશક્તિ થોડી વધારે હોય છે. સ્મૃતિ પણ આમાં જરા સારી હોય છે. આને લઈને પ્રભુભક્તિ આદિ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવામાં અનુરાગ થાય છે. અને થોડો પ્રયત્ન પણ કરે છે.

(૪) દીપ્રાદૃષ્ટિમાં બોધ દીવાની પ્રભા જેવો હોય છે, પહેલા કરતાં ઘણો વધારે છે. કારણ કે આની અંદર પહેલાના ત્રણે બોધ આવી જાય છે. એથી આમાં વીર્યશક્તિ વધારે હોય છે. તેમ જ કાર્ય કરવાના સમયે સ્મૃતિ ઘણી જ સારી હોવાથી દ્રવ્યથી તથા ભાવથી દેવ, ગુરુ આદિની ભક્તિ, સેવા વગેરે કાર્યો કરવામાં, તથા પાપપુણ્યના કાર્યોમાં બીજાઓના કરતાં આ દૃષ્ટિવાળાની પ્રવૃત્તિ સમજણપૂર્વકની હોવાથી જુદી પડે છે અહીંયાં જ પ્રથમ ગુણસ્થાનકની ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત થાય છે. શાસ્ત્રકારોએ વ્યક્ત મિથ્યાત્વરૂપ ગુણ આશ્રી વ્યવહાર રાશિવાળા

જીવોને પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક કહેલ છે તે સામાન્ય પ્રકારે જાણવુ, બાકી વાસ્તવિક રીતે પ્રથમ ગુણસ્થાનક ઉત્કૃષ્ટ આ ચોથી દૃષ્ટિમા આવે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રાવકના કુળમા જન્મ લેવાથી, કે સાધુના વેશ પહેરવાથી ચોથુ, પાચમુ કે, છઠ્ઠુ ગુણસ્થાનક આવી જતુ નથી તે તો ગુણો પ્રાપ્ત કરવાથી પમાય છે આગળ ઉપર દૃષ્ટિઓનુ સ્વરૂપ જણાવવામા આવશે ત્યારે સમજાશે કે કેટલી હદે જીવ આગળ વધે છે ત્યારે તેને પ્રથમ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે ચોથુ ગુણસ્થાનક અને પાચમુ, છઠ્ઠુ વગેરે ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પડે છે તે હવે પછી બતાવવામા આવશે

(૫) સ્થિરાદૃષ્ટિ જેઓ રાગદ્વેષ રૂપી ગ્રથિને ભેદે તેમને હોય છે અહીયા સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે સ્થિરાદૃષ્ટિમા બોધ રત્નની કાંતિ જેવો ચિરસ્થાયી પરિણામે અપ્રતિપાતી, પ્રવર્ધમાન, વિનાશરહિત પરને હિતકારક, સતોષ આપનાર, પ્રાયે કરી ચિત્તની એકાગ્રતાને કરનાર રત્નની કાંતિ સમાન સ્થિર છે હૃદયમા થયેલ આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ રત્નની કાંતિ સમાન કદાપિ પણ જવાનો નથી સત્કર્મપ્રવૃત્તિ ઘણા જ પ્રેમપૂર્વક તથા વિવેક સહિત કરે છે અસત્ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી

(૬) કાન્તા દૃષ્ટિમા બોધ તારાની કાંતિ સમાન હોય છે રત્નની કાંતિનો પ્રકાશ મર્યાદિત હોય છે, પરતુ આકાશમા રહેલા તારાઓનો પ્રકાશ ઘણે દૂર સુધી જઈ શકે છે સ્થિરા કરતા આ દૃષ્ટિમા બોધ ઘણો સારો હોય છે સ્થિર અને શાત

પ્રવૃત્તિ હોવાથી ધર્માનુષ્ઠાનો પણ નિરતિચાર થાય છે. શુદ્ધ ઉપયોગપૂર્વક પ્રમાદરહિત વસ્તુ લેવા મૂકવામાં શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પ્રધાન, ગંભીર અને ઉદાર આશયવાળું (હેતુ) અનુષ્ઠાન કરે છે.

(૭) પ્રભાદૃષ્ટિમાં સૂર્યના પ્રકાશ સમાન બોધ હોય છે. નિરંતર આત્મધ્યાનમાં જ લીન રહે છે. પ્રાયે કરી આ દૃષ્ટિમાં વ્યર્થના વિચારો હોતા નથી, પરંતુ આત્મસ્વરૂપમાં પરમશાંતિ સુખનો અનુભવ કરે છે. આ દૃષ્ટિવાળા માટે સમાધિમાં લીન રહેવું તે જ શ્રેષ્ઠ ધર્મઅનુષ્ઠાન લાગે છે. તેઓની સમીપમાં સ્વાભાવિક વેરવાળા જીવોના વેરો નાશ પામે છે. જીવો પર મહાન અનુગ્રહ કરનારા હોય છે જે ક્રિયા કરે છે તે અવશ્ય ફલદાતા હોય છે.

(૮) પરાદૃષ્ટિમાં ચંદ્રમાની ચંદ્રિકા સમાન સૂક્ષ્મ બોધ હોય છે. નિરંતર આત્મ સ્વરૂપમા રમણતા કરવા રૂપ ધ્યાનમાં લીન રહે છે. અને વિકલ્પ રહિત હોય છે તેથી નિર્વિકલ્પ આત્મસુખનો અનુભવ કરે છે

આ દૃષ્ટિવાળાઓને પ્રતિક્રમણાદિ અનુષ્ઠાનો કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ ઉદયાનુસારે પરોપકારાદિ તથા પહેલાની જેમ અવશ્યફલદાતા ક્રિયાઓ હોય છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે આઠ પ્રકારે સદ્દૃષ્ટિ બતાવી. અહીંયા વાદી શંકા કરે છે કે ગ્રંથિનો ભેદ થાય પછી જ સદ્દૃષ્ટિ કહી શકાય. પણ ગ્રંથિનો ભેદ તો મિત્રાદિ દૃષ્ટિમાં થતો નથી, દીપ્રા દૃષ્ટિના ઉત્તરકાલમાં સ્થિરા દૃષ્ટિમાં થાય છે, તો સદ્દૃષ્ટિમાં આઠ દૃષ્ટિ કે રીતે સમજવી ?

યોગ્ય જીવોમાં સંવેગ રૂપ માધુર્યતા ઉત્પન્ન થાય છે પણ નલાદિ–વંશગાંઠ–ઘાંસ કે જે શેરડીના વાઢમાં ઉગે છે, પણ તેમાં માધુર્યતાની ગંધ પણ આવતી નથી. આ નવ–ઘાંસ જેવા અભવ્ય જીવો હોય છે, કે જેઓમાં કયારેય પણ સંવેગ રૂપ માધુર્યતા આવવાની નથી.

આ કથનથી એ સમજવાનું છે કે આત્મા પરિણામી છે, જુદા જુદા નિમિત્તોને પામી તેમાં પરિવર્તન થાય છે, મિથ્યાત્વ દશામા માધુર્યતા વગરનો આ જીવ પ્રથમ હતો, પણ પાછળથી સારાસારા સંયોગો મળવાથી માધુર્યતા રૂપ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ સાંખ્યદર્શનકાર આત્માને વ્યાપક અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર, એક સ્વભાવી કુટસ્થ અને અપરિણામી માને છે. આ સર્વવ્યાપક અને કુટસ્થ એક સ્વરૂપ આત્માની અંદર પરિણામી ધર્મ–પલટનધર્મ ન હોવાથી, તેમ જ બૌદ્ધ દર્શનમાં આત્માને ક્ષણિક–એક ક્ષણની સ્થિતિવાળો માનવાથી આ દૃષ્ટિના ભેદો તેઓમાં ઘટી શકે નહિ. પરિણમનધર્મ નિત્યાનિત્ય આત્માને માનવામા આવે તો જ ઘટી શકે. પણ એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્ય આત્મામાં કદી ઘટી શકે નહિ. આ દૃષ્ટિઓ સર્વ યોગદર્શનોને સાધારણ છે. આ દૃષ્ટિઓ જેવા પ્રકારના જીવોને જેવી રીતે હોય તેવી રીતે બતાવવામાં આવશે ૧૫.

મિત્રાદિ દૃષ્ટિઓ કોને હોય તે જણાવે છે.

યમાદિયોગયુક્તાનાં ખેદાદિપરિહારતઃ ।
અદ્વેષાદિ ગુણસ્થાન ક્રમેણૈષા સતાં મતા ॥૧૬॥

(૬) અન્યમુદ્–જે અવસરે જે ક્રિયા કરવાની હોય તેને છોડીને બીજી ઉપર રાગ થવો અને ચાલુ ક્રિયા પર અનાદર કે અબહુમાન તે.

(૭) રૂજ–સારા અનુષ્ઠાનનો સર્વથા ઉચ્છેદ કરવો, તેમાં કંઈ મહત્વ નથી, એવો પોતે નિર્ણય કરવો અને બીજાને તેવો ઉપદેશ આપવો તે.

(૮) આસંગ–સંસારિક ક્રિયામાં જ તત્પર રહે, ભવિષ્યના પરિણામ પર લક્ષ આપે નહિ. પુદ્‌ગલિક વસ્તુમાં આસક્ત. સંસારી સુખની અપેક્ષા રાખ્યા વગર શાસ્ત્રાનુસારે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવાં તે અસંગ ક્રિયા–અમૃત ક્રિયા તેઓમાં હોતી નથી. મોહનો નાશ થયા વિના પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. એટલા માટે વિવેકવંતોએ આઠ દોષવાળા અંતઃકરણનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો, આઠ દોષના પરિહારથી અનુક્રમે આઠ દૃષ્ટિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એક એક દોષ એક એક દૃષ્ટિમાં દૂર થાય છે, અને અદ્વેષાદિ આઠ ગુણોમાંથી એક એક ગુણ દરેક દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આઠ ગુણોના નામ

(૧) અદ્વેષ–અત્યાર સુધી આ જીવ–વિભાવ દશામાં રાચતો હતો અને જીવાદિ તત્ત્વો તરફ તથા મુક્તિ પર દ્વેષભાવ રાખતો હતો. પરંતુ જ્યારે મિત્રાદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દ્વેષ ઘણો મંદ પડી જાય છે, કરુણાનો અંશ વધે છે અને શુભમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે.

(૨) જિજ્ઞાસા–આ ગુણ બીજી દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાન કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે,

પણે પ્રવર્તન થાય છે. આગળની દષ્ટિમાં જે પ્રતિપત્તિ (પ્રતીતિ) તત્ત્વબોધને અંગે થઈ હતી તે હવે પ્રવૃતિમાં પરિપૂર્ણતા પામે છે.

આ પ્રમાણે અનુક્રમે આ સદ્દદષ્ટિઓ મુનિઓ, ભગવંત પતંજલી, ભદંત, ભાસ્કર, બંધુદત્ત, ભગવદંત વગેરે યોગીઓની જાણવી.હવે આ દષ્ટિઓનું સ્વરૂપ અનુક્રમે બતાવવામાં આવશે. ૧૬.

દષ્ટિ શબ્દનો અર્થ કહે છે

સચ્છ્રદ્ધા સંગતો બોધો દષ્ટિરિત્યભિધીયતે ।
અસત્ પ્રવૃત્તિ વ્યાઘાતાત્ સત્પ્રવૃત્તિ પદાવહઃ ॥૧૭॥

વિવેચન—સત્ યથાર્થ શ્રદ્ધાયુક્ત જે બોધ તેને દષ્ટિ કહે છે. એ દષ્ટિ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિને દૂર કરીને શાસ્ત્ર અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરાવી સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે.

પોતાના અભિપ્રાય ઉપર ધર્મ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો તે જેમ ઉપયોગી નથી, તેમ જ અંધ શ્રદ્ધા રાખવી તે પણ ઉપયોગી નથી, પરંતુ શાસ્ત્ર અનુસારે સત્ શ્રદ્ધા યુક્ત જે બોધ એને દષ્ટિ કહે છે. એ બોધ પ્રાપ્ત થવાથી પાપમય અશુભ પ્રવૃત્તિ રોકાય છે, અને શુભ પ્રવૃત્તિ તરફ ગમન થાય છે. જેમ જેમ દષ્ટિ અથવા બોધ ઉચ્ચ થતો જાય છે, તેમ તેમ ઉન્નતિ ક્રમમાં પ્રગતિ થતી જાય છે. શાસ્ત્ર અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અવેદ્ય સંવેદ્ય પદ મિથ્યાત્વના ત્યાગથી વેદ્યસંવેદ્યપદ–સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. વેદ્ય સંવેદ્યપદરૂપ સ્થિરાદષ્ટિ હોવાથી સમ્યક્ત્વની યથાર્થ પ્રાપ્તિ સ્થિરાદષ્ટિમા જ થાય છે. અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ વિકાસની શરૂઆત થાય છે.

પ્રવૃત્તિમાં કે દેવ ગુરુની ભક્તિ, પૂજા, ઉપાસનામાં ખરે અવસરે સ્મૃતિ રહે નહિ, કાં તો ભૂલી જાય અગર સમયસર કરે નહિ.

અહીં યમ નામનુ યોગાંગ હોય છે, તેમાં દેશ થકી અહિંસા તથા સત્ય આ બે યમો અમલમાં મૂકે છે-વ્રતો પાળે છે અને બીજા ત્રણ અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અકિંચનપણાને અમલમાં મુકવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, તથા ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિ આ ચાર નિયમો છે. આ ચાર નિયમોમાંથી બે નિયમો અમલમાં મૂકે છે અથવા તેનું પાલન કરે છે અને બે નિયમોને પાલન કરવાની ભાવનાવાળા હોય છે. 'અખેદો' આ દૃષ્ટિવાળા જીવાત્માને દેવ, ગુરુની સેવા આદિ શુભ કાર્યો કરવામાં જરા પણ કંટાળો કે આળસ આવતી નથી. તેમ જ કદી થાક પણ લાગતો નથી પરંતુ બધું ઉત્સાહ અને લગનપૂર્વક કરે છે. દેવ, ગુરુની સેવા કરવામાં આનંદ માને છે, પણ તેનાથી કદી પાછો હઠતો નથી. "અદ્વેષ" અમત્સર, દેવ, ગુરુને પૂજ્ય માને છે, એટલે તેના પર પૂજ્ય બુદ્ધિ હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી પણ તે સિવાયના બીજા કોઈ ઉપર પણ દ્વેષ ભાવ કરતો નથી. થોડું તત્ત્વજ્ઞાન હોવાથી આત્મામાં હજુ ઈર્ષ્યારૂપી વીર્ય બીજ કંઈક અંશે રહેલ છે. તો પણ તેનાથી કર્મરૂપી ભાવ અંકુરાની ઉત્પતિ થતી નથી. કારણ કે આ દૃષ્ટિવાળાનો આશય તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાનોના આશ્રી હોય છે ૨૧.

આ દૃષ્ટિમાં રહેલો યોગી જે મેળવે છે તે કહે છે

કરોતિ યોગબીજાના મુપાદાનમિહ સ્થિતઃ ।
અવંધ્ય મોક્ષહેતુના મિતિયોગવિદો વિદુઃ ॥૨૨॥

વિવેચન—જીવનો ઉદયકાલ આ દૃષ્ટિથી શરૂ થાય છે. સુધી તો ઓઘદૃષ્ટિથી (વિના સમજણથી) ગાડરિયા

પ્રવાહની જેમ અનેક ધર્માનુષ્ઠાનો જીવે કર્યા છતાં ઉદયકાળની શરૂઆત એટલે મોક્ષ માર્ગ તરફના પ્રયાણની શરૂઆત થઈ ન હતી પરંતુ આ દૃષ્ટિવાળો જીવ મોક્ષ રૂપી ફળ આપવામાં અવંધ્ય (અવશ્ય ફલદાયક) કારણ એવા યોગના બીજોને એકત્ર કરે છે જે બીજોથી મોક્ષ રૂપી ફળ અવશ્ય મળે આ પ્રમાણે યોગાચાર્યો જણાવે છે ૨૨

હવે યોગના બીજોનું વર્ણન કરે છે

જિનેષુ કુશલં ચિત્તં તન્નમસ્કાર એવ ચ ।
પ્રણામાદિ ચ સંશુદ્ધં યોગબીજમનુત્તમમ્ ॥૨૩॥

વિવેચન—જગતમાં સારભૂત વસ્તુ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ પરમ તત્ત્વો છે એ ત્રણે તત્ત્વોનો સમ્યક્ પ્રકારે જાણવા, તેમના પ્રત્યે બહુમાન કરવું, એ જ જીવના ઉદયનું પ્રથમ પગથિયું છે પ્રથમ દેવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે જેનામાં રાગદ્વેષ ન હોય તે વીતરાગ દેવ કહેવાય સંસારી જીવોને દેવ તરીકે વંદન પૂજન થઈ શકે જ નહિ જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ દૂર થયા ન હોય ત્યાં સુધી તેઓમાં અને આપણામાં શો ફરક કે તેઓને વંદન કરીએ ? રાગદ્વેષને જીતનાર જિન તે હોય ..એ જિન કહેવાય છે પછી તેને ગમે તે નામથી બોલાવો તેમાં કોઈ એકાંત નથી રાગદ્વેષાદિ દોષોનો નાશ કરનારા, કૃપાળુ અને બીજાઓનું નિકંદન (નાશ) કરનારા દેવ ન જ હોઈ શકે રાગદ્વેષ જીતનારા હોય તે જ વાસ્તવિક જિન પ્રભુ છે તેઓના પ્રત્યે શુદ્ધ હૃદયથી પ્રેમ કરવા હૃદયમાં બહુમાનની લાગણી રાખવી એ મનોરમની આરાધના જાણવી,

યોગ્યતાનો કાલ હજુ પરિપકવ થયો નથી, હૃદયની ક્લિષ્ટતા હજુ ગઈ નથી અને વિશુદ્ધ આશય પણ થયો નથી. પરંતુ ચરમાવર્તકાલ પ્રાપ્ત થતા હૃદયની ક્લિષ્ટતા ચાલી જાય છે, અને વિશુદ્ધ આશય થાય છે, આ પ્રમાણે યોગના જાણકારો કહે છે. ૨૪.

હવે બીજોની શુદ્ધિ કહે છે.

ઉપાદેયધિયાત્યંત સંજ્ઞાવિષ્કમ્ભણાન્વિતમ્ ।
ફલાભિસંધિરહિતં સંશુદ્ધં હ્યેતદીદૃશમ્ ॥૨૫॥

વિવેચન—અનાદિ કાળની મલિન વાસનાને લઈ આ જીવ પુદ્ગલિક વસ્તુ તરફ એટલો બધો ટેવાઈ ગયો છે કે તે વસ્તુને જ ઉપાદેય (અગીકૃત કરવા યોગ્ય) તરીકે ગણે છે. અને તે જ વસ્તુ મેળવવાને રાત-દિવસ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે; પણ જ્યારે આ જીવને તથા ભવિતવ્યતાના પરિપાકથી તથા કર્મના ક્ષયોપશમથી કંઈક સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પુદ્ગલિક સર્વ વસ્તુને હેય જાણી યોગના બીજો તરફ અત્યંત ઉપાદેય બુદ્ધિ થાય છે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને કારણે ઉત્પન્ન થતી આહારાદિ સંજ્ઞાઓ ઉદય, તેના પ્રત્યે અત્યંત આસકિત, તેનો આ યોગના બીજકોમાં અભાવ થાય છે. આ ઉપાદેય નથી પણ યોગના બીજો જ છે એમ સમજાય છે શાસ્ત્રમાં દશ પ્રકારની સંજ્ઞાઓ કહેલ છે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે પ્રભો! સંજ્ઞાઓ કેટલી છે?

હે ગૌતમ, સંજ્ઞાઓ દશ પ્રકારની છે (૧) આહારસંજ્ઞા, (૨) ભયસંજ્ઞા, (૩) મૈથુનસંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા, (૫) ક્રોધ

સંજ્ઞા, (૬) માનસંજ્ઞા, (૭) માયાસંજ્ઞા, (૮) લોભસંજ્ઞા, (૯) ઓઘસંજ્ઞા, (૧૦) લોકસંજ્ઞા

દરેક જીવોને આ સંજ્ઞાઓ અનાદિકાળથી હોય છે અનાદિ કાળના અભ્યાસને લઈ આ જીવને આહાર લેવાની ઈચ્છા થાય છે અનેક પ્રકારની શંકાઓ દ્વારા ભય પામે છે વિષયો ભોગવવાની ઈચ્છાઓ થાય છે, ધન પ્રત્યે લાલસા રહે છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ દરેક જીવમાં સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટપણે રહેલ જ હોય છે વેલાનું ઝાડ પર કે ઘર પર ચડવું થાય છે તે ઓઘસંજ્ઞા છે એ સંજ્ઞા મુખ્યપણે એકેન્દ્રિયને હોય છે પરમાર્થ સમજ્યા વિના લોક જેમ કરે તેમ કરવું તે લોકસંજ્ઞા આ દશ સંજ્ઞાઓ જાણવી વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છાથી કરેલા ધર્મના અનુષ્ઠાને, વ્રત, તપ, જપ વગેરે તે પણ આશય અનુસાર પુદ્ગલિક સુખોને આપે છે, પણ મોક્ષ સુખ પ્રદાતા બનતા નથી કારણ કે આશય (ઉદ્દેશ) આત્મકલ્યાણ માટે હોતો નથી પુદ્ગલિક સુખની આશા, તૃષ્ણા વાસના રહિત જે જે ધર્મના અનુષ્ઠાનો કરવામાં આવે છે તે જ મોક્ષના સુખદાતા બને છે એમ જ્ઞાની પુરુષો વદે છે સારાંશ એ છે કે આ લોક કે પરલોકના સાંસારિક સુખના ફળની ઈચ્છારહિત કરેલા ધર્માનુષ્ઠાનો જ યોગના બીજ છે એમ આરાધિ બીજથી ક્યારે પણ શાલિ બીજનો અંકુર થતો નથી તેવી રીતે યોગના બીજ કે યોગદષ્ટિ તથા વિઘ્ન કર્મના ક્ષયોપશમથી રામકૃષ્ણ રૂપ કર્મની પ્રવૃત્તિને જોકે ભેદી નથી તોપણ તેની સન્મુખ તો થયો છે અને ચરમ યથા પ્રવૃત્તિકરણ જેણે પ્રાપ્ત કરેલ છે તે જ મેળવે છે ધારાચાર્યો કહે છે કે કર્મના બીજવાદ ...

ચિત્ત છે તે જ સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીને જરા બહાર કાઢવા રૂપ અને સંસારની શક્તિને ખૂબ શિથિલ (નરમ) કરનાર તથા પ્રકૃતિના સ્વરૂપને બરાબર તપાસી તેના રહસ્યને જાણી તેનો ત્યાગ કરવામાં એક શાસ્ત્રીય ઉપાય છે. તેમ જ તે બીજોને પ્રાપ્ત કરવા માટે મનની જે આતુરતા તથા વ્યાકુળતા થાય તે જ રાગદ્વેષ રૂપ ગ્રંથિ પર્વતને તોડવા માટે વજ્રનું કામ કરે છે. નિયમે કરી ગ્રંથિ ભેદ કરે છે વળી તે સંસારરૂપી કારાગૃહમાંથી છૂટવા માટે યમરાજાના ઘંટ સમાન છે. જન્મમરણ રૂપી કારાવાસથી મુક્ત કરાવનાર યોગના બીજની આતુરતા, વ્યાકુળતા છે. ઉપરોક્ત યોગ બીજો છે તે જ શુદ્ધ ગણાય છે, જિનકુશલ ચિત્ત વગેરે બીજો તથા પ્રકારના કાલાદિ સામગ્રી ચરમ પુદ્‌ગલાદિ પામીને તે તે સ્વભાવ વડે ફળ પાકના પ્રારંભ સમાન મોક્ષરૂપી ફળને આપે છે ૨૫.

વિશેષ પ્રકારે યોગના બીજો જણાવે છે.

આચાર્યાદિષ્વપિહ્યેન વિશુદ્ધં ભાવયોગિષુ।
વૈયાવૃત્ત્યં ચ વિધિવચ્છુદ્ધાશય વિશેષતઃ ॥૨૬॥

વિવેચન—આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, તપસ્વી, ગણી અને સાધુ કે જેઓ ખરેખરા ભાવયોગિઓ છે. તેઓના પ્રત્યે જિનેશ્વર પ્રભુની જેમ વિશુદ્ધ ચિત્ત રાખવું, વચનથી સ્તુતિ કરવી તથા શરીર વડે પંચાંગ નમસ્કાર કરવા [1]

આવા ભાવ યોગિઓના પ્રત્યે જેટલો આદર સત્કાર,

[1] આ સર્વ આત્મહિતાર્થે કરવુ, પરંતુ સંસારિક સુખેચ્છાથી કંઈ ન જ કરવુ

સન્માન કરાય તેટલો ઓછો છે ? તે બધા યોગના બીજો છે ઉપરાંત તેઓની ભક્તિ, જેવા શાસ્ત્રોમાં વિધિપૂર્વક દાનાદિ બહુમાનપૂર્વક આપવું એ પણ યોગના બીજો છે પરંતુ મનુની ખાસ આના છે કે તે સર્વ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો ફળની ઇચ્છારહિત નિષ્કામ બુદ્ધિએ જ કરવા ત્યારે જ તે સાધનો વિકાસ રૂપ બને છે અને તૃષ્ણાદિ સહિત કરેલાં ત ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો સંસારવૃદ્ધિના હેતુ બને છે, આ વાત સાધક ખાસ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ આવા શુદ્ધાશયપૂર્વકના ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તનવાળા માનવો જ કરી શકે છે ૨૬

ભવોદ્વેગ સ્વ સહજો દ્રવ્યાભિગ્રહ પાલનમ્
તથા સિદ્ધાન્તમાશ્રિત્ય વિધિના લેખનાદિ ચ ॥૨૭॥

વિવેચન—સંસારની અંદર ઇષ્ટ વસ્તુઓના વિયોગથી દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય પામનારા ઘણા જીવો હોઈ શકે, પણ તે આર્તધ્યાન રૂપ હોવાથી વાસ્તવિક વૈરાગ્ય ન કહી શકાય

પરંતુ જન્મ મરણ, આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપ આ સંસારમાં તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચારતાં સુખ જ ક્યાં છે ? સાચું સુખ, આત્મિક સુખ તો મોક્ષમાં જ છે એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિ[illegible]રી તેનો નિશ્ચય કરી અંતરની શ્રદ્ધા સહિત સંસાર પર ઉદ્વેગ થવો એનું નામ ભવોદ્વેગ—વૈરાગ્ય છે એ પણ [illegible]

[illegible]

યોગનું બીજ છે. વળી સાધુઓને કલ્પી શકે એવા ઔષધાદિ આપવાનો નિયમ કરવો તે પણ યોગ બીજ છે. જે શાસ્ત્રો વાંચવાથી આત્માની જાગૃતિ થાય, વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય એવા શાસ્ત્રો ન્યાય-નીતિથી પ્રાપ્ત કરેલ ધન વડે લખાવવા, તેનો પ્રચાર કરવો વગેરે પણ યોગના બીજો છે. આ સર્વ ક્ષયોપશમ ભાવ વડે જ્યારે રાગદ્વેષની ગ્રંથિ પાતળી પડે છે ત્યારે જ બને છે. ૨૭.

લેખના પૂજના દાનં, શ્રવણં વાચનોદ્ગ્રહઃ ।
પ્રકાશનાથ સ્વાધ્યાય શ્ચિન્તના ભાવનેતિ ચ ॥૨૮॥

વિવેચન—ન્યાય નીતિથી ઉપાર્જિત ધનનો સદ્વ્યય કરવાના બીજા ઉપાયો બતાવે છે. આત્મજાગૃતિ થાય અને સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવ પ્રગટ થાય તેવા પુસ્તકો લખાવવા. જ્ઞાન આપનાર શાસ્ત્રોનું બહુમાન કરવું, સત્પુરુષોને તેનું દાન આપવું. તેવા પુસ્તકોનું વારંવાર ગુરુ પાસે શ્રવણ કરવું ભાષાંતર કરેલા પુસ્તકોનું બહુમાનપૂર્વક ગ્રહણ કરવું તેને સારી રીતે મૂલ્યવાન આભૂષણોની જેમ સંભાળીને રાખવા, યત્ન પૂર્વક રાખવા, તેનું વાંચન કરવું, તેનો અર્થ ગુરુ પાસે જાણવો અને તે યોગ્ય જીવોને સંભળાવવો, શીખેલું જ્ઞાન ભૂલી જવાય તે માટે વારંવાર તેને યાદ કરતા રહેવું, તેમ જ તેના અર્થનું વારંવાર ચિંતન કરવું, મનન કરવું. એ સર્વ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનારા યોગના બીજો છે ૨૮.

અપર યોગના બીજો કહે છે

બીજ શ્રુતૌ ચ સંવેગાત્ પ્રતિપત્તિ. સ્થિરાશયા ।
તદુપાદેય ભાવશ્ચ પરિશુદ્ધો મહોદય. ॥૨૯॥

વિવેચન—શુદ્ધ દ્વારા મોક્ષને મેળવી આપનારા યોગના બીજો શ્રવણ કર્યાં તો ખરા, પણ જ્યાં સુધી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે બીજોનો હૃદયપૂર્વક અંતરથી નિશ્ચય ન કર્યો હોય ત્યાં સુધી બધું નકામું માટે અંતરની શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનો નિશ્ચય કરવો "એવમેતત્" એ કહેલ વાત બરાબર છે અંતરની શંકાને દૂર કરી સ્થિર ભાવથી વિશ્વાસ કરવો, એ પણ યોગનું બીજ છે વિશ્વાસ કર્યો પણ જ્યાં સુધી એ વાતને આચરણમાં મૂકવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી વિશ્વાસ કર્યો તે પણ નકામો છે માટે એ બીજોની ક્રિયાને આચરવી ફળ મળવાની ઉત્સુકતા વિના શુદ્ધ પ્રયત્ન કરવો જે વડે સ્વર્ગાદિ સુખો પ્રાપ્ત થઈ પરિણામે પરિશુદ્ધ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૨૨

એ યોગના બીજો ક્યારે પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે

> એતદ્, ભાવમલે ક્ષીણે પ્રભૂતે જાયતે નૃણામ્ ।
> કરોત્યવ્યક્તચૈતન્યો મહત્ કાર્યં ન યત્ક્વચિત્ ॥૩॥

વિવેચન—પૂર્વોક્ત યોગના બીજો જ્યારે કર્મ રૂપ ભાવ મળ ઘણો ક્ષીણ થાય ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે આ જીવે ચાર ગતિ રૂપ સંસારના પરિભ્રમણ કરતાં અનંતા પુદ્ગલ-પરાવર્તનો કર્યાં છે તેમ છતાં હજુ સુધી મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો નથી. આ પુદ્ગલ પરાવર્તનો—જીવના કર્મની સ્થિતિનો કાળ ઘણો ખરો ક્ષય થાય અને બાકી એક પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલો કાળ મોક્ષ જવાને માટે જ્યારે બાકી રહે છે ત્યારે આ જીવ ઉપરોક્ત યોગના બીજો મનુષ્યો ગતિમાં મેળવી શકે છે [illegible] મનુષ્યો જ તેના અધિકારી ગણ્યા છે કારણ કે અવ્યક્ત ચૈતન્યો—તિર્યંચાદિક જાણવાને વિવેક જેવો ખાસ અનુકૂળ

વિવિધ પ્રકારના ક્ષયોપશમથી થતો તથા પ્રકારનો હૃદયનો સુંદર આશય (વિચારહેતુ) તે જ સમાધિ છે. સાધુઓને આશ્રિ યોગાવંચક–પૂર્વે કહેલ–વિસંવાદ વગરના યોગના બીજોનો સંયોગ થવો તે યોગાવંચક, અથવા સદ્‌ગુરુનો સંયોગ થવો તે યોગ અવંચક, સદ્‌ગુરુને વંદન, નમસ્કાર, પ્રણામ ભાવપૂર્વક કરવા તે ક્રિયા અવંચક અને તેનાથી જે લાભ કર્મક્ષયાદિ તે ફલ અવંચક. એ ભાવ અવંચક ત્રણનું સ્વરૂપ કહ્યું. તથા અન્ય રીતે પણ યોગ અવંચક કહે છે. મનને શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તાવવું તે યોગ અવંચક છે. વાણી અને શરીરને આગમાનુસારે પ્રવર્તાવવા તે ક્રિયાવંચક અને આ અવંચકપણાના યોગે મિથ્યાત્વ, કષાયાદિના ત્યાગથી શુભ ગતિ પ્રાપ્ત થાય તે ફળ અવંચક કહેવાય છે. ૩૪.

યોગ અવંચક જે નિમિત્તે થાય તે કહે છે

એતચ્ચ સત્ પ્રણામાદિ નિમિત્તં સમયે સ્થિતમ્,
અસ્ય હેતુશ્ચ પરમસ્તથા ભાવમલાલ્પતા ॥૩૫॥

વિવેચન—આધિ, વ્યાધિ અને ઉપધિથી ભરપૂર એવા આ સંસારમાં આ જીવનો વિકાસ કરનાર ખાસ કોઈ પણ કારણ હોય તો તે માત્ર સત્ સંગ જ છે, આ વાતને શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ પુષ્ટિ આપતા જણાવે છે કે, યોગ અવંચક એટલે સદ્‌ગુરુનો સમાગમ થવો તે કાંઈ સહેજ નથી. ભાવમળ ઘણો જ ઓછો થાય છે ત્યારે જ સદ્‌ગુરુનો સમાગમ થાય છે, આ સમાગમ થયા પછી તે પૂજ્ય ગુરુ પ્રત્યે વંદન, નમસ્કાર, સત્કાર, સન્માન જો ન કરવામાં આવે તો તેના વડે જે અપૂર્વ લાભ મળવાનો છે તે કદાપિ પણ મળતો નથી, અને ક્રિયા અવંચક

યોગ પણ થતો નથી આ માટે પૂજ્ય ગુરુશ્રીએ જણાવ્યું છે કે, "સત્પ્રણામાદિ નિમિત્ત" સદ્ગુરુને વંદન નમસ્કારાદિ કરવામાં આવે તો જ ક્રિયા અવંચક યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે સદ્ગુરુને વંદનાદિ કરવાથી તેઓને કાંઈ લાભ થતો નથી, લાભ તો વંદન કરનારને જ થાય છે શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવે અઢાર હજાર સાધુઓને વંદન કરવાથી સાતમી નરકનો જે આયુષ્યનો બંધ હતો તે ઘટીને ત્રીજીનો જ રહ્યો આ લાભ કંઈ જેવો તેવો નથી આજકાલના સુધારક વર્ગે આ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે ગુરુ પ્રત્યે નમસ્કારાદિ કર્યા વિના કર્મમળની અલ્પતા કયારેય પણ થતી નથી સદ્ગુરુનો સમાગમ તો થાય પણ તેમને ઓળખવા તે પણ પુણ્યબળ વિના ન થાય કદાચ ઓળખે પણ તેઓશ્રીનો વિનય કર્યા વિના ઉપદેશનો લાભ મળતો નથી. અને ઉપદેશની અસર થયા વિના સત્સ્વરૂપ સમજાય નહિ અને આત્મસ્વરૂપ જાણ્યા વિના મોક્ષ પણ મળી શકે નહિ આમ કાર્ય કારણની પરંપરા સંકળાયેલી છે તે વિવેકીજનોએ જાણવું જોઈએ જેઓ સદ્ગુરુને ઓળખી તેના પ્રત્યે ભાવ ભક્તિપૂર્વક વંદનાદિ કરે છે, તેઓ રત્ન પર આવેલ મળને જેમ દૂર થતા રત્નનું સાચું સ્વરૂપ જ્યોતિ રૂપ પ્રગટ થાય છે, તેવી રીતે આત્માનું સાચું સ્વરૂપ જ્યોતિ રૂપ છે તેને પ્રાપ્ત કરે છે એમ યોગાચાર્યો કહે છે ૩૫

આજ વાતને બીજી રીતે જણાવે છે

નાદિમન ઘને ધમ સમ્યુ ન પ્રતીતિમેંલૌઘત।
કિ સજ્યર રૂપમાતને કદાચિદપકર્ષણ ॥૩૬॥

વિવેચન—પ્રથમ વિધિ માર્ગથી આ વાત કહી, હવે નિષેધ માર્ગથી આ વાત જણાવે છે—જ્યાં સુધી ભાવમળ રૂપીકર્મો પ્રગાઢ હોય છે ત્યા સુધી આ જીવને સદ્‌ગુરુનો સમાગમ થતો નથી, અને કદાચિત સદ્‌ગુરુનો સમાગમ થાય તો પણ તેમને સદ્‌ગુરુ તરીકે ઓળખી શકતો નથી. તેમ જ સદ્‌ગુરુની પ્રતીતિ દ્વારા થનાર અભ્યુદયને સાધનાર મુક્તિ તેને મેળવી શકતો નથી. આ વાત દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે કે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના દોષને લીધે જેના નેત્રોમાં છારી કે મોતિયા આવવાથી જેની દૃષ્ટિ મંદ થઈ ગઈ છે તે માણસ શું સમ્યક્‌ પ્રકારે સામી વ્યક્તિમાં રહેલ લક્ષણ, સાથિયા, વગેરેને સંપૂર્ણ રીતે જોઈ શકે છે? કદાપિ જોઈ શકવાનો નથી. ૩૬.

એ જ વાતનું સમર્થન કરે છે

અલ્પવ્યાધિર્યથાલોકે તદ્વિકારૈ ર્ન બાધ્યતે,
ચેષ્ટતે ચેષ્ટ સિદ્ધયર્થં વૃત્યૈવાયં તથાહિતે ॥૩૭॥

વિવેચન—પૂર્વે કહેલા અપૂર્વ યોગ બીજોનો લાભ ભાવ વ્યાધિ (કર્મમળ) ક્ષીણપ્રાયઃ થઈ ગયો છે તેઓને જ મળે છે દૃષ્ટાંત–જેની વ્યાધિ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે એવો મનુષ્ય જગતમ ખજવાલ વગેરે વિકારોથી હેરાન થતો નથી, પણ પોતાન કુટુંબના પોષણ માટે રાજસેવા આદિ કાર્યોમાં જોડાય છે ધૈર્યતા, શ્રદ્ધા, સત્ય વસ્તુ જાણવાની તાલાવેલી અને તેનુ જ્ઞાન એ બધા ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો છે એ સાધને વડે યોગી અલ્પ વ્યાધિવાળા પુરુષની જેમ પોતાની ભૂમિકાને સાર હિતકારી દાનાદિ કાર્યમા જોડાય છે. ૩૭.

ઉપર કહેલા સર્વ કાર્ય ક્યારે થાય છે તે કહે છે

યથાપ્રવૃત્તિકરણ ચરમેઽલ્પ મલત્વત ।
આસન્નગ્રન્થિભેદસ્ય સમસ્ત જાયતે હ્યદઃ ॥ ૩૮ ॥

વિવેચન—યથાપ્રવૃત્તિકરણ બે પ્રકારના હોય છે, એક સાધારણ અને બીજું વિશિષ્ટ. સાધારણ યથાપ્રવૃત્તિકરણવાળો જીવ વિશુદ્ધિના પથ પર અગ્રસર થઈ શકતો નથી. એ કરણ એટલું સામાન્ય છે કે અભવ્ય જીવોને પણ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશિષ્ટ યથાપ્રવૃત્તિકરણવાળા આત્માને જ્યારે આત્મ[illegible] પર રાગ-દ્વેષના [illegible] દેખાય છે ત્યારે તે એ ભેદને [illegible] કરવાનો પ્રબળ પ્રયત્ન કરે છે. એ તીવ્ર રાગ-દ્વેષના [illegible] શિથિલ બની જવાને જ અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. એ [illegible]રના પરિણામ (ભાવ) પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત થતા નથી [illegible] એ અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. એ કરણ પ્રાપ્ત થવાથી આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા આવે છે. [illegible]મ રાગદ્વેષના અત્યન્ત મલિન પરિણામોને જૈન કર્મશાસ્ત્રમાં [illegible] કહે છે. એ ગ્રન્થિનું ભેદન કર્યા વિના સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ નહિ। અપૂર્વકરણ દ્વારા જ એ ગ્રન્થિનું ભેદન થઈ શકે

૧ [illegible]

[illegible]

જેવો છે. પરંતુ આનો ઉત્તર એ જ છે કે આ વસ્તુસ્થિતિ છે, સાધારણ બાહ્ય ક્રિયા માત્ર કરવાથી પોતાની જાતને ઉન્નત થયેલી માનનારાઓ ઘણે ભાગે આત્મવચના જ કરે છે, દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચારીને જ્ઞાની મહાત્માએ અહીંયાં આ દૃષ્ટિઓની રચના અને સંકલના કરી છે. તે ઉપરથી પોતાની જાતનો વિચાર કરવાનો છે કે આપણે ઉન્નતિ ક્રમમાં કઈ દશામાં વર્તીએ છીએ; પોતે આગળ વધેલો છે એમ માનનાર કદાચ આ દીર્ઘ વિચારથી લખાયેલા દૃષ્ટિભેદના સૂત્ર જ્ઞાનથી પોતાને તેટલી હદે વિકાસ પામેલો ન જોઇ શકે તો તેમાં અન્યનો દોષ નથી. ભૂલભરેલી ભ્રમણામાં રહેવું અથવા દાંભિકવૃત્તિ ધારણ કરવા કરતાં મૂળ વસ્તુને સમજી તે હદ સુધી આત્માને ઉન્નત કરવા વિચાર કરવો એ જ સાધ્ય છે, અને તેને અંગે કદાચ ખોટી ભ્રમણા આવતી હોય તો તે ખાસ દૂર કરવા યોગ્ય છે. ઘણા ખરા ઓઘ દૃષ્ટિવાળા જીવો પોતાને સમકિતી માની લેવાની ભૂલ કરે છે. તે હવે પછીની ત્રણ દૃષ્ટિઓનું અને આ દૃષ્ટિમાં રહેલા જીવો સંબંધી વિવેચન વાંચીને પોતાની સ્ખલના (ભૂલ) સમજી જશે અને વિચારશે કે મહા નિર્મળ સમ્કૃત્વ જેવી શુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. અધિકાર વગર વસ્તુ રહેતી નથી જ્યાં પોતાને પગ મૂકવાનો પણ અધિકાર ન હોય ત્યાં એકદમ પહેલાને બદલે પાચમી દૃષ્ટિની વાતો કરવી તે એક પ્રકારનું ઉદ્ધતપણું છે. બાહ્ય ક્રિયા કરનારા વસ્તુતત્ત્વને નહિ સમજનારા એવા યોગીઓ, સાધુઓ, યતિઓ, શ્રાવકો ગમે તે હોય તેને દ્રવ્યલિંગીઓ કહેવામાં વે છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારતાં તેઓ ઉન્નતિ ક્રમમા હજુ

પ્રથમ દૃષ્ટિમાં પણ આવતા હોતા નથી, એમ જાણવું જ્ય...
તત્ત્વબોધપૂર્વક ક્રિયા કરવામાં આવે અને સાથે સાથે ઉપરોક્ત
અવંચક યોગ તથા ભવઉદ્વેગ આદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે
ત્યારે ભાવ યોગીપણાની શરૂઆત થાય છે ૪૦

ઇતિ પ્રથમા મિત્રા દૃષ્ટિ સમાપ્તા

તારા નામની બીજી દૃષ્ટિનું વર્ણન

તારાયાં તુ મનાક્ સ્પષ્ટં નિયમશ્ચ તથાવિધઃ ।
અનુદ્વેગો હિતારમ્ભે જિજ્ઞાસા તત્ત્વગોચરા ॥૪૧॥

વિવેચન—તારાદૃષ્ટિનું વિવરણ કરતા પહેલા જણા-
વવાનું કે ઘણા ખરા જીવો ઓઘદૃષ્ટિમાં જ રહેલા હોય છે
તેઓ યોગદૃષ્ટિમાં આવ્યા હોતા જ નથી આ જીવનો ઉન્નતિ
ક્રમમાં જ્યારે ઘણો વિકાસ થયો હોય છે તથા ભવસ્થિતિ બહુ
અલ્પ રહે છે, અને સંસારનો અંત નિકટમાં આવવાનો હોય
છે ત્યારે જ આ યોગદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે બીજી તારા
નામની દૃષ્ટિમાં બોધ છાણાંની અગ્નિના પ્રકાશ જેવો હોય છે
પ્રથમની મિત્રા દૃષ્ટિમાં તૃણાગ્નિના પ્રકાશ જેવો બોધ હતો
પણ તે લાંબા સમય સુધી ટકી શકતો ન હતો. બીજી
દૃષ્ટિમાં અષ્ટાંગ યોગમાંથી બીજું યોગાંગ નિયમ નામનું પ્રાપ્ત
થાય છે નિયમ પાંચ છે—

(૧) શૌચ—શરીર અને મનને પવિત્ર રાખવા જોઈએ
મનમાં ખરાબ અશુભ વિચાર આવવા દેવા નહિ અને શરીરથી
પણ ખરાબ આચરણ કરવું નહિ

(૨) સંતોષ—પ્રાણયાત્રાને નિભાવવા સિવાય અન્ય ઇચ્છાઓ ન કરવી.

(૩) તપ—અનેક પ્રકારના માનસિક તપ તથા શારીરિક તપ કરવા.

(૪) સ્વાધ્યાય—ગુરુ પાસેથી સૂત્ર ગ્રંથ વગેરેનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું તથા સ્વ એટલે પોતે આત્મા અને ધ્યાય એટલે નિરીક્ષણ કરવું હું કોણ છું ? મારું કર્તવ્ય શું છે, મારું કર્તવ્ય પર વસ્તુથી રાગમમત્વ ત્યાગવો તે છે. તે હું કરું છું કે નહિ અથવા હું પ્રતિદિન મમત્વ ભાવથી કેટલા અંશે મુક્ત થયો એવી વિચારણા કરવી, નિરીક્ષણ કરવું.

(૫) ઈશ્વર પ્રણિધાન – દેવ ગુરુને નમસ્કાર કરવો, તેમની આજ્ઞાને પાલન કરવી, સ્વાર્પણ કરવુ.

એ પાંચ નિયમો તારાદૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. મિત્રા દૃષ્ટિમાં તથા પ્રકારના ક્ષયોપશમના અભાવથી આ નિયમો હોતા નથી. પ્રથમ દૃષ્ટિમાં જે શુભ કાર્યો કરવામાં અખેદ નામનો ગુણ હતો તેના સાથે તારા દૃષ્ટિમાં આત્મહિત માટે દાનાદિક શુભ પ્રવૃત્તિ કરવામાં અનુદ્વેગ ગુણ આવવાથી શુભ કાર્યો આનંદ તથા ઉત્સાહપૂર્વક કરે છે. અહીંયા ઉદ્વેગ નામનો બીજો દોષ નાશ પામે છે. તથા "જિજ્ઞાસા તત્ત્વ ગોચરા" પ્રથમ દૃષ્ટિમા અદ્વેષ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે ગુણની સાથે બીજી દૃષ્ટિમાં તત્ત્વજ્ઞાન કરવાની પ્રબળ અભિલાષા ૫ન્ન થાય છે અદ્વેષ ગુણ પ્રાપ્ત થાય પછી જ જિજ્ઞાસા બને છે ૪૧.

ભવત્યસ્યાં તથાચ્છિન્ના પ્રીતિર્યોગકથાસ્વલમ્।
શુદ્ધયોગેષુ નિયમાદ્ બહુમાનશ્ચ યોગિષુ ॥૪૯॥

વિવેચન—તારા દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયેલ છે એવા યોગીને યોગ સંબંધી જ્ઞાન શ્રવણ કરવામાં જ અત્યંત અનુરાગ હોય છે, પણ અન્ય કથાવાર્તાઓમાં તેને રસ આવતો નથી. મન, વચન શરીરના યોગને કેવી રીતે વશ કરવા, કેણે વશ કર્યા હતા, કયા કયા ઉપાય વડે વશ થાય, તેને વશ કરવાથી જ શ્રેય થાય છે. મન, વચન, શરીરનો સંયમ કરવાથી જ આત્મશ્રેય થાય છે, સંયમ જ સુખકર છે અને અસંયમ જ દુઃખદાતા છે, એવું જ્ઞાન કોઈ આપે તથા પુસ્તકો વાંચવામાં તેને બહુ રુચિ થાય છે તથા દાંભિકવૃત્તિ રહિત જે સાચા યોગીઓ હોય છે તેના ઉપર તેને બહુમાન પેદા થાય છે. પ્રથમ જેને તે સાધુડા, વગેરે શબ્દોથી તિરસ્કાર કરતો હતો તેના તરફ હવે નિયમે કરી પૂજ્ય બુદ્ધિથી બહુમાનપૂર્વક જુએ છે ૪૯.

યથાશક્ત્યુપચારશ્ચ યોગવૃદ્ધિફલપ્રદઃ।
યોગિનાં નિયમાદેવ તદનુગ્રહધીયુતઃ ॥૫૦॥

વિવેચન—દરેક તીર્થંકરો શ્રીઆર્દ્રકુમાર સ્થૂલિભદ્ર, ધનાશેઠ, સુદર્શન શેઠ વગેરે અનેક મહાત્માઓ પરમપદને પામ્યા અને ૮ મી તેઓની મુખ્ય દૃષ્ટાંત દર્શાવીએ છીએ. ધનાજી ધંધાદિ તથા નયસાર સુદર્શન વગેરે દર્શાવી જ પરમપદને પામ્યા છે આ વાત શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે પરમપદને

તારનાર દાન ગણેલ છે. બાકીના શીલ, તપ અને ભાવ એ ત્રણ ધર્મો સ્વને જ તારનાર છે, પણ દાન લેનાર અને દેનાર બંનેને તારે છે. આથી દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મોમાં દાનને તીર્થંકરોએ મુખ્ય ગણી પ્રથમપદે દાનને મૂકેલ છે, આથી સહજ સમજાશે કે દાનધર્મની કેટલી ઉપયોગીતા છે. આ જ વાત ગુરુશ્રી જણાવે છે કે, શક્તિ અનુસારે યોગી મહાત્માઓને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પાટ, પાટલા, શય્યા, ઔષધ વગેરે ખપતી વસ્તુઓ ઉદાર ભાવથી આપવી. આવી રીતે દાન આપવાથી પરિણામની ધારામાં ઘણો સારો સુધારો થાય છે. અને નિયમે કરી બહુમાનની બુદ્ધિ તથા દાન આપવાની બુદ્ધિ જ્યારે મહાત્માઓ, સાધુ પુરુષો પર થાય છે ત્યારે તે યોગમાં ઈશ્વર પ્રણિધાન–પ્રભુના તરફ દૃષ્ટિ કરી ચિત્તની એકાગ્રતા કરવા રૂપ ધ્યાનમાં ગુરુના અનુગ્રહથી ઘણો આગળ વધે છે અને અંતે પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૩.

લાભાન્તર ફલશ્ચાસ્ય શ્રદ્ધાયુક્તો હિતોદય઼ ।
ક્ષુદ્રોપદ્રવ હાનિશ્ચ શિષ્ટ સમ્મતતા તથા ॥૪૪॥

વિવેચન—સદ્ગુરુ તરફ જ્યારે જીવને પૂજ્ય બુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે તેઓ પોતાનું સર્વસ્વ–પ્રાણ અર્પણ કરતાં પણ પાછી પાની કરતા નથી. આ પ્રમાણે શ્રદ્ધા અને ભાવપૂર્વક દાન આપવાની ટેવ પાડવાથી આ જીવને અનેક પ્રકારના લાભો થાય છે. પૂર્વે બાંધેલા લાભાંતરાય કર્મ ખસી જવાથી અનેક પ્રકારના ફળો મળે છે, કે જેના વડે ભવિષ્યમાં પોતાનો અભ્યુ- ં વાર લાગતી નથી અને અનેક પ્રકારના હલકા ઉપદ્રવો- ાશ પામે છે. તેમ જ ભૂતાદિના ઉપદ્રવો પણ

થતા નથી અને શિષ્ટ પુરુષો—આચાર્ય, પ્રધાન, પ્રજા, સઘળા અવસરે આ બધાઓ તરફથી તેને યોગ્ય સન્માન મળે છે એ બધો પ્રતાપ ગુરુભક્તિ નવા, પૂજ્ય બુદ્ધિ વગેરેનો જ જાણવો ૪૪

ગુરુ એનાના બીજા ગુણો બતાવે છે

ભયં નાતીવ ભવજં કૃત્યહાનિર્ન ચોચિતે ।
તથાનાભોગતોઽપ્યુચ્ચૈર્ન ચાપ્યનુચિતક્રિયા ॥૪૫॥

વિવેચન—તારાદૃષ્ટિમાં જીવને મનુષ્યના [illegible] થઈને સંસાર પ્રપંચથી ઘણો ખરો પાછો હઠી ગયો હોય છે, તથા અયોગ્ય માર્ગ તરફ તેની પ્રવૃત્તિ બિલકુલ થતી નથી અજાણતા પણ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમ જ ધર્મ કાર્યો કરવામાં તે કદી પાછી પાની કરતો નથી આ કારણથી હવે સંસાર સંબંધી જન્મ મરણ, જરા રોગ શોક આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપ જે અતિ ભય રહે છે તે તારાદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવાથી રહેતો નથી ૪૫

તારા દૃષ્ટિવાળા જીવની પ્રવૃત્તિ બતાવે છે

કૃત્યેઽધિકેઽધિકગતે જિજ્ઞાસા લાલસાન્વિતા ।
તુલ્યે નિજે તુ વિકલે સંત્રાસો દ્વેષવર્જિતઃ ॥૪૬॥

વિવેચન—આ તારામાં આવેલો જીવ અધિકના (મોટા) ધર્મની કરનારની અભિલાષાવાળો આનંદ કરે છે અને તેને પૂ. કરવા પોતાથી બનતું તેવા કરે છે જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની આવી ઈચ્છાઓ કે [illegible] કરવું તે લાલસાવૃદ્ધિનું કારણ છે પરંતુ આત્મકલ્યાણ માટે ધ્યાનાદિ ક્રિયા કરવામાં તથા [illegible] પુરુષોમાં રહેલા જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ ગુણોને પોતે પ્રાપ્ત કરવાની

ઉત્કૃષ્ટ જિજ્ઞાસા તથા અભિલાષા રૂપ સ્પર્ધા કરવી તે મોક્ષ સુખ આપનાર છે. એવા ઉત્તમ કૃત્યો કરતાં કદાચ બીજાથી પોતામાં ન્યૂનતા જોવામાં આવે તો તારાદષ્ટિવાળાને ઘણો ખેદ થાય છે. અન્ય કરતાં ધર્મ કાર્યો કરવામાં હું શા માટે પાછળ રહું? તેમ જ ધર્મ કાર્યોમાં કોઈ દોષ લાગે તો હૃદયમા ઘણો પશ્ચાતાપ થાય છે, અને અન્યના ઉત્તમ, નિર્દોષ ધર્માનુષ્ઠાનો જોઈ ને તેના પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ દ્વેષ ભાવ તો કયારેય પણ થતો નથી. એ બધા ગુણો આ દષ્ટિના પ્રતાપે પ્રગટ થાય છે ૪૬.

તારા દૃષ્ટિવાળા જીવાત્માના વિચારો

દુ ખરૂપો ભવઃ સર્વ ઉચ્છેદોઽસ્યા કુત કથમ।
ચિત્રા સત્તાં પ્રવૃત્તિશ્ચ સારોષા જ્ઞાયતે કથમ ॥૪૭॥

વિવેચન—આ તારાદષ્ટિવાળા યોગીમહાત્માઓને આત્મ-કલ્યાણ કરવાની ઉત્કૃષ્ટ જિજ્ઞાસા થાય છે. અને આચાર્યાદિ કરતાં આગળ વધવાની પ્રબળ ઇચ્છા હોય છે, એ કારણથી તે યોગીઓ વિચાર કરે છે કે જન્મ, જરા, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ભરપૂર એવો આ દુ ખરૂપ સ સાર છે, એનો ક્ષય કેવી રીતે થાય ક્ષમા, સરળતા, નમ્રતા વગેરે આત્મિક ગુણોથી જ સંસારનો ક્ષય થઈ શકે છે. તો પછી એ ક્ષમાદિ ગુણો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવાં? વળી મહાત્માઓની શુભ કાર્યો રૂપી પ્રવૃત્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે મોક્ષ નગરે જવાના અનેક માર્ગો હોય છે કોઈ ને પ્ર પૂજા પર રુચિ હોય છે, કોઈને વ્યાખ્યાન શ્રવણ સહ જ્ઞાન વ ની રુચિ થાય છે, કોઈને સમભાવ રૂપી સામાયિક

કરવાની, કોઈને પ્રતિક્રમણ કરવાની, કોઈને દાન આપવાની, કોઈને શીલ પાળવાની અને કોઈને તપ કરવાની, કોઈને ભાવના ભાવવાની, આમ આત્મકલ્યાણ માટે મથતા માર્ગો ભિન્ન ભિન્ન રુચિઓવાળા જોવામાં આવે છે એથી [illegible] યોગી વિચાર કરે છે કે આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં શું શું આદરવું ? અને કોનો ત્યાગ કરવો અને કેવી રીતે વિકાસ સાધવો ૪૭

એને નિર્ણય કહે છે

નાસ્માકં મહતી પ્રજ્ઞા સુમહાન શાસ્ત્ર વિસ્તર ।
શિષ્ટા પ્રમાણમિહ ન ઇત્યસ્યા મન્યન્ત સદા ॥૪૮॥

વિવેચન—આગળ વધવાની અત્યંત જિજ્ઞાસાવાળા તારાદૃષ્ટિવાળા યોગીઓ જોવામાં આવતી અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિઓથી નહિ મુંઝાતા અંતમાં નિર્ણય કરે છે કે અમારી બુદ્ધિ એવી નથી કે અમે દરેકની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય કરી શકીએ ? અમારી બુદ્ધિથી નિર્ણય કરેલ વસ્તુમાં પણ વિખવાદ જોવામાં આવે છે તેમજ ધર્મની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ જણાવનાર શાસ્ત્રનો વિસ્તાર પણ કાંઈ નાનોસુનો નથી એટલે સાધુ પુરુષોને સમ્મત એવા મહાન પુરુષો જે કહે તે જ અમારે પ્રમાણ છે. શિષ્ટો કરે તે પ્રમાણ તથા સાધુ પુરુષો જે પ્રમાણ આચરણ કરેલ છે જે માર્ગે ચાલ્યા છે તે જ માર્ગ ઉત્તમ છે અને તેથી તે જ માર્ગે અમારી પોતાની શક્તિ અનુસાર ચાલવું તે યોગ્ય છે એ પ્રમાણે નિર્ણય કરે છે [illegible] હોય છે કે [illegible] કું જ સરળતાથી અનુસરણ કરે છે અને [illegible]

સંમત હોય તો તે પોતાને લાભપ્રદ જાણી તરત જ અમલમાં મૂકે છે. વળી તે દૃષ્ટિવાળામાં હઠાગ્રહ, કદાગ્રહ હોતો નથી. પરમત સહિષ્ણુતા હોય છે. પોતે શિષ્ટ સંમત માર્ગે ચાલે છે પણ પોતાથી વિપરીત માર્ગે ચાલનાર જીવો ઉપર દ્વેષભાવ ન રાખતાં તેઓને સુમાર્ગ પર લાવવા પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરે છે. અને તેમ છતાં જો તે સન્માર્ગગામી ન બને તો તેના પર ઉપેક્ષા બુદ્ધિ કરે છે પણ દ્વેષભાવ તો કયારેય પણ કરતો નથી. તેમ જ સત્ય વસ્તુની શોધ માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે. મારું તે જ સાચું એ વાત ન કરતાં સત્ય તે જ મારું તેનો સ્વીકાર કરે છે. અને દાંભિકવૃત્તિનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. જેમ જેમ આત્મજાગૃતિ વધતી જાય છે તેમ તેમ તેની ઉન્નતિ થતી જાય છે. ૪૮.

ઇતિ તારા નામની બીજી દૃષ્ટિ સમાપ્તમ્.

બલા દૃષ્ટિનું વર્ણન

સુખાસનસમાયુક્તં બલાયાં દર્શનં દૃઢમ્ ।
પરા ચ તત્ત્વશુશ્રૂષા ન ક્ષેપો યોગગોચરઃ ॥૪૯॥

વિવેચન—ત્રીજી બલાદૃષ્ટિમાં સાધ્યનું દર્શન કાંઈક વિશેષ દૃઢ થાય છે, અહીંયા આત્મા ગ્રંથિ ભેદની નજીક આવી જાય છે. તેથી કરી હવે બલાદૃષ્ટિવાળા જીવાત્માની ઉન્નતિ ઘણી સારી રીતે થાય છે. આસન સ્થિર થાય તો ધ્યાન સારું થાય છે, એથી આ દૃષ્ટિમાં યોગના આઠ અંગોમાંથી ત્રીજું આસન નામનું અંગ પ્રાપ્ત થાય છે, પદ્માસન, સિદ્ધાસન, સ્વસ્તિકાસન, સુખાસન વગેરે આસનોમાંથી ગમે તે અનુકૂળ આસનને સિદ્ધ કરે છે, એથી ત્રણ ત્રણ કલાકથી વધારે એક

આસનને લીધે ધ્યાન કરી શકે છે. બલાદૃષ્ટિમાં બોધ ઘણો સારો અને દૃઢ કાષ્ઠાગ્નિના પ્રકાશ સમાન હોય છે. ગુરુ પાસેથી જે સત્ય વસ્તુનો બોધ થયો છે તે અનુભવમાં મૂકવાના સમયે તે બોધની સ્મૃતિ રહે છે. બલાદૃષ્ટિમાં તત્ત્વજ્ઞાન શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા ઘણી જ પ્રબળ હોય છે. તેમ જ યોગનો અભ્યાસ કે ધ્યાન કરે ત્યારે તે વિષયને છોડી બીજા વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવા રૂપ ક્ષેપ નામનો દોષ અહીં રહેતો નથી. ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવામાં પણ કંટાળો આવતો નથી. તેમ જ તે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો બરાબર ઉપયોગપૂર્વક કરે છે. આ પ્રમાણે બલાદૃષ્ટિમાં યોગના આઠ અંગોમાંથી ત્રીજું આસન નામનું અંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આઠ ગુણોમાંથી તત્ત્વ શ્રવણ નામનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે અને આઠ દોષમાંથી ત્રીજો ક્ષેપ નામનો દોષ અહીં રહેતો નથી. આ પ્રમાણે બલાદૃષ્ટિમાં આ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯

વિશેષ ગુણોની પ્રાપ્તિ

નાસ્યાં સત્યામસત્તૃષ્ણા પ્રકૃત્યૈવ નિવર્તતે ।
તદભાવાચ્ચ સર્વત્ર સ્થિતમેવ સુખાસનમ્ ॥૫૦॥

વિવેચન—આ બલાદૃષ્ટિ ઉપાસકોને જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેનામાં એવા પ્રકારના ચિહ્નો [illegible] થાય છે, તેમાં તેને અસત્ નાશવંત [illegible] તૃષ્ણા [illegible] નથી [illegible] છે અને પુદ્ગલિક વસ્તુ [illegible] અને સુખાસન [illegible] પ્રયત્ન કર્યા કરે છે [illegible] નથી [illegible] આધીન છે [illegible] માટે છે [illegible] આવી આકુળતા ઉપજાવનાર [illegible]

પ્રબળ ભાવનાના યોગે તેના અનેક કર્મોનો ક્ષય થાય છે. આ કર્મક્ષય થવામાં ઉત્કૃષ્ટ બોધ શ્રવણની ભાવના જ કારણભૂત છે.

અહીંયાં કોઈ શંકા કરે છે કે, તત્ત્વ શ્રવણ કર્યા વિના માત્ર ભાવનાથી કર્મ ક્ષય કેવી રીતે થાય? —એનો ઉત્તર એ છે કે, ભાવના એ જ માનસકર્મ છે અને પ્રબળ ભાવનામાં મહાન બળ રહેલ છે. ભરત મહારાજાને ભાવના બળે જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતું. મરુદેવા માતાજીને પણ ભાવ વડે જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતું. એથી ભાવનામાં મહાન બળ રહેલ છે અને તે વડે કર્મક્ષય થઈ શકે છે અને ભાવના વડે કર્મક્ષય થતાં શ્રવણનો લાભ પણ મળે છે. સાધારણ રીતે તો ઘણાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવામાં આવે છે, અને ઉપદેશો કર્ણ પર પડે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે શ્રવણથી મનમાં અને તનમાં ઉલ્લાસભાવ ન પ્રગટે અને આનંદનો અતિરિક્ત ન આવે ત્યાં સુધી બહેરા આગળ ગાયન સમાન છે. તેથી જ અહીંઆ તત્ત્વ શ્રવણની પ્રબળ ભાવનાને મહાલાભનું કારણ બતાવેલ છે, અર્થાત્ તે વડે જીવાત્મા વિકાસપંથમાં આગળ વધે છે ૫૪.

બલાદૃષ્ટિમાં વિઘ્નો દૂર થાય છે

શુભયોગ સમારંભે ન ક્ષેપોઽસ્યાં કદાચન।
ઉપાય કૌશલં ચાપિ ચારુ તત્ વિષયં ભવેત્ ॥૫૫॥

વિવેચન—બલાદૃષ્ટિમાં એક મહત્વની વાત એ છે કે બલાદૃષ્ટિવાળો જીવ ધર્મ સંબંધી કે યોગ સંબંધી ગમે તે શુભ કાર્ય કરે ત્યારે તે કાર્યો કરતી વખતે કોઈ વિઘ્નો આવતાં નથી. તે તેણે આદરેલાં કાર્યો નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણ થાય છે. ઘણા મનુષ્યો

શુભ કાર્યો કરતા ભય ખરે છે, અને ફરી આદરે તો વિઘ્નો આવતા તે કાર્યોનો ત્યાગ કરે છે ધ્યાન કેવી જગ્યાએ કરવુ, લક્ષ્યવૃત્તિ ક્યા રાખવી, આસન કયુ કરવુ, સકલ્પ કેવી રીતે ઓછા કરવા વગેરે જાણવાની બાબતમા કુશળપણુ તેનામા આવી જાય છે, અર્થાત્ વિવેકદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે ૫૫

બલાદૃષ્ટિની ઉચ્ચ મહત્વતા

> પરિષ્કારગત પ્રાયો વિઘાતોઽપિ ન વિદ્યતે ।
> અવિઘાતશ્ચ સાવદ્ય પરિહારાન્મહોદય ॥૫૬॥

વિવેચન—બલાદૃષ્ટિવાળા યોગી મહાત્માઓમા પુદ્ગલિક વસ્તુની આસક્તિપૂર્ણભાવ ઘણો જ ઓછો થઈ જાય છે વળી તે મહાત્માઓને ખાવા, પીવા કે પહેરવા ઓઢવાની કોઈપણ વસ્તુ ઉપર પ્રાયે કરી આગ્રહ રહેતો નથી આ વસ્તુ મળે તો જ સારુ વગેરે કાઈ જાતની આસક્તિ હોતી નથી અને આ અનાસક્ત ભાવ જ મોક્ષનો યોગ કરાવનાર મુખ્ય કારણ છે પ્રભુ મહાવીરદેવ જણાવે છે કે કર્મબધનનુ કારણ આસક્ત ભાવ છે તે જ્યારે દૂર થાય છે ત્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત થતા વાર લાગતી નથી બલાદૃષ્ટિમા આસક્તિભાવ ઘણો ઘટેલો હોય છે જેથી સમ્યક્ બોધની સાનીધ્યતા સ્પષ્ટ જણાય છે સાધારણ રીતે અમુક વિચારમાત્રની ઉત્પત્તિથી પોતાની જાતને સમકિતી માનનારને તો અહીંયા ઊભા રહેવાનુ સ્થાન જ નથી એ બલાદૃષ્ટિના વર્તનારાઓના લક્ષણ પરથી એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે ૫૬

ઇતિ ત્રીજી બલાદૃષ્ટિ સમાપ્ત

દીપ્રા દૃષ્ટિનો અધિકાર

પ્રાણાયામવતી દીપ્રા ન યોગોત્થાનવત્યલમ્ ।
તત્ત્વશ્રવણ સંયુક્તા સૂક્ષ્મબોધ વિવર્જિતા ॥૫૭॥

વિવેચન—આ ચોથી દીપ્રા નામની દૃષ્ટિમાં બોધ દીવાની પ્રભા જેવો ઘણા સમય રહેનારો તથા પ્રથમની ત્રણ દૃષ્ટિ કરતાં ઘણો સરસ તેમ જ અવસરે બરોબર સ્મૃતિને આપનારો હોય છે. આ દૃષ્ટિમાં અષ્ટાંગ યોગમાં ચતુર્થ યોગાંગ પ્રાણાયામ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણાયામ ત્રણ પ્રકારના છે :(૧) પ્રાણને અંદર ભરવો તે પૂરક, (૨) પ્રાણવાયુને બહાર કાઢવો તે રેચક, (૩) પ્રાણવાયુને અંદર રોકવો તે કુંભક પ્રાણયામ કહેવાય છે. એ પ્રકારે એ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કરવાથી શરીરની અંદરની નાડીઓ શુદ્ધ થાય છે તથા મનની સ્થિરતા થાય છે તેથી ધ્યાનનો અભ્યાસ સારો થાય છે.

હવે ભાવપ્રાણાયામનું વર્ણન કરે છે

જડ વસ્તુના રાગભાવનો ત્યાગ કરવો તે રેચક, આત્મિક ગુણોને ગ્રહણ કરવા તે પૂરક, આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે કુંભક પ્રાણાયામ. દ્રવ્ય પ્રાણાયામથી શરીરાદિની શુદ્ધિ થાય છે, ભાવપ્રાણાયામથી આત્મવિકાસ થાય છે. વળી ભાવપ્રાણાયામથી ગ્રંથિ ભેદ તુરત થાય છે, તેમ જ ચિત્તની અસ્થિરતારૂપ ઉત્થાન દોષનો અભાવ થવાથી પ્રશાંતવાહિતાનો લાભ થાય છે, અર્થાત ચિત્ત પરમશાન્તિનો અનુભવ કરે છે. વળી ત્રીજી દૃષ્ટિમાં શ્રવણની ઇચ્છા હતી તે હવે શ્રવણ કરે છે, તેથી બોધ વધારે સ્પષ્ટ

થાય છે અને અહીંયા પ્રથમ કહેલા યોગના બીજોના અંકુરાઓ ફળ રૂપ સહજ ઉગવા માંડે છે દીપ્રા દૃષ્ટિમાં બોધ ઘણો સારો હોવા છતાં પણ સૂક્ષ્મબોધ અહીંયા હોતો નથી ૫૭

ભાવ રેચકાદિ પ્રાણાયામનો ગુણ બતાવે છે

પ્રાણેભ્યોઽપિ ગુરુર્ધર્મઃ સત્યામસ્યામસંશયમ્ ।
પ્રાણાંસ્ત્યજતિ ધર્માર્થં ન ધર્મં પ્રાણસંકટે ॥૫૮॥

વિવેચન—બહિર્વૃત્તિના ત્યાગ રૂપ ભાવ રેચક પ્રાણાયામ કરવાથી દીપ્રા દૃષ્ટિવાળા યોગી મહાત્માને ધર્મ ઉપર જેટલી બધી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેથી પોતાના પ્રાણ કરતા પણ ધર્મને અધિક [illegible] છે, તેમ જ ધર્મ માટે પ્રાણનો ત્યાગ કરે પણ ધર્મથી વિમુખ થતા નથી [illegible] તેના [illegible] આવે અથવા પ્રાણાન્ત કષ્ટ આવે તો પણ ધર્મ કે ધર્મના નિયમોના ત્યાગ [illegible] કરતા નથી આ દૃષ્ટિવાળાનું [illegible] પતન થવાના મુખ્ય કારણ [illegible] છે કે તેને સાંસારિક વ્યવહાર તરફ પ્રબળ ઉદાસીન ભાવ [illegible] છે [illegible] છે ૫૮

એક એવ સુહૃદ્ધર્મો મૃતમપ્યનુયાતિ યઃ ।
શરીરેણ સમં નાશં સર્વમન્યત્તુ ગચ્છતિ ॥૫૯॥

વિવેચન—દીપ્રા દૃષ્ટિવાળા જીવને [illegible] [illegible] જ્ઞાન પ્રગટ થયેલ હોવાથી તે સમજે છે કે [illegible] તો પણ ધર્મ તો અંતરમાં મિત્ર સમાન સાથે જ આવનાર છે પણ ધર્મનો ત્યાગ કરીએ તો [illegible] કરે પણ કામમાં આવવાનું નથી અને તે અંતરમાં સાથે [illegible] આવનાર નથી [illegible] સમજીને શરીર કરતા પણ ધર્મ પ્રત્યે અધિક સ્નેહ રાખે

છે, તેમ જ સ્વજન, પરિવાર તથા શરીર સહુ સર્વ પુદ્‌ગલિક વસ્તુઓને અનિત્ય, અશાશ્વત, વિનાશી જાણી તેનો મોહ ત્યાગે છે, અને ધર્મને દઢતાપૂર્વક આરાધે છે. ૫૯.

કૃત્યં સદાશયોપેતસ્તત્ત્વશ્રવણ તત્પરઃ ।
પ્રાણેભ્યઃ પરમં ધર્મં બલાદેવ પ્રપદ્યતે ॥૬૦॥

વિવેચન—દીપ્રા દૃષ્ટિવાળા જીવમાં અમુક અંશે વિવેક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી, સત્ય સ્વરૂપ કાંઇક અંશે સમજવાથી પુદ્‌ગલિક વસ્તુની આસક્તિ ઓછી થવાથી ધર્મ પ્રત્યે ઘણો પ્રેમ ભાવ વધે છે, તેથી શુદ્ધ ભાવપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાન શ્રવણ કરવામાં તત્પર રહે છે, ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાનના બોધ વડે પ્રાણ કરતા પણ ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ માને છે, એ તેનો સ્વભાવ છે. દીપ્રાદષ્ટિવાળાને ધ્યાન કરે તે સમયે મન, વચન અને શરીરના યોગની ચપળતા, ચંચળતા રૂપી દોષનો અભાવ થાય છે. ૬૦.

તત્ત્વ શ્રવણથી થતો લાભ.

ક્ષારામ્ભસ્ત્યાગતોયદ્વન્મધુરોદક યોગતઃ ।
બીજં પ્રરોહમાધત્તે તદ્વત્તત્વ શ્રુતેર્નરઃ ॥૬૧॥

વિવેચન—ગમે તે જાતના બીજને મીઠું પાણી મળે તો તે તુરત જ ઉગે છે, પણ જો ખારુ પાણી મળે તો તે બીજ વાવ્યુ હોય તો પણ ઉગતું નથી, પણ તે બીજ બળી જાય છે. તે પ્રમાણે અચિંત્ય સામર્થ્યવાળી તથા મહાપ્રભાવવાળી એવી તત્ત્વશ્રુતિ વડે દીપ્રાદૃષ્ટિવાળો જીવાત્મા પોતામાં ધર્મના બીજને વાવે છે. ૬૧.

તત્ત્વ શ્રુતિનો ભાવાર્થ

ક્ષારામ્ભસ્તુલ્ય ઇહ ચ ભવયોગોઽખિલો મતઃ ।
મધુરોદકયોગેન સમા તત્ત્વશ્રુતિસ્તથા ॥૬૨॥

વિવેચન — જે રીતે [illegible] સંયોગ માત, તાત, પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્ય અને મિત્રાદિ વગેરે છે તે ખારા પાણી સમાન અસાર અને અનંત દુઃખ સ્વરૂપ છે, તેના વડે કોઈ દિવસ બીજનું વાવેતર ન થાય. બીજને વાવ્યું હોય તો પણ અંકુરો કદી ઉત્પન્ન થતા નથી. પણ મીઠા પાણી સમાન તત્ત્વ શ્રવણ છે એનો સંયોગ થાય તો નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ રૂપ બીજનું વાવેતર થાય છે, અને પરિણામે તેના વડે [illegible] ગુણરૂપ અંકુરો નીકળી પરંપરાએ મોક્ષ રૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૨

તત્ત્વ શ્રવણનો લાભ

અતસ્તુ નિયમાદેવ કલ્યાણમખિલં નૃણામ્ ।
ગુરુભક્તિસુખોપેતં લોકદ્વયહિતાવહમ્ ॥૬૩॥

વિવેચન — તત્ત્વ [illegible] અપૂર્વ લાભ [illegible] જણાવે છે કે શું, [illegible] તત્ત્વજ્ઞાન [illegible] લાભ [illegible] છે અને તત્ત્વશ્રવણથી તેના [illegible] વૃત્તિ [illegible] વૃત્તિ જાગ્રત થાય છે, તેથી તેને પ્રાપ્ત [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

પુણ્ય છે તે પણ ગુરુભક્તિથી જ સાધ્ય છે, પ્રાપ્તવ્ય છે. ગુરુની મદદ વગર ક્યારેય પણ આગળ વધી શકાતું નથી. ૬૩.

ગુરુભક્તિનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ

ગુરુભક્તિ પ્રભાવેન તીર્થંકૃદ્દર્શનં મતમ્।
સમાપત્ત્યાદિ ભેદેન નિર્વાણૈક નિબંધનમ ॥૬૪॥

વિવેચન—આત્મ સ્વરૂપમા રમણ કરનાર ધ્યાની, જ્ઞાની મહાત્મા એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પૂર્વક્રોડ વર્ષના કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ધ્યાનના અનેક ભેદો શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે, પણ વર્તમાન કાળે એ ધ્યાનનો ઉત્તમોત્તમ માર્ગ પ્રાયઃ નષ્ટ જેવો થયો છે. ભાગ્યે જ ધ્યાન કરનારા જોવામાં આવે છે, પણ ધ્યાન વિના આગળ વધી શકાતું નથી એ ચોક્કસ છે જ્યારે ત્યારે પણ ધ્યાન કર્યા વિના છૂટકો નથી આ ધ્યાનનો લાભ ગુરુની ભક્તિ કરવાથી મળે છે. અહીં ' સમાપત્યાદિ" જે લખેલ છે તે એક પ્રકારનુ ધ્યાન છે એના બીજા ભેદો છે તે પાન જલ વગેરે યોગદર્શનામાંથી જાણવા આ સમાપત્તિ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપ ધ્યાન ભૃકુટિ કે બ્રહ્મરંધ્રમાં લક્ષ્ય રાખી કરવાથી પ્રભુ–આત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે અને તે સાક્ષાત્કાર રૂપ દર્શન તે જ અલ્પ સમયમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનુ અસાધારણ કાર્ય છે. ૬૪

સૂક્ષ્મ બોધનું સ્વરૂપ

સમ્યગ્ઘેતવાદિભેદેન લોકેયસ્તત્ત્વ નિર્ણયઃ।
વેદ્ય સંવેદ્ય પદત સૂક્ષ્મબોધઃ સ ઉચ્યતે ॥૬૫॥

ચન—શ્રીમાન વાદિવેતાળ શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજે ના લોકાલકાર નામનો ન્યાયનો ગ્રંથ બનાવેલ

છે આ ગ્રંથમાં હેતુઓનું સ્વરૂપ-કેટલા પ્રકારના સમ્યક્ હેતુઓ અને કેટલા પ્રકારના હેત્વાભાસો છે, તેમ જ પ્રમાણ, નય તથા સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ, વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય કેમ કરવો, વાદ કેવી રીતે કરવો વગેરે અનેક બાબતોનું તેમાં ઘણી સારી રીતે વર્ણન કરેલ છે એની મદદ વડે સમ્યક્ પ્રકારે, અવિપરીતપણું જે સ્વરૂપ બતાવેલ છે તેને યથાર્થપણે જાણી તથા તેના ભેદો, ફળ વગેરે જાણી તેના વડે વિદ્વાનોની સભામાં તત્ત્વનો નિર્ણય કરતા 'વેદ્યસંવેદ્યપદ' વેદ્યસંવેદ્યપદથી તત્ત્વનો નિર્ણય કરવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય ઘણી સરળ રીતે કરી શકે છે કેમ કે વાક્યો સાપેક્ષ હોય છે અને તે નય, પ્રમાણ તથા સપ્તભંગી વડે જ વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય વેદ્યસંવેદ્યપદવાળો જ કરી શકે છે પણ અવેદ્યસંવેદ્ય પદવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય ક્યારેય પણ કરી શકતો નથી માટે જ અહીંયા કહ્યું છે કે વેદ્યસંવેદ્યપદથી જે વસ્તુ તત્ત્વનો નિર્ણય થાય તેને જ શાસ્ત્રકાર સૂક્ષ્મ બોધ કહે છે ૬૫

સૂક્ષ્મ બોધનું સ્વરૂપ

ભવામ્ભોધિ સમુત્તાર કર્મવજ્રવિભેદત
જ્ઞેય વ્યાપ્તેશ્ચ કાર્ત્સ્ન્યેન સૂક્ષ્મત્વં નાયમત્ર તુ ॥૬૬॥

વિવેચન—અત્યાર સુધી ચાર દૃષ્ટિમાં જે બોધ બતાવ્યો તે સ્થૂલ બોધ છે પણ તે સૂક્ષ્મ બોધ નથી [illegible] તે કહેવાય કે જે જ્ઞાન વડે [illegible] અને તેના ત્યાગનો પુરુષાર્થ કરે પ્રથમ ચાર દૃષ્ટિમાં જે જ્ઞાન બતાવેલ છે તે સામાન્ય મનુષ્યની અપેક્ષાએ ઘણું સારું છે

પણ એવા બાહ્ય આડંબર કરનાર જીવો પોતામાં રહેલા દોષોને તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ વડે શ્રુતજ્ઞાન રૂપ દીપકથી જોઈ શકતા નથી, પરંતુ ભ્રાન્તિથી પરમાર્થના જેવી ક્રિયા કરવાનો બાહ્ય દેખાવ કરે છે. આ પ્રમાણે પોતામાં રહેલા દોષોને નહિ જોઈ શકવાથી અણુ-ઉપયોગથી પાપમય પ્રવૃત્તિ કરે છે. મતલબ એ છે કે સૂક્ષ્મ બોધના અભાવે દીપ્રા દૃષ્ટિવાળો જીવ પોતામાં રહેલા દોષોને જોઈ શકતો નથી. ૬૯

અતોઽન્યદુત્તરાસ્વસ્માત્ પાપે કર્માગસોઽપિ હિ।
તપ્ત લોહપદન્યાસતુલ્યા વૃત્તિ કવચિદ્યદિ ॥૭૦॥

સમ્યક્ ગુણ સ્થિરાદિ ચાર દૃષ્ટિમાં હોય છે, એ ગુણને લઈ આ દૃષ્ટિવાળો જીવ હિંસાદિ પાપમય કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, છતાં કર્મસંયોગે થઈ જાય તો, તે લોઢાના તપાવેલા ગોળા ઉપર જેમ પગ મૂકવો તેના જેવી થાય અર્થાત્ પાપમય આચરણ કરતા ઘણો જ ભયભીત થાય, બને ત્યાં સુધી તો પાપ કરતો જ નથી અને કદાચ પાપમય આચરણ થઈ જાય તો અત્યંત પશ્ચાતાપ તેને થાય. ૭૦.

આમ હોવાનું કારણ કહે છે

વેદ્યસંવેદ્યપદતઃ સંવેગાતિશયાદિતિ. ।
ચરમૈવ ભવત્યેષા પુનર્દુર્ગત્યયોગતઃ ॥૭૧॥

વિવેચન—વેદ્યસંવેદ્યપદ, જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિવાળા જીવને એ પદને લઈ અત્યંત વૈરાગ્ય થાય છે, અને તીવ્ર વૈરાગ્યને લીધે એ જીવની એ છેલ્લી જ પાપમય પ્રવૃત્તિ હોય છે, કારણ કે હવે ફરી તેની દુર્ગતિ

થવાની નથી કોઈ અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે, આ તમારું કહેવું યોગ્ય નથી, કારણ કે શ્રેણીકાદિના દૃષ્ટાંતથી તથા જેઓ સમ્યક્ત્વથી પતિત થયા છે, એવા અનેક જીવો દુર્ગતિમાં ગયાના દાખલા મોજૂદ છે, તો પછી [illegible] દુર્ગતિ છે એમ કેમ કહેવાય ?

સમાધાન—એ તમારું કહેવું બરાબર નથી, કારણ કે અમારા કહેવાના હેતુ તમે જાણી શક્યા નથી. અહીંયા જે વેદ્યસંવેદ્યપદ [illegible] ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ આશ્રીને કહ્યું છે. નિશ્ચયથી વેદ્યસંવેદ્યપદ [illegible] ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળાને દુર્ગતિમાં જવું પડતું નથી. પણ ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પતન સ્વભાવવાળું હોવાથી દુર્ગતિને પામે છે. પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળાનું પતન થતું નથી. તો પછી શ્રેણિક રાજા ક્ષાયિક સમકિત દૃષ્ટિ હોવા છતાં નરકમાં કેમ ગયા ? ઉત્તર—સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં આયુષ્યકર્મનો બંધ પડી ગયો હોવાથી નરકાદિ દુર્ગતિમાં જવું પડે છે. વળી નરકાદિ દુર્ગતિમાં જવા છતાં [illegible] પોતાનું ન માનવા [illegible] માનસિક દુઃખ [illegible] તે દુર્ગતિ ન કહેવાય [illegible]

[illegible] ૭૧

પરમાર્થ ૫૮

[illegible]

વિવેચન—[illegible]

–હૃદય સ્થાન છે, અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિનું જ્ઞાન–અજ્ઞાન છે તે વાસ્તવિક 'અપદ' છે, યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનાર નથી. પરંતુ 'પદતુ, પદં' વેદ્યસંવેદ્ય પદ તે જ પદ છે, એ પદ યોગી મહાત્માઓને હોય છે, વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ મહાત્માઓ જ આ પદને પ્રાપ્ત કરે છે, તેનો અનુભવ કરે છે. ૭૨.

વેદ્યસંવેદ્યતે યસ્મિન્નપાયાદિ નિબંધનમ્ ।
તથાઽપ્રવૃત્તિ બુદ્ધ્યાપિ સાયાગમવિશુદ્ધયા ॥૭૩॥

વિવેચન—વેદ્યસ વેદ્યપદના સ્વરૂપને જણાવતા શાસ્ત્રકાર મહારાજ જણાવે છે કે જાણવા લાયક એવા ઘટપટાદિ પદાર્થો તથા નરક, સ્વર્ગ, મનુષ્ય વગેરે ગતિના કારણો તથા અસત્ પ્રવૃત્તિવાળી બુદ્ધિથી થતાં ગેરલાભો તથા સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય વગેરે વસ્તુથી થતા કર્મબંધનો વગેરે જ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમથી જેની બુદ્ધિ નિર્મળ થયેલ છે તે સંવેદ્યને અર્થાત્ જાણે છે તેથી તેને સંવેદ્યપદ કહે છે.[1] ૭૩.

તત્પદં સાધ્વવસ્થાનાદ્ ભિન્નગ્રંથ્યાદિ લક્ષણમ્ ।
અન્વર્થયોગત સ્તંત્રે વેદ્યસંવેદ્ય મુચ્યતે ॥૭૪॥

વિવેચન—"પદનામ્ પદ" આશય; કે સ્થાન, સારી રીતે વસ્તુતત્ત્વના નિશ્ચયથી સમ્યક્ રીતે, શુદ્ધ આશયથી રાગ-દ્વેષ રૂપી ગાંઠને ભેદવાથી પ્રાપ્ત થયુ છે સાચું સ્વરૂપ જેને એવું

નોંધ ૧ અહીંયા મૂળ સૂત્રમા સ્ત્રીનુ ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી એમ જણાય છે કે, કર્મબંધનનું મુખ્ય કારણ સ્ત્રી છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યો પણ તેના પાસમા સપડાઈ જાય છે, એમ જણાવવા [illegible]ાઠમા સ્ત્રીનુ ગ્રહણ કરે છે

આ પદ સાર્થક— ઉણુ નિષ્પન્ન વચન વેદ્ય પદ શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે જાણવા લાયક વસ્તુનો જેના વડે યથાર્થ નિશ્ચય થાય તે જ સમ્યગ્ દર્શન [illegible] પદ છે જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી વસ્તુતત્ત્વનો યથાર્થ બોધ થતો નહીં, એ સૂક્ષ્મ બોધ [illegible] થતો નથી ૭૪

એ પદથી ભિન્ન પદ બતાવે છે

અવેદ્યસંવેદ્યપદં વિપરીતમતો મતમ્
ભવાભિનન્દિવિષયં સમારોપસમાકુલમ્ ॥ ૭૫ ॥

વિવેચન — [illegible] અવેદ્ય વેદ્ય પદ છે તે વિપરીત [illegible] મિથ્યાત્વ [illegible] જાણવા લાયક [illegible] વસ્તુઓ માટે [illegible] તત્ત્વાદિ સ્વરૂપ [illegible] જાણવા લાયક [illegible] પ્રકારના પરિણામ [illegible] તત્ત્વવિષય નિશ્ચય બુદ્ધિ ન થવાથી [illegible] [illegible]

ભવાભિનંદિ જીવનું લક્ષણ

ક્ષુદ્રો લાભરતિ ર્દીનો મત્સરી ભયવાન શઠઃ ।
અજ્ઞો ભવાભિનંદિ સ્યાન્નિષ્ફલારંભસંગતઃ ॥૭૬॥

વિવચન—જ્યાં સુધી પુદ્ગલિક વસ્તુમાં આસક્તિ હોય, સંસારને જ સુખરૂપ માની તેની જ રાતદિવસ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય એવા જીવને સૂક્ષ્મબોધ કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કયાંથી થાય ? અસ્થિર, અનિત્ય વસ્તુને સ્થિર અને નિત્ય માનનાર, દયા, દાનમાં કૃપણ, જડ વસ્તુ મેળવવા દરેક પાસે યાચના કરી દીન બનેલ, દીનતાને કારણે સદા ભયભીત રહેનાર અકલ્યાણ દર્શી, સ્વાર્થભાવને પોષક પરમાર્થ બુદ્ધિ રહિત, પ્રપંચ કરીને વસ્તુ મેળવનાર, વસ્તુતત્ત્વને નહિ જાણનાર અજ્ઞાની, સંસારથી સ્નેહ કરનાર, સંસારિક અનુકૂળતા મળે તેજ મોક્ષ માનનારો, ઉપરોકત ભાવવાળા જીવોને ભવાભિનંદી કહે છે. આ જીવ નાશવંત પુદ્ગલિક વસ્તુને મેળવવા ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તો પણ તેમાં તે ફળીભૂત થતો નથી. કારણ કે દરેક વસ્તુની અનુકૂળતા પુણ્યને આધીન છે, અને પુણ્યની પ્રાપ્તિ સત્કર્મો કરવાથી થાય છે, તેમાં તેને અતત્ત્વ બુદ્ધિ, અસત્ બુદ્ધિનો આગ્રહ હોવાથી તે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. ૭૬.

ઇત્થ સત્ પરિણામાનુ વિદ્ધો બોધો ન સુંદર ।
તત્સંગાદેવ નિયમાદ્વિષસંપૃક્ત કાન્નવત્ ॥૭૭॥

વિવેચન—એક તરફ વસ્તુતત્ત્વને જાણવાનો બોધ કરવો, અને બીજી બાજુ પુદ્ગલિક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા અનેક પ્રપંચો કરવા, એક બાજુ વસ્તુમાં રહેલ અનિત્યત્વ, ક્ષણિકત્વ, અસારત્વ વગેરેનો ઉપદેશ આપી તેના પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરવા કહેવું,

અને બીજી તરફ એ અસાર અનિત્ય વસ્તુ મેળવવા પ્રયત્ન
કરવો, આવો ઉપદેશ પોથીમાના રિંગણા જેવો. કોને અસર
કરે ? અર્થાત્ ન જ થાય. ભવાભિનંદીની અસત્ પ્રવૃત્તિવાળો
બોધ તે વાસ્તવિક બોધ જ નથી. વિષમિશ્ર પરિણામના સંબંધને
લઈ નિયમે કરી અન્નમાં ઝેર ભળવાથી વાસ્તવિક રીતે તે અન્ન
જ ન કહેવાય તે પ્રમાણે આ બોધ પણ સુંદર ન જ કહેવાય ૭૭

એનું ફળ

અતસ્ત્વમી વિપર્યાસપરા નરાઃ ।
હિતાહિતવિવેકાન્ધા ખિદ્યન્તે સામ્પ્રતેક્ષિણ ॥૭૮॥

વિવેચન—પાણી પીવાની ઇચ્છાવાળા મૂર્ખા મૃગલા મૃગજળ-
ની તરફ દોડે છે પણ અંતે તેઓ નિરાશ બને છે કારણ
કે ત્યાં પાણી નહોતું ત્યાં ભ્રાન્તિથી પાણી મનાયું હતું એ
જ રીતે અવેદ્યસંવેદ્યપદવાળા મિથ્યાજ્ઞાનથી તથા બુદ્ધિના
વિપર્યાસપણાને લીધે અહિતકારી પૌદ્ગલિક પ્રવૃત્તિઓને હિતકારી
માને છે અને આત્મહિતકારી પ્રવૃત્તિને અહિતકાર માને છે
કારણ કે તેઓ વિવેકરૂપ ચક્ષુ રહિત છે તેથી તેઓ જ્ઞાન
ચક્ષુના અભાવે અંધ કહેવાય છે. વળી વર્તમાન સુખને જ
માનનારા 'આ ભવ મીઠા પરભવ કોણે દીઠા' એવું માન-
નારા હોવાથી તેઓ પાપ કરતાં ડરતા નથી. વિષયસુખ રૂપી મૃગજળ
તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ પરિણામે સુખ રૂપી પાણી ન
મળવાથી પશ્ચાત્ જરાદિ આવે ત્યારે તેને છેવટે અંતે
દુઃખ માટે હાય હાય કરતા મૃગની જેમ નિરાશ થઈ પશ્ચાત્તાપ
કરે છે ૭૮

જન્મમૃત્યુ જરા વ્યાધિ રોગશોકાદ્યુપદ્રુતમ ।
વીક્ષમાણા અપિ ભવં નોદ્વિજન્તેઽતિમોહતઃ ॥૭૯॥

વિવેચન—જ્ઞાની પુરુષો સંસારી જીવોને વારંવાર ચેતાવે છે કે હે મહાનુભાવો ! જરા વિચાર તો કરો, કે સંસારમાં સુખ કયાં છે ? વિષયજન્ય સુખ એક મધુબિંદુ સમાન છે, પણ તેના અંગે કેટલું દુઃખ તેનો જરા તો વિચાર કરો. જન્મ સંબંધી દુઃખ વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખો, મૃત્યુ સંબંધી દુઃખ, રોગો-અજીર્ણ, સંગ્રહણી વગેરે, વ્યાધિ-કોઢ, ભગંદર વગેરે, શોક-ઇષ્ટ જનોના વિયોગ ઉત્પન્ન થયેલો ચિત્તનો વિકાર, આદિ શબ્દ ભૂત, પ્રેત વગેરેનો ઉપદ્રવ. આ સર્વ દુઃખોનો અનુભવ જીવો વિષયસુખની આસક્તિથી સહન કરે છે. દુ.ખ સહન કરવા છતાં જીવો મોહરૂપી પિશાચને વશ થઈ સત્ય વસ્તુને ન સમજતાં સંસાર તરફ વૈરાગ્યને પામતા નથી. ૭૯.

વળી એવા જીવો શું આચરે છે તે કહે છે.

કુકૃત્યં કૃત્યમાભાતિ કૃત્યં ચાકૃત્ય વત્સદા ।
દુઃખે સુખધિયાકૃષ્ટા કચ્છૂકણ્ડુયકાદિવત્ ॥૮૦॥

વિવેચન—જેમ ધતુરાનુ પાન કરવાથી માણસ સર્વ વસ્તુને વિપરીત જુએ છે. મદિરાનુ પાન કરવાથી શું કરવા યોગ્ય છે અને શું અકરવા યોગ્ય છે માનવ વિચારી શકતો નથી, તેમ મોહ મદિરાનું પાન કરવાથી જીવ કુકૃત્ય-જીવહિંસા અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ વગેરે ન કરવા યોગ્ય કાર્યને હિતકર માની આચરે છે, અને કૃત્ય-કરવા યોગ્ય અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ વગેરેને આચરતો નથી.

દુઃખ આવતાં તેથી મુક્ત થવા માટે પાપ કર્મો આચરે છે જેમ કોઈ મનુષ્યને ખસ થાય પીડા ચળ આવે તેને દૂર કરવા સુખ બુદ્ધિ વડે ખૂબ ખજવાળે છે, પણ ચળ ઓછી થતી નથી, અને પરિણામે ચાઠાં, ઘાવ પડી જવાથી હેરાન થાય છે મૂળ સૂત્રમાં આદિ શબ્દ વડે કોઢ રોગવાળા વગેરે આ કોઢીઓ કોઢના ચાઠામાં પડેલા કૃમિયા, તેના દુઃખથી મુક્ત થવા અગ્નિનુ સેવન કરતા બળી જવાથી જેમ હેરાન થાય છે તેમ આ જીવ મોહવશે આકુળ-વ્યાકુળ થઈને હેરાન થાય છે ૮૦

યથા કણ્ડૂયનેષ્વેષાં ધીર્ન કચ્છૂનિવર્તને ।
ભોગાઙ્ગેષુ તથૈતેષાં ન તદિચ્છા પરિક્ષયે ॥૮૧॥

વિવેચન —અનાભિનિવિષ્ટ જીવનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાન્તથી કહે છે— કોઈ એક ખસ-ખરજવાવાળો મનુષ્ય તેને ખરજ ચડી આવવાથી આંગળીઓના નખ વડે ખૂબ ખણવા લાગ્યો. અને નખ પણ ઘસાઈ જવાથી ખરજને ખણવા માટે સાધનની શોધમાં ફરવા લાગ્યો. પણ જ્યાં ફરે ત્યાં [illegible] સાધન તેને મળી નહિ [illegible] [illegible] ઘાસના પુળા [illegible] ખરજવાવાળા મનુષ્ય [illegible] [illegible] સાધનની [illegible] આ મનુષ્ય [illegible] પુરા [illegible]

[illegible]

ખરજ સાત દિવસમાં જ દૂર કરી આપું, ત્રિફલાનો પ્રયોગ કર. પેલા મનુષ્યે ઉત્તર આપ્યો કે ખરજ ચાલી જાય તો પછી ખણવાના વિનોદના અભાવે જીવનનું ફળ શું? માટે મારે ત્રિફલાના પ્રયોગની જરૂર નથી. પણ સાંઠીઓ ક્યાં મળે છે તે જ કહે.

દાદરના ઉદાહરણનો સિદ્ધાંત

કંડૂ (દાદર) વાળા જીવ સમાન અજ્ઞાની જીવ સમજવો. દાદરને વિષયસુખ સમજવું. કંડૂ (દાદર) વાળા મનુષ્યની ઇચ્છા દાદર મટાડવાની ન હતી પણ તેને ખજવાળવાના સાધન પ્રાપ્ત કરવાની હતી, તેવી જ રીતે ભવાભિનંદિ જીવોની ઇચ્છા વિષય-ભોગને તૃપ્ત કરવાની હોય છે, તેનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે. પણ તે વિષયોની ઇચ્છા, ભોગને ત્યાગવાની હોતી નથી. વૃદ્ધાવસ્થા થવા છતાં અબોધથી ભોગથી ન વિરમતા ભોગ વૃદ્ધિના ઉપાયો જેવા કે વીર્યવર્ધક રસાયણ તથા પૂર્ણચંદ્રોદયની ગોળીઓ વગેરે દવાઓ ખાઈ ને શરીરને શક્તિશાળી બનાવવાના અને ભોગોપભોગ ભોગવવાના પ્રયત્નો કરે છે.[1] કંડૂ (દાદર) કે ભોગેચ્છાને દૂર કરવા સાધનો શોધવાની વાત પહેલાની ચાર દૃષ્ટિમાં સમજાતી નથી, તેથી દાદર રૂપ જે ભોગેચ્છા તેને દૂર કરવા ખજવાળવાના સાધનો રૂપ ઇલાજોને જ શોધે છે પણ દાદર રૂપ ભોગેચ્છા ન થાય તેવો ઉપાય શોધવાનો વિચાર સમ્યક્ બોધના અભાવે તેને થતો નથી. અનેક પ્રકારના વિષયભોગોને ભોગવી, પાપાચાર કરી, અનેક પ્રકારના મલિન કર્મોને અવેદ્ય-

નોંધ ૧ મૂળ સૂત્રમાં ઈચ્છા શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી ભોગ ક્રિયા પણ અંગીકાર કરવી.

નંદ્ય પદવાળો જીવ એકત્ર કરે છે, અને મનુષ્યજન્મમાં જે પરમપદ પ્રાપ્ત કરવાના પુરુષાર્થને બદલે નવાર પરિભ્રમણ વધારે છે ૮૧

એનું ફળ બતાવે છે

આત્માન પાશયત્યેતે સદાઽસચ્ચેષ્ટયા ભૃશમ્।
પાપધૂલ્યા જડા કાર્યમવિચાર્યૈવ તત્ત્વતઃ ॥૮૨॥

વિવેચન—વસ્તુતત્ત્વના સમ્યગ્ બોધના અભાવે જીવાત્માઓ વિષયાદિ ક્ષણિક ભોગોમાં સુખ બુદ્ધિથી વારંવાર પ્રવૃત્તિ કરે છે રૂપ અને તે સુખ પ્રાપ્ત કરવા અસતી નિરંતર હિંસાદિ આરંભ બાંધે છે તેમ જ મિથ્યાત્વના બાધને અભાવે જીવાત્મા પોતાના આત્માને કર્મ બંધનથી જીવના વાસ્તવિક હિતના વિચાર કર્યા વગર ક્ષણિક વિષય સુખમાં આ તેમ બની જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ રૂપ રજથી પોતાના આત્માને આચ્છાદિત કરે છે ૮૨

ધર્મબીજં પરં પ્રાપ્ય માનુષ્યં કર્મભૂમિષુ
ન સત્કર્મકૃષાવસ્ય પ્રયતન્તેઽલ્પમેધસઃ ॥૮૩॥

વિવેચન—ધર્મબીજનું વપન કરવા યોગ્ય આર્યભૂમિ [illegible] પ્રાપ્ત કરીને પણ ધર્મ બીજનું વાવેતર કરવા [illegible] નહીં ધર્મ [illegible] આત્મા સાધનાર [illegible] ભૂમિમાં [illegible] વાવેતર કરવાનું [illegible] મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કરીને [illegible] વાવેતરની [illegible]

સુખદાય બને, પણ તત્ત્વ બોધને અભાવે અજ્ઞાની જીવો વર્તમાન સુખને જોનારા, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરનારા ધર્મબીજને વાવી શકતા નથી, એથી ઉત્તમ એવો આ મનુષ્યજન્મ તેને હારી જાય છે. ૮૩.

તે જીવો શું કરે છે?

બડિશામિષવત્તુચ્છે કુસુખે દારુણોદયે।
સક્તાસ્ત્યજન્તિ સચ્ચેષ્ટાં ધિગહો દારુણં તમઃ ॥૮૪॥

વિવેચન—શાસ્ત્રકાર મહારાજ કહે છે કે, જુઓ તો ખરા! જીવોની કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે! જેનાથી પોતાને મહાન લાભ થવાનો છે એવી સચ્ચેષ્ટા-ધર્મનાં સાધનો કે જેનાથી પોતાનો અભ્યુદય થવાનો છે તેને ત્યાગી દે છે, અને મચ્છના ગળાના માંસની જેમ તુચ્છ, વિષયભોગમાં આસક્ત બને છે. વળી જેનો ભવિષ્યમાં વિપાક ઘણો ભયંકર છે તે ન જાણતા પોતાના કર્તવ્યને ભૂલી જાય છે. આ કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે? છતાં તે પોતે પોતાને ડાહ્યો માને છે. ૮૪.

આ વાતનો ઉપસંહાર કરે છે

અવેદ્યસંવેદ્યપદ માનધ્યં દુર્ગતિપાતકૃત્।
સત્સંગાગમ્ યોગેન જેયમેતન્મહાત્મભિ ॥૮૫॥

વિવેચન—સત્ સમાગમની આવશ્યક્તા દરેક દર્શનકારો સ્વીકારે છે નરકગતિમાં જવાની તૈયારીવાળા દૃઢપ્રહારી, ચિલાતીપુત્ર વગેરે પણ સત્ સમાગમ વડે પરમપદ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકયા છે. માટે અહીંયા ગુરુશ્રી જણાવે છે કે "સત્ સંગાગમ યોગેન" ગુર્વાદિના સંગે શાસ્ત્રબોધ પ્રાપ્ત

કરીને અવેદ્યસંવેદ્યપદને જાણી તથા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણી આ મહાસાધના વડે મિથ્યાત્વને દૂર કરવું પડે. આ યોગ્યતા ચોથી દીપ્રાદૃષ્ટિના અંતમાં થાય છે પણ મિત્રાદિ ત્રણ દૃષ્ટિમાં અવેદ્યસંવેદ્યપદને જીતવાની યોગ્યતા હોતી નથી એટલા માટે શાસ્ત્રમાં દીપ્રાદૃષ્ટિના અંતમાં જીતવાનું વિધાન કર્યું છે પણ મિત્રાદિ ત્રણ દૃષ્ટિમાં તો માત્ર ઉપદેશનું કથન કરવાનું છે. આમ યોગાચાર્યો કહે છે. અયોગ્યને આજ્ઞા હોય જ નહિ. ત્રણ દૃષ્ટિઓ અયોગ્ય છે. ચોથી દૃષ્ટિના અંતમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૫

એને જીતવાથી મળતું ફળ

જીયમાને ચ નિયમાદેતસ્મિન્ [illegible] નૃણામ્
નિવર્તતે [illegible] કુતર્ક [illegible]

વિવેચન [illegible] નાશ [illegible] પામે છે. જાણી [illegible] સમાગમ તથા [illegible] દ્વારા પરાજય કરવાથી કુતર્કરૂપી વિષમગ્રહ પોતાની મેળે આપોઆપ [illegible] કુતર્ક [illegible] [illegible] થાય છે. ૮૬

કુતર્કનું સ્વરૂપ

[illegible]
કુતર્ક [illegible]

વિવેચન—[illegible]
[illegible] કુતર્ક [illegible]
[illegible]

ઝગડા કે વિતંડાવાદ (નકામી માથાઝીક) કરવાથી શો લાભ? આ કુતર્ક રૂપી ગ્રહ એવો છે કે તે જીવને ચાર ગતિમાં અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો બોધ તેનો નાશ કરવા રોગ રૂપ છે, રાગદ્વેષના અભાવ રૂપ જે સમભાવ રૂપ પરમશાંતિ તેને બાધક છે, દેવ ગુરૂ અને ધર્મ રૂપ પરમતત્ત્વ અથવા આત્મરૂપ પરમતત્ત્વ તેમાં શ્રદ્ધા તેનો નાશ કરવા આગમ અર્થમાં સંદેહ રૂપ છે. અસત્ અભિમાનને ઉત્પન્ન કરે છે. મહાન પુરુષોના અવર્ણવાદ બોલવાને કારણે અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવામા ભાવ શત્રુનું કુતર્કરૂપી વિષમગ્રહ કામ કરે છે. માટે આત્મકલ્યાણના ઇચ્છુક મનુષ્યોએ કુતર્કો કરવા નહિ. ૮૭

કરવા લાયક કર્તવ્ય

કુતર્કેઽભિનિવેશસ્તન્ન યુક્તો મુક્તિવાદિનામ્।
યુક્તઃ પુનઃ શ્રુતે શીલે સમાધૌ ચ મહાત્મનામ્ ॥૮૮॥

વિવેચન—પુણ્ય છે, પાપ છે, ધર્મ છે, અધર્મ છે, મોક્ષ છે, મોક્ષનો ઉપાય છે, આ વગેરે જીવાદિ તત્ત્વોને માને તે મુક્તિવાદી મુનિઓ કહેવાય. એ મુનિઓ ત્રણ જગતના સ્વરૂપને સમ્યક્ પ્રકારે જાણતા હોવાથી, તેઓ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ સ્વછંદે પોતાની મતિ કલ્પના વડે કોઈ પણ વસ્તુતત્ત્વને વિશે આગ્રહ કે હઠ કરતા નથી, છદ્મસ્થપણાથી કોઈ વસ્તુતત્ત્વમાં આગ્રહ થઈ જાય તોપણ તુરત જ તેનાથી પાછા વળી ક્ષમા, યાચના કરે છે. ગૌતમસ્વામી જેવા ચાર જ્ઞાનના ધણી હોવા છતાં પોતાની ભૂલ જણાતાં આનંદ શ્રાવકની માફી માંગી હતી, તો પછી તેઓની આગળ આપણે શા હિસાબમા છીએ, એમ

સમસ્ત કુતર્કનો આગ્રહ ન કરવો, પણ જ્ઞાનાભ્યાસનો, શીલ પાળવાનો તથા ચિત્તની એકાગ્રતાથી થતી સમાધિ સાધવાનો, સત્કર્મો કરવાનો, પરોપકાર કરવાનો, વ્રત નિયમો લેવાનો વગેરેમાં હું બીજા કરતા આગળ વધુ વગેરેનો આગ્રહ કરવો સારો. પણ આત્મકલ્યાણના બાધક થાય તેવા આગ્રહ મુમુક્ષુ જનોએ ક્યારેય પણ કરવા નહિ. ॥૮૮॥

ઇતિ ચોથી દૃષ્ટિ સમાપ્તમ્

પાંચમી સ્થિરા દૃષ્ટિ

સ્થિરાયાં દર્શનં નિત્યં પ્રત્યાહારવદેવ ચ ।
કૃત્યમભ્રાન્તમનઘં સૂક્ષ્મબોધસમન્વિતમ્ ॥૮૯॥

વિવેચન—પાંચમી દૃષ્ટિ સ્થિરામાં રત્નની પ્રભા સમાન બોધ છે. આ બોધ અત્યંત સુંદર અને સ્થિર છે કે ગમે તેવા પ્રસંગમાં ખરાબ સંયોગો [illegible] આવે તો પણ જેમ રત્નપ્રભાને પવન [illegible] નથી—બુઝાવી શકતો નથી તેવી રીતે આ બોધ [illegible] ક્યારેય વિચલિત થતો નથી [illegible] નિત્ય છે [illegible] [illegible] અતિચાર આદિ [illegible] [illegible] ઉપશમ ભાવના [illegible] [illegible] [illegible] રત્નપ્રભાના [illegible]

બન્ને સમ્યક્ત્વમાં જાણવું. એ વીજળી લાઈટ નથી પણ ગ્યાસની બત્તી છે. પરંતુ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ છે તે વીજળી લાઈટ છે, તે કદી બુઝાતી નથી. પણ ગ્યાસની બત્તી બુઝાઈ જવાનો સંભવ છે એટલી મલિનતા છે. પરંતુ બોધ સમ્યક્ પ્રકારનો અને સૂક્ષ્મ હોવાથી પૂર્વે જે વિષયોમાં આસક્તિ હતી અને પુદ્ગલિક વસ્તુઓમાં જે લોલુપતા હતી તે હવે અહીં ઘટી જાય છે, અને તેની આત્મિક જાગૃતિ પ્રબળ બની જાય છે. અહીં પ્રત્યાહાર નામનું યોગનું અંગ પ્રાપ્ત થાય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે તેમાં જતી ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરીને, તેમાં તેને જવા ન દેતા, સ્વરૂપ ચિંતનમાં જોડવી તેનું નામ પ્રત્યાહાર છે.

આટલી હદે જ્યારે આત્મા ઊંચો આવે છે, ત્યારે તે ઈંદ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવે છે, અને પુદ્ગલિક વસ્તુઓની આસક્તિથી પાછો હઠે છે. એવું આ આત્મદર્શન છે. તેમ જ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરવામાં હવે તેને ઘણો જ આનંદ આવે છે. વળી આ ધાર્મિક ક્રિયાઓ સમજણપૂર્વક થતી હોવાથી તે અમૃતક્રિયા રૂપ બને છે. આ સ્થિરા દૃષ્ટિમાં પાંચમો ભ્રમ નામનો દોષ નષ્ટ થાય છે. આને લઈને શંકા શલ્ય રહિત બને છે. તેથી તેને સૂક્ષ્મ અને સમ્યક્ બોધ થાય છે આ સૂક્ષ્મ બોધને લીધે અનાદિકાલીન રાગદ્વેષ રૂપી પ્રગાઢ કર્મ-ગ્રંથિનું જીવ અપૂર્વ પરિણામની ધારા રૂપ ખડ્ગ વડે તોડી નાંખે છે અને અનિવૃત્તિકરણ વડે અનંતાનુંબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ ચાર કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરી વેદ્યસંવેદ્ય-પદ-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. ક્ષાયિક

સમ્યક્ત્વ મોહનીયથી યુક્ત હોવાથી એમાં કોઈ પણ જાતનો દોષ કે અતિચાર [illegible] હોય છે જો [illegible] થાય તો [illegible] ઉપશમ [illegible] મોહન પ્રાપ્ત [illegible] પરંતુ પ્રાપ્ત થયા પહેલા આયુ[illegible] વિમાનમાં [illegible] નરકનો કે [illegible] પડે છે [illegible] નથી [illegible] આધાર [illegible] કરવા પડે છે, પણ [illegible] નિમ[illegible] જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૮૮

આ દૃષ્ટિવાળાને [illegible] નમસ્કાર કહ્યા [illegible]

[illegible]

[illegible] ૧૧

વિવેચન — [illegible] સુધી [illegible] નથી ત્યાં સુધી [illegible] અને તેના ઉપર [illegible] [illegible] જ [illegible] [illegible] હોય [illegible] [illegible] બુદ્ધિમાનને [illegible] અને તેને [illegible]

વાની ચેષ્ટાઓ સ્વાભાવિક નાના બાળકના ધૂળના ગૃહ બનાવીને પછી જેમ તેને તોડી નાખે છે તેવી બાલ્યક્રીડા સમાન લાગે છે. એટલું જ નહિ પણ ચક્રવર્તીની રાજ્ય રિદ્ધસિદ્ધિઓ અને તેના ભોગો પણ અસ્થિર અને વિનાશી લાગે છે. **આ સત્ય વસ્તુના બોધનો જ પ્રતાપ છે. ૯૦.**

માયામરીચિ ગન્ધર્વનગર સ્વપ્નસંનિભાન ।
બાહ્યાન પશ્યતિ તત્ત્વેન ભાવાન્ શ્રુતવિવેકત ॥૯૧॥

વિવેચન—સૂક્ષ્મ બોધ થયા પહેલાં આ જીવ સંસારિક તમામ પદાર્થોને જુદી દૃષ્ટિથી જોતો હતો પણ જ્યારે સૂક્ષ્મ બોધ સહ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓને મૃગતૃષ્ણા–ઉનાળામાં દૂરથી દેખાતો પાણી જેવો આભાસ, ગંધર્વનગર–સંધ્યા સમયે આકાશમાં થતા અનેક પ્રકારના દૃશ્યો, સ્વપ્નમાં જોયેલ રાજ્યાદિની પ્રાપ્તિ, એ જેમ ક્ષણિક અને સાચા નથી. તેની જેમ સંસારિક પદાર્થો પણ તેને તેવા લાગે છે. તેથી તેનો રાગ, મમત્વ ત્યાગીને સ્વ સ્વરૂપમાં રમણ કરે છે, અને પરમ શાન્તિને અનુભવે છે ૯૧.

અંગીકૃત કરવા યોગ્ય કર્તવ્ય શું છે?

અગ્રાહ્યં કેવલં જ્યોતિ નિરાબાધમનામયમ્ ।
યદત્ર તત્પરં તત્ત્વં શેષઃ પુનરુપપ્લવ· ॥૯૨॥

વિવેચન—આગળની ગાથામાં સર્વ જડ પદાર્થોની અસારતા જણાવી અને તે ત્યાગવા યોગ્ય બતાવવામાં આવેલ છે તો પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે ત્યારે આદરવા યોગ્ય શું છે? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે આંતરિક કેવળ જ્યોતિ સ્વરૂપ,

પ્રદ થતી નથી, કારણ કે લક્ષ્મીના ચંચળ સ્વભાવને તેઓ જાણી ચૂક્યા હોય છે. તેમ જ વિવેકીજનો એ પણ સારી જાણે છે કે જેટલો ઉપભોગ પરિભોગ રૂપી પરિગ્રહ છે તે બધો પાપના કારણભૂત છે. એવું જાણી તેઓ તેના રાગને, મમત્વને ત્યાગે છે અને આત્મવસ્તુમાં પ્રેમ જોડે છે. ૯૪.

ધર્મજન્ય ભોગો તો સુંદર હશે ને?

ધર્માદપિ ભવન્ ભોગઃ પ્રાયોઽનર્થાય દેહિનામ્ ।
ચંદનાદપિ સંભૂતો દહત્યેવ હુતાશનઃ ॥૯૫॥

વિવેચન—પ્રથમ પાપજન્ય ભોગો બુદ્ધિમાનોને આનંદદાયક લાગતા નથી એમ જણાવ્યુ હતું. કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે ત્યારે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાથી જે ભોગ-પરિભોગના સાધન મળે તે તો સારા હશે ને? તેનુ સમાધાન ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો જે વિવેક રહિત કરવામાં આવે છે તે વડે જે પુણ્ય બંધ થાય તેના ફળ રૂપે સ્વર્ગ મળે કે મનુષ્ય ગતિમાં રાજ્યાદિ રિદ્ધિ કે ચક્રવર્તીની પદવી, વાસુદેવની પદવી વગેરે મળે છે તેમાં જો જીવ આસક્ત થાય તો ઘણે ભાગે તે ભોગો અનર્થના કરનાર બને છે. મૂળમાં પ્રાય શબ્દ છે તેથી ધર્મજન્ય ભોગો દરેકને અનર્થ કરનાર છે તેમ ન સમજવું. કારણ કે જે વિવેકીજનો છે તે વડે જે ધર્મ અનુષ્ઠાનો થાય છે તે સમજપૂર્વકના હોવાથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય હોવાથી ઉત્તરોત્તર વિકાસ સાધક બને છે. અને પરિણામે અત્યંત નિર્દોષ તીર્થંકરાદિની રિદ્ધિસિદ્ધિ રૂપ ભોગ ફળદાતા બને છે. જે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરવાનાં છે તે ચિત્ત શુદ્ધિ અર્થે અને વિવેકની પ્રાપ્તિ માટે જ કરવાનાં છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે.

તેથી સમ્યક્ત્વી જીવ વીસ સ્થાનક તપ કરીને તીર્થંકર નામ ગોત્ર બાંધે છે. આ અપૂર્વ પુણ્યબંધથી ત્રીજા ભવમાં સાક્ષાત્ તીર્થંકર બની દેવોએ બનાવેલા સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈને ભવ્ય જીવોના હિતાર્થે ધર્મોપદેશ આપે છે. જઘન્યથી એક કોડ દેવો પ્રભુની સેવા કરે છે. છત્ર, ચામર, ઇન્દ્રધ્વજ વગેરે અનેક પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય વડે પ્રાપ્ત થયેલા અનેક ભોગના સાધનો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ તથા વિવેક જન્ય હોવાથી બંધનકારક થતા નથી. પરંતુ અવિવેકી જીવોને પ્રાપ્ત થયેલા તે જ સાધનો વડે સજીવ બાબતમાં આસક્તિ થવાથી તે જીવને અહિત કર્તા બને છે. આમાં ભોગસામગ્રીનો કોઈ દોષ નથી, પણ માનવીના વિવેક અને અવિવેક પર બધો આધાર છે. આ વાત દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે કે અન્ય કાષ્ટ કરતાં ચંદનનું કાષ્ટ મૂલ્યવાન છે, શીતલ છે તો પણ તેના વડે ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ શીતલ [illegible] બાળે છે. કારણ કે તેનો સ્વભાવ બાળવાનો છે. એ વાત પણ પ્રસિદ્ધ જાણવી. મંત્રાની શક્તિથી અગ્નિની દાહકશક્તિને નાશ કરવાથી ક્યારેક તે નથી પણ બાળતો. આ વાત સમજ [illegible] છે. તાત્પર્ય એ છે કે વિવેકપૂર્વક કરેલા ધર્મકાર્ય [illegible] આત્માના બાધક થતા નથી પણ અવિવેકપૂર્વક કરેલ [illegible] જન્ય ભોગોના સાધનોમાં આસક્તિ થવાથી [illegible] બને છે. માટે સાત્ત્વિક પુરુષે [illegible] તે [illegible] ત્યાગ કરવા જોઈએ. ૧૬૪

ભોગાત્તદિચ્છાવિરતિ સ્કધભારાપનુત્તયે ।
સ્કધાન્તરસમારોપસ્તત્સંસ્કારવિધાનત ॥ ૧૬૫ ॥

વિવેચન—આ પાકથી ઇચ્છા [illegible]

થવાથી પુદ્ગલિક ભોગોની આસક્તિ પણ ઘણી ખરી ઓછી થઈ જાય છે. તે જાણે છે કે આ બધા કામભોગોની આસક્તિ કરવાથી આત્મિક સુખ ક્યારે પણ મળી શકે તેમ નથી. વળી સંસારીક કામભોગો ભોગવવાથી ઈચ્છાની તૃપ્તિ કદાપિ થતી નથી. ભોગો ભોગવ્યા પછી જે તૃપ્તિ અનુભવાય છે તે તો માત્ર કોઈ એક મનુષ્યે પોતાના ખભા પર લીધેલો ભાર હલકો કરવા જેમ બીજા ખભા ઉપર મૂકે અને એથી ક્ષણિક શાન્તિ અનુભવે, પણ ફરી તે જ ખભા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. તેવી રીતે વિવેકજ્ઞાનના અભાવે સંસારિક માયાવી પદાર્થોમાં સુખ માનવાથી ભોગની ઇચ્છા પ્રગટે છે. કારણ કે "તત્સંસ્કાર વિધાનતઃ" તથા પ્રકારના કર્મ બંધનને અનિષ્ટ એવા ભોગના સંસ્કાર અનાદિકાળના પડવાથી તેની ઇચ્છા નિવૃત્ત પામતી જ નથી. ભોગની ઇચ્છા નિવૃત્ત કરવા માટે ભોગ ભોગવવા તે સાધન નથી, પણ તેની નિવૃત્તિનું ખરું સાધન "સત્ ગુરુનો સમાગમ" તથા 'શાસ્ત્રબોધ' એ જ છે. આ પ્રમાણે પાંચમી સ્થિરા દૃષ્ટિ પૂર્ણ થાય છે. આ દૃષ્ટિમાં ચપળતા દોષ દૂર થાય છે, અને સ્થિરતા ગુણ પ્રગટે છે. રોગ રહિત શરીર બને છે, હૃદય કરુણાશીલ બને છે, શરીરમાં સારી સુગંધ આવે છે, શરીરના મળો–લઘુનિત, વડીનિત વગેરે અલ્પ થાય છે, ભવ્ય પ્રસન્નમૂર્તિ સર્વને આકર્ષક કરનાર હોય છે, તેનો સ્વર સુંદર બને છે, જેની યોગમાં પ્રવૃત્તિ શરૂ થયેલ હોય તેનામાં ઉપરોક્ત ગુણો હોય. એ લક્ષણથી તેની પિછાણ થાય છે. તે મૈત્રાદિ ભાવોથી સહિત હોય છે. તે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત હોય છે. ધૈર્યવંત હોય છે. સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વોથી તે

હોય છે. જો કે ચંદ્ર કે સૂર્યના પ્રકાશ જેટલો તેજસ્વી તો નથી તો પણ પહેલાની પાંચ દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ ઘણો સારો સ્થિર પ્રકાશ છે આ બોધ સ્થિર હોવાથી ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગો આવે તો પણ પોતાના વ્રત નિયમોમાં જરા પણ અતિચાર દોષ લાગવા દેતો નથી. વળી તે બોધ પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરનાર છે અને દ્વેષનો નાશ કરનાર છે. કાન્તા દૃષ્ટિમાં અષ્ટાંગ યોગમાંથી છઠ્ઠું યોગાંગ ધારણા પરા પ્રધાન પ્રાપ્ત થાય છે. મનની એકાગ્રતા દેશ થકી કોઈ વસ્તુમાં થવી તે ધારણા છે "ધારણા તુ ક્કચિત્ ધ્યેય ચિત્તસ્ય સ્થિર બંધનં" કોઈ પણ ધ્યેય વસ્તુમાં ચિત્તને સ્થિર બાંધવું. અર્થાત્ ચિત્તને ધ્યેય વસ્તુમાં અમુક અંશે સ્થિર કરવું તે ધારણા છે ધારણાના અભ્યાસથી ચિત્તની ચંચળતા ઘણે અંશે ઓછી થઈ જાય છે. એના લીધે અન્યમુદ્ નામનો છઠ્ઠો દોષ છે તે પણ દૂર થઈ જાય છે. ચાલુ ધ્યાનના વિષયને છોડી બીજી બાબતમાં રાગ કે પ્રવૃત્તિ થતી નથી આત્માસ્વરૂપની ધારણા કરવાથી બીજી બાબતોમાં હવે વિશેષ રસ કે રાગ થતો નથી પ્રથમ બતાવેલા આઠ ગુણોમાંથી આ કાન્તા દૃષ્ટિમાં છઠ્ઠો ગુણ મીમાંસા–વિચારણા નામનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. એ વિચારણા આત્મસ્વરૂપની નિરંતર બની રહે છે. તેમ જ સદ્વિચાર શ્રેણી બહુ સારી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી નકામા અને વ્યર્થના વિચારો ઉપર અંકુશ આવી જાય છે. તત્ત્વશ્રવણને અંગે થયેલ સૂક્ષ્મ બોધ સાથે જ્યારે શુભ વિચારશ્રેણી ચાલવા લાગે છે ત્યારે જીવાત્મા પ્રગતિમાં ઘણો આગળ વધે છે. અને આ વિચારણા સમ્યક્ જ્ઞાનનું ફલ હોવાથી પરિણામે પરમપદને આપનાર બને છે. ૯૭.

અસ્યાં તુ ધર્મમાહાત્મ્યાત્સમાચારવિશુદ્ધિતઃ ।
પ્રિયો ભવતિ ભૂતાનાં ધર્મૈકાગ્રમનાસ્તથા ॥૫૭॥

વિવેચન—આ દૃષ્ટિમાં રહેલા જીવ આત્મા ગ્રંથિ વિકાસ કરી લીધા હોય છે કેમ ત્યાં જાય છે ત્યાં તમામ પ્રાણિઓના વેર-વિરોધ શાન્ત થાય છે તેમ જ ધર્મના અનુષ્ઠાનમાં આત્મા બધા પ્રવીણ હોય છે કે તે ધર્મના પ્રભાવ તથા આચાર વિશુદ્ધિને લીધે જગતના સર્વ પ્રાણિઓને પ્રિય લાગે છે તેમ જ જે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે તે બધી સ્થિર તથા એકાગ્ર ન થઈ કરે છે કારણ કાય વિવેકથી કરે છે તેથી તે અમૃત ક્રિયા રૂપ કહેવાય છે અને તેને તેમાં ઘણો આનંદ આવે છે ૯૮

અન્યધર્મ [illegible] [illegible]
[illegible] જ્ઞાનાન્ત [illegible] ॥૫૮॥

વિવેચન [illegible] [illegible] હોય છે કે તેને [illegible] વસ્તુ [illegible] વિકાસ થઈ હોય છે [illegible] આસક્તિ ધર્મ—આગમ [illegible] વિચારણા તે [illegible] નિર્ણય કરે છે [illegible]

[illegible]

મન પોતાના પ્રાણપતિને મળવામાં રહ્યા કરે છે. એ જ પ્રકારે કાન્તા દષ્ટિમાં રહેલ જીવાત્મા સાંસારિક કાર્યો કરે તો પણ તેનું મન તો શ્રુતનું વાંચન, શ્રવણ અને મનન કરવા તરફ સદા લાગેલું રહે છે. આવી પરમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાનું કારણ જ્ઞાન ઉપરનો અનુરાગ તથા વિચારણા છે. ૯૯.

આ વાતને દષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે

માયામ્ભસ્તત્ત્વતઃ પશ્યન્નનુદ્વિગ્નસ્તતો દ્રુતમ ।
તન્મધ્યેન પ્રયાત્યેવ યથા વ્યાઘાતવર્જિત ॥૧૦૦॥

વિવેચન—કાન્તા દષ્ટિવાળો જીવાત્મા વસ્તુ તત્ત્વને સમ્યક્ પ્રકારે જાણતો હોવાથી પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો-કામભોગોને "માયાંભ" માયામય જળની જેમ જોતો અને તે પાણીના કાલ્પનિક આવતા મોટા ધોધને જોઈ તેથી જરા પણ ન ગભરાતા તેની મધ્યમાં થઈ શીઘ્ર તેનાથી પાર થાય છે. યથા શબ્દ ઉદાહરણ ઉપન્યાસ માટે છે. "માયાંભ" ઈન્દ્ર જાળનાપાણીનુ વાસ્તવિક જ્ઞાન થવાથી તે પાણીમાં ડૂબવા રૂપ વ્યાઘાત થવાનો સંભવ હવે થતો નથી.

ભોગોના સ્વરૂપને "માયોદક" ઈન્દ્રજાળ અગર ઝાંઝવાના પાણી સમાન અસાર જાણતો, પૂર્વ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને આસક્તિરહિતપણે ભોગવતાં છતાં પરમપદને પામે છે. ૧૦૦.

ભોગતત્ત્વસ્ય તુ પુનર્ન ભવોદધિ લંઘનમ્ ।
માયોદકદઢાવેશસ્તેન યાતીહ કઃ યથા ॥૧૦૧॥

સારાંશ જણાવે છે—

મીમાંસા ભાવતો નિત્યં ન મોહોઽસ્યાં યતો ભવત્।
અતસ્તત્ત્વસમાવેશાત્સદૈવ હિ હિતોદયા ॥૧૦૩॥

વિવેચન—કાંતા દૃષ્ટિમાં વર્તતા જીવને આત્મતત્ત્વની વિચારણા સતત થયા જ કરે છે. રાતદિવસ એવી ભાવના રહે છે કે ક્યારે કર્મબંધનથી મુક્ત થવાય. કયા કયા કર્મોથી બંધન થાય છે અને કયા કારણોથી મુક્ત થવાય તેની વિચારણા સતત કરે છે. વળી નિશ્ચયપૂર્વક જાણે છે કે આ મોહ, મમત્વ સંસારના કારણો છે માટે તે તેનો ત્યાગ કરવા જ પ્રયત્નશીલ બને છે. સંસાર પ્રત્યેનો રાગ નષ્ટ થઈ જાય છે. ભવ પ્રપંચ પ્રત્યે તે ઉદાસીન વૃત્તિવાળો હોય છે. શ્રુતધર્મનો તે બહુ રાગી હોય છે, અને આત્મજ્ઞાનની વિચારણામાં લીન અને આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવામાં વર્તે છે. પરિણામે આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થતાં પરમપદ રૂપ હિતોદય એટલે કલ્યાણ થવામાં વાર લાગતી નથી. ૧૦૩.

ઇતિ શ્રી છઠ્ઠી કાન્તા નામની દૃષ્ટિ સમાપ્તમ્

સાતમી પ્રભા દૃષ્ટિનો અધિકાર

ધ્યાન પ્રિયાપ્રભા યેન નાસ્યાં રુગત એવ હિ ।
તત્ત્વપ્રતિપત્તિયુતા વિશેષેણ શમાન્વિતા ॥૧૦૪॥

વિવેચન—"ધ્યાન પ્રિયા પ્રભા" આ શબ્દથી એ અર્થ થાય છે કે સાતમી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય નહિ ત્યાં સુધી ધ્યાન પ્રિય બને નહિ, યથાર્થ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ તો અહીંથી જ થાય

છે. આ પહેલાની દૃષ્ટિઓમાં ધ્યાન ગુણ સામાન્ય વિચારણા રૂપ હતા, તે અહીં યથાર્થ ધ્યાન રૂપ બને છે. આ પ્રભા દૃષ્ટિ અપ્રમત્તસંયતી કે પ્રમત્તસંયતીઓને હોય છે. મિત્રા, તારા, બલા અને દીપ્રા એ ચાર દૃષ્ટિ સુધી તો સૂક્ષ્મ બોધ ન સંવેદ્યપદ—જડ ચૈતન્યનું જ્ઞાન ન હોવાથી શાસ્ત્રમાં મહારાજ તેને પ્રથમ ગુણસ્થાનક ગણાય છે. તેનામાં ભાવ મિથ્યાત્વ રહેલ છે. જ્યારે પાંચમી સ્થિરા દૃષ્ટિમાં જીવાત્મા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેનામાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાથી ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે આવે છે. ત્યારે તે જીવાત્માના હૃદયમાં આપરૂપી પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે. ત્યારે તે જડ ચૈતન્યનો વિવેક અર્થાત્ ભેદવિજ્ઞાન ... રીતે કરી શકે છે. ... એમ સારી રીતે જાણે છે છતાં તેના ... શકતો નથી ... કાન્તા દૃષ્ટિમાં તેથી ... થઈ તેનામાં દેશવિરતિ ... વિરતિનામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક ... સ્થાનકે ... [illegible]

... [illegible] ... અને અપ્રમત્તસંયતિ ... છે.

આ ... [illegible]

જોઈએ તે આવા બોધથી થઈ શકે છે. વળી આવા તીવ્ર સ્થિર બોધથી અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રો વાંચે તો પણ તેની વિપરીત અસર થતી નથી. પાંચ યમોમાં એટલા બધા આગળ વધેલા હોય છે કે તેઓની પાસે ગમે તેવા વેર–વિરોધવાળા જીવોના વેર શાંત થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટિમાં અષ્ટાંગ યોગમાંથી સાતમું ધ્યાન નામનુ યોગાંગ પ્રાપ્ત થાય છે. "ધારણા તુ ક્વચિત્ ધ્યેયે ચિત્તસ્ય સ્થિર બંધનં, ધ્યાનં તુ વિષયે તસ્મિન્નેક પ્રત્યય સંતતિઃ" કોઈ એક ધ્યેય–પ્રભુનો ફોટો, ૐકાર, હ્રીંકાર વગેરે જે પોતાને ઈષ્ટ હોય તે ધ્યેય વસ્તુને સામે રાખી ઉપર મનને સ્થિર કરવું, ધ્યેયમાં મનને સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ કરવો તે ધારણા કહેવાય છે. ત્યાર પછી ધ્યેય વસ્તુમાં મનની વૃત્તિઓ એકાકાર થવી એનું નામ ધ્યાન, અને ત્યાર પછી તે ધ્યેય-વસ્તુનું ધ્યાન કરતાં કરતાં તદ્દાકાર–તદ્રૂપ બની જવું એનું નામ સામધિ.

તેના પર દૃષ્ટાંત કહે છે–

એક પટેલે ગુરુ મહારાજ પાસે સાંભળ્યુ કે ધ્યાન કરવાથી પ્રભુના દર્શન થાય છે. ત્યારે તેણે ગુરુશ્રીને વિનંતી કરી કે મને ધ્યાન કરતાં શીખવો. ગુરુજીએ કહ્યું કે, "તારે ધ્યાન કરવું હોય તો આ રૂમમાં બેસી જા અને તને જે પ્રિય હોય તેનું કલ્પનામય ચિત્ર મનોમય બનાવી તેમાં મનને સ્થિર કર" પટેલે કહ્યુ—હે પ્રભો, મને મારી ભેંસ બહુ પ્રિય છે. તો ભલે તેનું મનોમય ચિત્ર બનાવી તેને એકગ્રતાથી ધારી ધારીને જોયા કર, અને તારા મનને તદ્રૂપ બનાવી દે. પટેલે તેવે

અભ્યાસ થઈ ગયો અમુક સમય અભ્યાસ કર્યા પછી તે એમના રૂપના તદાકાર બની ગયા. ગુ.એ તેની પરીક્ષા કરવા કહ્યું કે, ભાઈ! હવે બહાર આવ ત્યારે તે રૂમનો દરવાજો નાનો હતો તથી કેવી રીતે બહાર આવે? પણ [illegible] થઈ શિંગડાવાળું માથું [illegible] કઠીન બન્યા [illegible]. ગુ.એ તેને કહ્યું કે હવે તું પ્રભુનું ધ્યાન કરવાને લાયક થયો છે પછી એ જ પ્રમાણે પ્રભુનું ધ્યાન [illegible] કર્યો એ જ પ્રમાણે પ્રભુના [illegible] પ્રભુનો [illegible] તે ધ્યેયવસ્તુ છે તેના પર મનની વૃત્તિઓને [illegible] કરવી અને તેના દરેક અવયવોને [illegible] મન [illegible] નામ ધ્યાન છે અને તે પ્રભુ સ્વરૂપમાં તદ્રૂપ થવું તે સમાધિ છે આ પ્રમાણે દૃષ્ટિમાં ધ્યાનની પ્રગતિ [illegible] સાધ્યબિંદુ–મોક્ષ તેમાં શૂન્યવૃત્તિ–પરરૂપવૃત્તિ [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] ગુણ તત્ત્વપ્રતિપત્તિ નામના [illegible] થાય છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ૧૦૪

[illegible]

[illegible] ૧૦૫

[illegible]

કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે. અને અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે અને અપૂર્વજ્ઞાનના સામર્થ્યથી નિરંતર શાંતિપ્રધાન શ્રેષ્ઠ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે આત્મામાં આત્મિક પરમશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં જ મગ્ન, લીન બની જવાય છે ત્યારે સાંસારિક માયાવી બ્રાન્તિજન્ય સુખનું અસારપણું તથા દુઃખ રૂપતા પ્રત્યક્ષ ભાસે છે. ૧૦૫.

સત્ય સુખનું લક્ષણ

સર્વં પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।
એતદુક્તં સમાસેન લક્ષણં સુખદુઃખયોઃ ॥૧૦૬॥

વિવેચન—જગતના સર્વ જીવો સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચારે તરફ ભ્રમણ કરે છે, પણ તેઓને ખરેખર સ્થાયી સુખ મળતું નથી. પરંતુ વાસ્તવિક સત્ય સુખ ક્યાં છે તે શાસ્ત્રકાર મહારાજ જણાવે છે કે, જે જે પુદ્ગલિક વસ્તુઓ પરાધીન છે તેની સ્પૃહા (ઇચ્છા) કરવી તે જ મહાદુઃખ રૂપ છે. તેને મેળવવા અનેક પ્રકારના સાચા—ખોટા પ્રપંચો કરવા પડે, દેશ છોડી પરદેશ જવું પડે આ બધું દુઃખરૂપ જ છે ને? પરંતુ પરપુદ્ગલિક વસ્તુમાંથી સ્પૃહાનો (ઇચ્છાનો) ત્યાગ કરી નિઃસ્પૃહી બનવું એ જ સત્ય સુખ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. સર્વ જ્ઞાનીપુરુષો એકી અવાજે ટૂંકમાં સુખદુઃખની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરેલ છે—જે જે અંશે બાહ્ય ઉપાધિ ઓછી તે તે અંશે આત્મિક સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્યારે બાહ્ય સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત થાય ત્યારે સર્વથા આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે જ સાચું સુખ છે. બાકી બાહ્ય ઉપાધિ વધતાં દુઃખ વધે

છે જેમ કે એક દુકાન ચાલતી હોય ત્યારે માનવ મનની તૃષ્ણા કહે છે, 'હવે બીજી દુકાન કર.' એમ આશા, તૃષ્ણાને વશીભૂત થઈને જેમ જેમ ઉપાધિ વધારે છે તેમ તેમ પરિણામે તૃષ્ણાનો ખાડો ન પૂરાતાં તે દુઃખી થાય છે માટે જ્ઞાની જનો કહે છે—હે મહાનુભાવ! તૃષ્ણાના પાપથી સુખ નહિ મળે એ આશા દુરાશા માત્ર છે પણ તું એ તૃષ્ણાને સંતોષ રૂપી અમૃત વડે સિંચન કર તો તને ત્યાં અને ત્યાંથી સુખ નિઃસંદેહ મળશે. ૧૦૬

એ બીનાને વિશેષ પ્રકારે સ્પષ્ટ કરે છે

પુણ્યાપેક્ષમપિ હ્યેવં સુખં પરવશં સ્થિતમ્ ।
તતશ્ચ દુઃખમેવૈતત્તલ્લક્ષણનિયોગતઃ ॥૧૦૭॥

વિવેચન—પ્રથમ સુખ તથા દુઃખના [illegible]

તે પણ પરવશ, પરાધીનતાવાળું હોવાથી દુઃખ રૂપ જ છે તેમ સમજવું. પરંતુ સ્વવશ, સ્વાધીન તો આત્મધ્યાનથી ઉત્પન્ન થતું આત્મિકસુખ તે જ તાત્વિક સુખ છે. અને તે જ સત્ય, શાશ્વત સુખ છે. ૧૦૭.

ધ્યાનં ચ નિર્મલે બોધે સદૈવ હિ મહાત્મનામ્
ક્ષીણપ્રાયમલં હેમ સદા કલ્યાણમેવ હિ ॥૧૦૮॥

વિવેચન—પ્રભા દૃષ્ટિમાં સૂર્યની પ્રભા જેવો સ્થિર તથા નિર્મળ ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલો બોધ હોવાથી આ દૃષ્ટિ વાળા મહાન્ પુરુષોને નિરંતર ધ્યાન–આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવા રૂપ સદૈવ બની રહે છે. સત્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાયા પછી પરવસ્તુમાં રાચવાપણું ક્યાંથી રહે? એ વાતને દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે જે સુવર્ણનો મેલ નષ્ટ થયો છે તેને પવિત્ર કહેવાય છે, તે પ્રમાણે આ મહાત્માઓ પણ કર્મદોષ રૂપી મળથી રહિત હોવાથી નિરંતર કલ્યાણ સ્વરૂપ છે. ૧૦૮.

સત્પ્રવૃત્તિપદં ચેહાઽસંગાનુષ્ઠાનસંજ્ઞિતમ્ ।
મહાપથપ્રયાણં પદનાગામિપદાવહમ્ ॥૧૦૯॥

વિવેચન—પ્રભા દૃષ્ટિ ધ્યાન પ્રિય હોવાથી એ દૃષ્ટિવંત જીવાત્મા ઘણે ભાગે આત્મધ્યાનમાં જ મસ્ત રહે છે. આ ક્રિયા તે જ અસંગાનુષ્ઠાન છે. કોઈ પણ જાતની આકાંક્ષા કે સાંસારિક સુખની અભિલાષા રાખ્યા વિના શાસ્ત્રાનુસાર વિધિ-પૂર્વક જે અનુષ્ઠાન કરે છે તે ક્રિયાને અસંગ અનુષ્ઠાન કહે છે, એ અનુષ્ઠાન મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવાને સત્યવૃત્તિ રૂપ છે, તથા પરમપદને આપનાર છે. આ બધો પ્રતાપ અસંગાનુષ્ઠાનનો

પ્રશાંત વાહિતા કહે છે, બૌદ્ધો વિસભાગ પરિક્ષય કહે છે, શૈવો–શિવવર્ત્મ કહે છે અને પતંજલી વગેરે યોગીઓ ધ્રુવમાર્ગ કહે છે. એ અસંગાનુષ્ઠાન ક્રિયામાં મહાઉત્કૃષ્ટ આત્મદશા વર્તતી હોય છે. પ્રભા દૃષ્ટિમાં આત્મોન્નતિમાં ઘણો વિકાસ થાય છે. અહીં સાધ્ય જે મોક્ષ તે તદ્દન સ્પષ્ટ રૂપે સમીપમાં દેખાય છે. ત્યાં પહોંચવા માટે એટલી તીવ્ર ભાવના થાય છે કે તેના સુખ પાસે સ્વર્ગના કે અનુત્તરવાસી દેવોના સુખ તુચ્છ ભાસે છે, અસાર લાગે છે. આ ભાવનાને પ્રભાવે પરમપદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૦.

> એતત્પ્રસાધયત્યાશુ યદ્યોગ્યઽસ્યાં વ્યવસ્થિતઃ ।
> એતત્પદાવહૈવૈવ તત્તત્રૈતદ્વિદાં મતા ॥૧૧૧॥

વિવેચન—પ્રભાદૃષ્ટિ બહુ ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરેલ અપ્રમત્તયતિને જ હોઈ શકે અને એ અપ્રમત્તયતિ શીઘ્ર જ સાધ્ય–મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અસંગાનુષ્ઠાન છે. પરમપદને પણ આ જ અનુષ્ઠાન મેળવી આપે છે. એને અસંગાનુષ્ઠાન યોગ પ્રભાદૃષ્ટિવંત જ કરી શકે છે. એમ આ અસંગઅનુષ્ઠાનને જાણનારા જ્ઞાની જનો જણાવે છે. સારાંશ એ છે કે આટલી હદે જ્યારે જીવાત્મા આગળ વધે છે ત્યારે પુદ્‌ગલિક ભાવ તરફ તેની વૃત્તિ તદ્દન નીકળી જાય છે, અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવાની જ તાલાવેલી લાગેલી હોય છે, એ કારણે અસંગાનુષ્ઠાન કરે છે અને તેના પ્રભાવે પરમપદને મેળવી સત્‌ ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં પરમશાંતિનો અનુભવ કરતાં મુક્ત બની જાય છે. ૧૧૧.

ઇતિ શ્રી પ્રભાદૃષ્ટિ સમાપ્તમ્

આઠમી પરા દૃષ્ટિનું વર્ણન

સમાધિનિષ્ઠા તુ પરા તદાસંગવિવર્જિતા
સાત્મીકૃતપ્રવૃત્તિશ્ચ તદુત્તીર્ણાશયેતિ ચ ॥[illegible]॥

વિવેચન— આઠમી પરા દૃષ્ટિ સમાધિનિષ્ઠ છે [illegible] આઠમું અંગ છે ધ્યાનની ઉત્કૃષ્ટ [illegible] તેનું નામ સમાધિ [illegible] રાતદિવસ આત્મ[illegible] [illegible] ભાવરૂપ અસંગ [illegible] આઠમો ગુણ આત્મ[illegible] [illegible] [illegible] ચંદ્રિકા સમાન [illegible] [illegible] ભાવમાં સંપૂર્ણપણે [illegible] [illegible] સ્વભાવ [illegible] આત્મસ્વરૂપમાં [illegible] શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર [illegible] અભિધાન [illegible] સમાધિ [illegible] કહ્યું છે કે—

સમ [illegible]
[illegible]

અર્થ—[illegible]

[illegible]

એક સરખી આંકશે, પણ ગુણદોષના પરીક્ષક તેનું મૂલ્ય જુદા જ પ્રકારે કરશે. અત્યાર સુધી સાંપરાયિક કર્મનો ક્ષય થતો હતો. (કષાય સહિત કર્મનો ક્ષય થાય તેને સાંપરાયિક કર્મક્ષય કહેવાય) કેવલજ્ઞાન થયા પછી સાપરાયિક કર્મ રહેતા નથી. એટલે તેનો ક્ષય કરવાનો હોતો નથી. પરંતુ હજુ ભવો[1]પગ્રાહિ ચાર કર્મો બાકી રહેલ છે, કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયા વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય નહિ. કર્મને આવવાના પાંચ માર્ગમાંથી મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય એને પ્રમાદ એ ચારનો ક્ષય થઈ ગયો છે, અને મન, વચન, કાયાના યોગ રહેલ છે. એ વડે પણ કર્મ બંધ થાય છે, તેને ઈર્યાપથિક કર્મ કહે છે. તે કર્મ પ્રથમ સમયે બંધાય, બીજે સમયે ભોગવાય અને ત્રીજે સમયે ખરી જાય. એ ભવોપગ્રાહિ કર્મ ભિક્ષા માટે પ્રવૃત્તિ કરતાં ક્ષય થાય છે. પહેલાની દૃષ્ટિઓમાં સાંપરાયિક કર્મ ક્ષય થતું હતું. પરા-દૃષ્ટિમા ઈર્યાપથિક–ચાલવાને અંગે લાગતું કર્મ તેનો પણ ક્ષય થાય છે પરિણામે ફરીવાર જીવને સંસારમાં ન આવવું પડે એવી રીતે કર્મને દૂર ફેંકી દે છે. ૧૧૪.

તન્નિ યોગાત્મહાત્મેહ કૃતકૃત્યો યથાભવેત્ ।
તથાયં ધર્મસંન્યાસ વિનિયોગાત્મહામુનિ ॥૧૧૫॥

વિવેચન—રત્નની પરીક્ષા કરવામાં પ્રવીણ થયેલ વાણિયાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ચિંતામણિ રત્ન (મનમા જે ચિંતવન કરે તે પ્રાપ્ત થાય એવું રત્ન) મળે તો જ લેવું. એમ વિચારી તેને શોધવા માટે ફરવા લાગ્યો. અંતે એક ડુંગરાળ ભૂમી પ્રદેશમાં એક ભરવાડ પાસે એ રત્ન જોયુ, અને પરિશ્રમ કરીને

નોંધ. ૧ વેદની, નામ, આયુ, ગોત્ર.

તેણે તે રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું અને કૃતાર્થ બન્યો. જેવી રીતે એ પુરુષ આ રત્નવણિક રત્ન પ્રાપ્ત કરીને પરમસુખી થયો તેવા રીતે પરાદષ્ટિવંત યોગી ધર્મસંન્યાસ નામના પ મ યોગને પામી પરમ કૃતાર્થ થાય છે પરમપદ હવે હસ્તગત થયુ એમ જાણે છે ૧૧

ધર્મ સંન્યાસ યોગની પ્રાપ્તિ

ટિનિયા-પૂર્વકરણ મુખ્યો યમુપજાયતે ।
કેવલ શ્રીસ્તતશ્ચાસ્ય નિઃસપત્ના સદોદયા ॥૧૧॥

વિવેચન—પ્રથમ અપૂર્વકરણે સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિના સમયે થાય છે આ વાત પહેલા જણાવવામા આવી છે જ્યારે જીવ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી દેશવિરતિ ત્યાર પછી સર્વવિરતિ થાય છે ત્યારે ધર્મ સંન્યાસ નામનો [illegible] ગુણસ્થાનકે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જ ધર્મ સંન્યાસયોગ પ્રાપ્ત થાય છે તે સાધારણ સમજવા મુખ્ય ધર્મસંન્યાસયોગ આઠમા ગુણસ્થાનકે બીજુ અપૂર્વકરણ પ્રાપ્ત થતા ક્ષપકશ્રેણી શરૂ કરી ચાર ઘાતી કર્મ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અંતરાય એ ચારનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન [illegible] આ મહાત્મા [illegible] પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મન વચન કાયાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રમાદ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થાય છે ૧૧

આતીઆમોક્ષ [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥૧૨॥

મા ૮

વિવેચન—પ્રથમ જે બીના જણાવી તેનો ઉપનય ઘટાવતાં જણાવે છે કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતરાય એ ચાર ઘાતીકર્મ રૂપ આત્મા સૂર્ય ઉપર આવરણ કરનાર વાદળાં જાણવા. જેમ પવનના ઝપાટાથી વાદળા દૂર થાય છે, તેમ બીજા અપૂર્વકરણના સમયે જે ધર્મસંન્યાસ નામનો યોગ તે રૂપ પવનના ઝપાટાથી ચાર ઘાતી કર્મરૂપ વાદળાં દૂર થાય છે અને આત્મિક પુરૂષાર્થ વડે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સર્વજ્ઞ બને છે. ૧૧૭.

ક્ષીણદોષોઽથ સર્વજ્ઞઃ સર્વલબ્ધિ ફલાન્વિતઃ।
પરં પરાર્થં સંપાદ્ય તતો યોગાન્તમશ્નુતે ॥૧૧૮॥

વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં સર્વજ્ઞ બને છે તેમ જણાવ્યું તે વાતને વિશેષ પ્રકારે સ્પષ્ટ કરતાં જણાવે છે કે, જ્યારે દાનાદિ અંતરાયો તથા હાસ્યાદિ વગેરે સમગ્ર દોષો ક્ષય થાય ત્યારે જિન, ઓહિજિન, પરમ ઓહિજિન વગેરે અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતાં સર્વજ્ઞ–સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ગુણ, પર્યાય દ્રવ્યને જાણનારા બને છે. સર્વ જાતની ઉત્સુકતા (આતુરતા) નાશ પામે છે, અને પરોપકાર ખાતર આ પૃથ્વીતલમાં વિચરી અનેક ભવ્ય જીવોને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવી મહાન ઉપકાર કરે છે, ત્યાર પછી પરમપદ પામવાના સમયે યોગસંન્યાસ પ્રાપ્તિની શરૂઆત થાય છે. એ યોગ પ્રાપ્ત થતાં શું લાભ થાય તે જણાવે છે. ૧૧૮

તત્ર દ્રાગેવ ભગવાનયોગાદ્યોગસત્તમાત્।
ભવ વ્યાધિ ક્ષયં કૃત્વા નિર્વાણં લભતે પરમ્ ॥૧૧૯॥

વ્યાધિથી મુક્ત થાય તો શાંતિનો અનુભવ કરે છે તેવી રીતે મુક્તાત્માઓ ભવ વ્યાધિનો નાશ થવાથી પરમશાંતિને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ બુઝાઇ ગયેલ દીપકના અભાવરૂપ બનતો નથી, તેમ વ્યાધિથી મુક્ત થયો નથી તેમ પણ નથી. વ્યાધિથી મુક્ત થયેલ જ છે અને જડ રૂપ પણ બનતો નથી, તે ત્યાં આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે છે. અભાવ રૂપ મુક્તિ માટે કોઇ બુદ્ધિમાન પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ. ૧૨૦

ભવ એવમહાવ્યાધિર્જન્મમૃત્યુ વિકારવાન ।
વિચિત્ર મોહ જનનસ્તીવ્ર રાગાદિ વેદનઃ ॥૧૨૧॥

વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં વ્યાધિમુક્ત પુરુષ પરમ શાંતિને પામે છે. એમ જે જણાવ્યુ તો પ્રશ્ન થઇ શકે છે કે તે વ્યાધિ કઇ જાતની છે ? એના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે સંસાર તે જ મહાવ્યાધિ છે કે જેના કારણે જીવાત્મા ચાર ગતિના ભયંકર દુઃખોને સહન કરે છે. જેમ વ્યાધિથી શરીરમાં અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે તે રીતે આ સંસારરૂપી મહાવ્યાધિથી આ જીવને જન્મ, જરા, રોગ, શોક, મૃત્યુ વગેરે વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે, અને જીવ દુઃખ, વેદનાને ભોગવે છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી વિવિધ પ્રકારના મોહથી ઉત્પન્ન થતો તીવ્રરાગનો અનુભવ એ પણ વેદના જ જાણવી. ૧૨૧.

મુખ્યોઽયમાત્મનોઽનાદિ ચિત્રકર્મ નિદાન જઃ ।
તથાનુભવ સિદ્ધત્વાત્ સર્વ પ્રાણભૃતામિતિ ॥૧૨૨॥

વિવેચન—આ સંસારને વ્યાધિની જે ઉપમા આપી તે કલ્પિત નથી, પણ સત્ય જ છે. વળી આ વ્યાધિ જીવને

અનાદિ અનન્તકાળથી લાગેલી છે તે વ્યાધિ કર્મ - મનુષ્ય
અવસ્થાવાળા ... અવસ્થાવાળા બધા ભિન્ન ભિન્ન
કર્મના યોગથી ઉત્પન્ન થયેલ છે ... જન્મ જરા,
મરણાદિના અનુભવ ... નિયમ
નરકાદિ ગતિઓમાં અનુભવ છે ... અનુભવ સિદ્ધ થાય
છે ૧૯૭

અનન્તમુક્તસ્ય મુક્તોપિ મુખ્ય ... ।
જન્માદિ દોષ વિગમાત્ ... ॥

વિવેચન ... ૧૯૮

[illegible]

૧૯૯

[illegible]

વિવેચન—ચંદ્રમાની જેમ આત્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નિર્મળ હોવા છતા વાદળથી જેમ ચંદ્રમાનું તેજ આચ્છાદિત થાય છે તે જ પ્રમાણે અનાદિકાળના લાગેલા કર્મમળરૂપ વાદળાથી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આચ્છાદિત થાય છે. અથવા કર્મની વિચિત્રતાને કારણે તેમાં ફેરફાર થાય છે. કર્મમળ આત્માને અનાદિના લાગેલા હોવા છતા તે કર્મ જ્યારે દૂર થાય છે, ત્યારે આત્મા તે દોષ રહિત નિર્મળ બને છે, જે દોષ સહિત હોય તે જ દોષ રહિત બને છે. ૧૨૪.

સ્વભાવોડસ્ય સ્વભાવો યન્નિજા સત્તૈવતત્ત્વતઃ।
ભાવાવધિરયં યુક્તો નાન્યથાડતિપ્રસંગત. ॥૧૨૫॥

વિવેચન—ઉપરોક્ત કથનથી એ નિશ્ચય થાય છે કે, આત્માનો જે મૂળ સ્વભાવ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે તે રૂપ બનવું તેનું નામ મુક્ત થયો તેમ જાણવું અર્થાત્ મોક્ષ થયો એમ જાણવું. આત્માનું જે મૂળ સ્વરૂપ તેનું નામ જ સ્વભાવ છે. પરમાર્થથી પોતાની સત્તા (વિદ્યમાનતા, હયાતિ) તે જ સ્વભાવ છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે સ્વભાવ શું વસ્તુ છે? ઉત્તર-આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે આ સ્વભાવ-ભાવાવધિ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સુધી વિકલ્પો કરી શકાય છે, તેનીથી આગળ વિકલ્પો કરી શકાતા નથી[૧] ૧૨૫.

નોંધ-૧. આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલે આત્માનો સ્વભાવ જ કહેવો પડશે પણ બીજી રીતે કહેવાથી વ્યાજબી નહિ ગણાય શા માટે? ઉત્તર-અતિ પ્રસંગે દોષ ઉત્પન્ન થાય. કોઈ પણ વસ્તુનુ પ્રતિનિયત સ્વરૂપ પછી રહેવા પામશે નહિ જેની ઈચ્છામા આવે તે પ્રમાણે વસ્તુનુ સ્વરૂપ કલ્પી શકશે આનુ નામ અતિપ્રસંગદોષ જાણવો.

અનિ પ્રસંગ દોષ જણાવે છે

અનન્તજ્ઞાનાદિભૂતિરાત્મભૂતેઃ [illegible] ।
તથાઽનિત્યાદિ [illegible] સ્યાદ [illegible] ॥૧૫॥

વિવેચન —પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે આ [illegible], આ [illegible] અથવા આત્મસ્વરૂપ છે આમ માનવામાં ન આવે તો અનિત્ય દોષ ઉત્પન્ન થશે જેમ કે આત્માનું સ્વરૂપ કે આત્માની [illegible] દ્રવ્ય તથા પર્યાય રૂપ છે નિત્યાનિત્ય રૂપ છે આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ છે [illegible] વારંવાર પરિવર્તન પામતા હોવાથી અનિત્ય રૂપ આત્મા છે અને મૂળ આત્મ દ્રવ્ય તેમાં ફેરફાર થતો નહિ હોવાથી આત્મા નિત્ય રૂપ છે આ પ્રમાણે આત્મદ્રવ્યનું [illegible] છતા આત્માને એકાન્તથી ક્ષણિક અનિત્ય કે નિત્ય માનવામાં તે [illegible] ગણાય નહિ બૌદ્ધધર્મવાળા આત્માને ક્ષણિક અર્થાત્ અનિત્ય માને છે તેઓ કહે છે કે ક્ષણિક [illegible] પ્રાણીમાત્રની પ્રવૃત્તિ થાય [illegible] તેમાં વિજ્ઞાન [illegible] [illegible] ક્ષણિક [illegible] વિજ્ઞાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વિરોધાભાસ રૂપ છે, એક આત્માએ પાપ કર્યું અને તે નાશ પામ્યો અને બીજી ક્ષણે બીજો આત્મા ઉત્પન્ન થયો. તેને ફાંસી આપવામાં આવે તે લોક વિરુદ્ધ તથા ન્યાય વિરૂદ્ધ ગણાય. પાપ કરે પૂર્વનો આત્મા અને તેના ફળ રૂપ દુઃખ ભોગ કરે પશ્ચાત્ અન્ય ઉત્પન્ન થનાર આત્મા. તે શી રીતે સંભવે ? પુણ્ય કરે પૂર્વનો આત્મા અને તેના ફળ રૂપ સુખ ભોગવે અન્ય આત્તા એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. કર્મથી બંધાય પૂર્વનો આત્મા અને પછી ક્ષણવારમાં ઉત્પન્ન થનાર અન્ય આત્માનો મોક્ષ થાય એમ માનવું ચાર પ્રમાણથી વિરુદ્ધ લાગે છે, ક્ષણિક વાદમાં કારણ, કાર્ય ભાવ ઘટતો નથી. તેમ જ ક્ષણવાદમાં એક જ આત્માનો મોક્ષ પણ ઘટતો નથી. માટે એકાંત અનિત્ય આત્માને માનતાં અનેક દોષોની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. ૧૨૬.

નિત્ય પક્ષ આશ્રી કહે છે

ભવભાવાઽનિવૃતાવપ્ય યુક્તા મુક્ત કલ્પના ।
એકાન્તૈકસ્વભાસ્ય ન હ્યવસ્થાદ્વયં કવચિત્ ॥૧૨૭॥

વિવેચન—જેવી રીતે બૌદ્ધ દર્શનકાર એકાંતથી આત્માને અનિત્ય માને છે, તેવી રીતે સાંખ્ય દર્શનકાર એકાંતથી આત્માને નિત્ય માને છે જેવી રીતે આત્માને એકાંત અનિત્ય માનવાથી આત્મા પરમપદ મુક્તિ મેળવી શકતો નથી, તેવી રીતે આત્માને નિત્ય સર્વવ્યાપક માનવાથી આત્મા પરમપદ–મુક્તિને કદી મેળવી શકતો નથી. સાંખ્ય મતમાં આત્માને એકાંતથી નિત્ય, અકર્તા, અભોક્તા, સર્વવ્યાપક માને છે, તેમ જ " અપ્રચ્યુતાનુત્પન્ન સ્થિરૈ સ્વભાવં નિત્યં " નિત્યતાનુ લક્ષણ વર્ણન કરતાં કહે છે કે

જેમાંથી કાંઈપણ ઓછું થતું ન હોય, વળી ઉત્પન્ન ન થયેલ હોય સ્થિર એક જ સ્વભાવવાળું હોય તેને નિત્ય કહે છે સાંખ્ય મત વાળા સંસારી જીવો માને નિત્ય, સ્થિર અપરિણામી એક સ્વભાવી માને છે ગ્રંથકાર મહારાજ તેને પૂછે છે કે–આત્માને એકાન્ત નિત્ય માનવાથી જીવની સાંસારિક અવસ્થાની નિવૃત્તિ કેવી રીતે થશે? અને કર્મજન્ય સુખદુઃખ આદિ રૂપ ફળનું ભોક્તૃત્વ–ભોગવવાપણું પણ કેવી રીતે બનશે? સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થયા વિના કર્મનું ભોગવવાપણું બને જ નહિ અને જો પરિવર્તન થાય તો આત્મા અનિત્ય બની જાય સ્વભાવમાં પરિવર્તન થવું એનું નામ જ અનિત્યતા છે તેમજ પૂર્વના સ્વરૂપને ત્યાગ્યા વિના આત્માના મુક્તિપદની કલ્પના કરવી તે પણ અયુક્ત છે એકાન્ત સ્વભાવવાળા આત્માની સંસારી અવસ્થા અને મુક્તાવસ્થા, એમ બે અવસ્થા ક્યારેય પણ સંભવ નહિ અને બે અવસ્થા ગ્રહણ કરવામાં આવે તો એકાન્ત એક સ્વભાવ આત્માને કલ્પવામાં આવે છે તેના ઉપર પાણી ફરી વળે છે ૧૨૭

તત્સ્વભાવ ... સંસારી મુક્તશ્ચેતિ નિરર્થકમ્
તત્સ્વભાવાપરિત્યાગે ... નિત્યાનિત્યાદિ કલ્પનામ્ ॥૧૨૮॥

વિવેચન – આ કારિકામાં પરિણામ [illegible]
[illegible]

શબ્દોનો કંઈ અર્થ છે જ નહિ. "નતથાસ્વભાવોપર્દ" મુક્ત સ્વભાવ વડે સાંસારિક સ્વભાવનું ઉપમર્દન થાય છે. અર્થાત્ સાંસારિક સ્વભાવ દૂર થવાથી જ મુક્ત સ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ માનવું જ પડશે. આ પ્રમાણે ન્યાયથી આત્માની સાંસારિક અવસ્થાના ત્યાગથી અને પરમાર્થિક મુક્ત સ્વભાવ અંગીકાર કરવાથી, અવસ્થા ભેદ ન માનવામા આવે તો પછી કાયમ માટે સંસારી જીવને મુક્ત છે તેમ માનવું. અને તેમ માનવામાં આવે તો વ્રત, તપ, જપ, યાત્રા, સત્સંગ, ધ્યાન એ સર્વ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો મુક્ત થવા માટે કરવામા આવે છે તેનું કાંઈ પ્રયોજન સંભવતું નથી. કારણ કે તમારી માન્યતાનુસાર નિત્ય મુક્ત આત્મા હોવાથી તે બધા કરવા વ્યર્થ જ ઠરે છે. કારણ કે સંસારી અવસ્થા નિવારવા અર્થે જ તે કરવાના હોય છે, અને આમ હોય તો બે અવસ્થા અવશ્ય સ્વીકારવી પડશે.

વેદાંતીઓ આત્માને એકાંત અબંધ. નિત્ય મુક્ત માને છે. અને તેઓ પ્રકૃતિના ચોવીસ ભેદ માને છે. પુરુષ પ્રકૃતિથી ભિન્ન છે. આત્મા રૂપ પુરુષ નિર્લેપ છે. પ્રકૃતિ કર્તા છે, પુરુષ તો કમલપત્રની જેમ નિર્લેપ રહે છે. આત્મા લેપાતો નથી. આત્મામાં પ્રકૃતિનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેથી આત્મા હું કર્તા છું, ભોક્તા છું એમ માને છે. પણ આત્મા તો નિર્લેપ છે. આ આત્માને એકાંત અબંધ માનવા છતાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતા જોવામાં આવે છે આત્મા અબંધ છે તો ધર્મક્રિયાઓ કરવાની શી જરૂર છે? અને વળી વિચારો કે આત્મા અબંધ છે ત્યારે ક્રિયાઓનું ફળ કોણ ભોગવશે ત્યારે તેઓ કહેશે કે પ્રકૃતિ ભોગવશે. એમ ન તો શશશૃંગવત્ ક્રિયાઓનું ફળ નિષ્ફળ થશે. કારણ કે પ્રકૃતિ

યોગશાસ્ત્રો તેના થકી આ યોગદૃષ્ટિ ગ્રંથ માખણ સમાન દૃષ્ટિના ભેદ વડે જુદો તારવ્યો છે. જેનું સ્વરૂપ પ્રથમ લખાઈ ગયું છે એવો આ યોગ અહીં "અધિકૃત આત્માનુસ્મૃત્યર્થ" આત્માના પોતાના સ્મરણ ખાતર ભૂલી ન જવાય તે ખાતર યોગદૃષ્ટિ "પરઃ" પ્રધાન યોગ ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કરેલ છે. ૧૨૯.

બીજું પ્રયોજન જણાવે છે.

કુલાદિ યોગિભેદેન ચતુર્ધા યોગિનો યતઃ ।
અતઃ પરોપકારોઽપિ લેશતો ન વિરુધ્યતે ॥૧૩૦॥

વિવેચન—આ ગ્રંથ બનાવવાનું કારણ પ્રથમ આત્માની સ્મૃતિ ખાતર જણાવેલ છે ફરી અહીં બીજું કારણ જણાવે છે કે ગોત્રયોગી, કુલયોગી, પ્રવૃત્તચક્રયોગી અને નિષ્પન્ન યોગી એમ ચાર પ્રકારના યોગીઓ સામાન્ય પ્રકારે કહેલ છે 'અત' કહેતાં આ કારણથી તથા પ્રકારના કુલાદિ યોગીઓની અપેક્ષાએ તેઓને લેશથી પરોપકાર કરવો તે વિરુદ્ધ નથી. યોગીઓ પોતાના સાધર્મિક ભાઈઓ છે તેઓને યોગની પ્રાપ્તિ થાય અને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ અંગીકાર કરીને આગળ વધી પરમપદ મોક્ષને પરંપરાએ પ્રાપ્ત કરે, એ એક મહાન પરોપકાર છે આ કારણે પણ આ ગ્રંથની રચના સાફલ્યતાવાળી છે. ૧૩૦.

કુલપ્રવૃત્તચક્રા યે ત એવાસ્યાધિકારિણઃ ।
યોગિનો ન તુ સર્વેઽપિ તથાઽસિદ્ધ્યાદિ ભાવત ॥૧૩૧॥

વિવેચન—પ્રથમ ચાર પ્રકારના યોગીઓ બતાવ્યા છે. તેમાંથી કુલયોગીઓ અને પ્રવૃત્તચક્રયોગીઓ આ બે પ્રકારના

વિવેચન—જે મહાત્માઓ પંચમહાવ્રતોનું પાલન કરે છે, તેવા ઉત્તમ જીવોનું ચરિત્ર શ્રવણ કરતાં આનંદ થાય અને પરિણામની ચડતી ધારાએ યમોના સ્વરૂપને જાણીને તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થવી અર્થાત્ પંચમહાવ્રત કે સ્થૂલ વ્રતોને ગ્રહણ કરવાની ભાવના થવી તેનું નામ ઇચ્છાયમ. ૧૩૭.

> સર્વત્ર શમસારં તુ યમપાલનમેવ યત્ ।
> પ્રવૃત્તિરિહ વિજ્ઞેયા દ્વિતીયો યમ એવ તત્ ॥૧૩૮॥

વિવેચન—ઇચ્છાયમમાં યમોને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થઈ હતી, બીજા યમમાં સર્વ જીવો પર સમભાવ ધારણ કરવો અને ઉપશમ ભાવપૂર્વક અહિંસાદિ વ્રતોને પાલન કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ યમોમાં પ્રવૃત્તિયમ જાણવો. ઇચ્છાથી આગળ વધીને અહીં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૩૮.

> વિપક્ષ ચિંતારહિત યમપાલનમેવ યત્ ।
> તત્સ્થૈર્યમિહ વિજ્ઞેયં તૃતિયો યમ એવ હિ ॥૧૩૯॥

વિવેચન—જે મહાત્માઓ પાંચ મહાવ્રતોનું સર્વથા પાલન કરે છે તે સર્વ વિરતિપણું અને જેઓ સ્થૂલથી તેનું પાલન કરે છે તે દેશવિરતિપણું છે આ બન્ને મહાત્માઓ પોતપોતાના વ્રતોનું પાલન કરવા છતાં તેમાં કોઈ પણ જાતના અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર આદિ દોષો લાગવા દેતા નથી. એવી રીતે જે ક્ષયોપશમ ભાવથી યમોનું સ્થિરતાપૂર્વક પાલન કરે છે, તેને ત્રીજો સ્થિરયમ કહેવાય છે. ૧૩૯.

> પરાર્થસાધકં ત્વેતત્સિદ્ધિં શુદ્ધાન્તરાત્મનઃ ।
> અચિન્ત્યશક્તિ યોગેન ચતુર્થો યમ એવ તુ ॥૧૪૦॥

વિવેચન—જ્યારે અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતનો ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાલન કરાય છે ત્યારે તેની સમીપમાં પરસ્પર વૈરવિરોધવાળા જીવો પણ પોતાના જાતિ વૈરને ત્યાગી પરસ્પર સાથે બેસે છે અને શાન્ત બની જાય છે. આ બધો પ્રભાવ નિર્મળબુદ્ધિ મહાત્માના ચારિત્રનો જ છે. એનું નામ પરાર્થસાધક-પરમ અર્થ જે સિદ્ધલોક તેનું સાધન તે આ મહાવ્રતોનું પાલન છે. તેને સિદ્ધિયમ કહે છે. આ સિદ્ધિ જેનો આત્મા પરમ પવિત્ર બન્યો છે તેના પ્રભાવે આત્માની અચિન્ત્ય શક્તિ પ્રગટ થઈ છે તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિદ્ધિયમ કહ્યો છે. ૧૪૦

કુલાદિયોગિનામસ્માન્મત્તોઽપિ જડધીમતામ્ ।
શ્રવણાત્પાનાદુપકારોઽસ્તિ લેશતઃ ॥૧૪૧॥

વિવેચન—શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ આ ગ્રંથની સમાપ્તિ કરતા જણાવે છે કે આ "યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય" બનાવવાનો મારો પ્રયત્ન મારા કરતા પણ [illegible] અલ્પ છે તેમ જ યોગની લાગણીવાળા કુલયોગીઓ તથા પ્રવૃત્તચક્ર યોગીઓ છે તેઓના ઉપકાર અર્થે [illegible] જ યોગીઓ આ ગ્રંથને મનનપૂર્વક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અવશ્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપકાર થશે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] ૧૪૧

આ ગ્રંથના અધિકારી છે અને તેઓ જ આ ગ્રંથરૂપ મહાન રત્નને પ્રાપ્ત કરી ઇચ્છિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૪૪.

નૈતદ્વિદસ્ત્વયોગેભ્યો દદત્યેનં તથાપિ તુ ।
હરિભદ્ર ઇદં પ્રાહ નૈતેભ્યો દેય આદરાત્ ॥૧૪૫॥

વિવેચન—યોગ્યાયોગ્યના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણનાર આચાર્યો અયોગ્ય–કુશિષ્યને તેની પાત્રતા ન હોવાથી ઉત્તમ ગ્રંથોને વાચવા આપતા નથી, એ વાત ચોક્કસ છે તથાપિ આ ગ્રંથના કર્તા હરિભદ્રસૂરીજી આ પ્રમાણે જણાવે છે કે આ યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય નામનો મહાન ગ્રંથ અયોગ્ય જીવોને કદાપિ પણ આપવો નહિ. આ ગ્રંથ અયોગ્ય જીવોને આપવાથી ગ્રંથનું તથા તે વ્યક્તિનું એમ બન્નેનું હિત ન થતાં અહિત કરનાર બનશે. અનાજ તથા રસાયણ શરીરને પુષ્ટ કરનાર છે તો પણ બાળકને તથા રોગીને નુકસાનકર્તા જ બને છે. કારણ કે તે વસ્તુને લાયક તેઓ હાલ બન્યા નથી., એ જ દૃષ્ટાંતે અયોગ્ય જીવો આ ગ્રથને લાયક નથી. આ પ્રમાણે શ્રી હરિભદ્રસૂરી, આચાર્યોને આદરપૂર્વક જણાવે છે ૧૪૫.

અવજ્ઞેહ કૃતાલ્પાપિ યદનર્થાય જાયતે ।
અતસ્તત્પરિહારાર્થં ન પુનર્ભાવદોષતઃ ॥૧૪૬॥

ઉપરના શ્લોકમાં શ્રીમાન હરિભદ્રજીસૂરીજી મહારાજ અયોગ્ય જીવોને આ 'યોગદષ્ટિસમુચ્ચય" નામનો ગ્રંથ આપવાની ના પાડે છે તેનુ કારણ એ નથી કે તેઓશ્રીને તેના પ્રત્યે દ્વેષભાવ છે, તેઓ તો સર્વ પર સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર મહાદયાવંત છે. અને સર્વ જીવોને પરમપદ પ્રાપ્ત થાઓ એમ ઇચ્છના

આ ગ્રંથ બહુ આદરપૂર્વક શ્રોતાઓને સંભળાવવો. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો, "પ્રત્યવાય સંભવાત્" વિઘ્નો આવવાનો સંભવ છે. અગર કષ્ટો, દુઃખો આવવાનો સંભવ છે માટે વિધિપૂર્વક શ્રોતાઓએ આ ગ્રંથ શ્રવણ કરવો અને વક્તાએ સંભળાવવો એમ આચાર્યશ્રી જણાવે છે. વળી આ ગ્રંથ ઇર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને ઉચ્ચ પ્રકારે સાંભળે તો આત્મકલ્યાણ થતાં વાર લાગતી નથી. તથા વિઘ્નોની શાન્તિ માટે થાય છે. જે જે પવિત્ર કાર્યોનો આરંભ કરવામાં આવે તે સર્વ કાર્યો વિઘ્ન વિના પૂર્ણ થાય છે. અહીં "માત્સર્ય વિરહેણ" આ પદ આ ગ્રંથની પૂર્ણાહૂતિમાં આવેલ છે. અહીં વિરહ શબ્દ છે તે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરીજી મહારાજના ગ્રંથની નિશાની છે. તેઓ શ્રીના સર્વ ગ્રંથોને અંતે વિરહ શબ્દ જોડેલો છે. દૃષ્ટાંત તરીકે "ભવવિરહવરં" આ શબ્દ સંસાર દાવાનળમાં છે. આ ગ્રંથમાં માત્સર્ય વિરહેણ શબ્દ છે, આ શબ્દ લખવાનો તેઓશ્રીનો આશય (હેતુ) એવો જણાય છે કે જગતના સર્વ જીવો ઇર્ષ્યા-અભિમાનને જો ત્યાગી દે તો સંસારના દુઃખથી મુક્ત થતાં વાર લાગે નહિ, આ ગ્રંથમાં જણાવેલ યોગના બીજકોને જાણી જેઓ તેનું આચરણ કરે છે તે જીવો આ યોગને પ્રાપ્ત કરી થોડા સમયમાં પરમપદના ભોક્તા બને છે ૧૪૭.

ઇતિ શ્રી પરાદૃષ્ટિઃ સમાપ્તા

કૃતાંતોઽયં મનોહારિ યોગદૃષ્ટિઃ સમુચ્ચયઃ ।
ભાષાંતર વિનિર્માતા જયતાદ્ દેવ વાચકઃ ॥૧॥

સોઽહમ્

સોઽહમ્ ૐ સોઽહમ્

સોઽહમ્

આચાર્ય શ્રી પૂજ્યપાદ રચિત

ૐ ઇષ્ટોપદેશ ૐ

સંપાદક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

નમ્ર નિવેદન

આ પુસ્તક **ઈષ્ટોપદેશ** એ ગ્રન્થ દિગંબર **આચાર્ય શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામીએ** સંસ્કૃતમાં રચેલ છે. તે મુમુક્ષુ માટે ઉત્તમ, ઉપકારી અને ઉપયોગી હોવાથી ગુજરાતીમાં તેનો અનુવાદ કરવામા આવેલ છે

ઈષ્ટોપદેશ

ઈષ્ટ એટલે સુખ. પરંતુ તે સુખ કયું ? આ લોકમાં, આ સંસારમાં મળનાર સુખ ઈષ્ટ છે ? નહિ, કારણ કે આ લોકનું સુખ ક્ષણિક અને વિનાશી છે, દુઃખોત્પાદક છે, અને માનવમાત્રને તો દુઃખરહિત સુખ જોઈએ છે. તેવુ સુખ તો મોક્ષનું જ, શાશ્વત સુખ છે. ઈષ્ટનો અર્થ થયો—મુક્તિનું પરમ સુખ, શાશ્વત સુખ, અને ઈષ્ટોપદેશનો—અર્થ થયો—તે શાશ્વત સુખથી પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ.

અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે, અને આ ગ્રંથમા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ છે. આ ઈષ્ટોપદેશ એટલો બધો સુંદર, સરળ અને મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રન્થ છે કે, તેના ઉપર અનેક ટીકાઓ અને તેના અનુવાદો થયા છે. આ મહત્ત્વપૂર્ણ ઈષ્ટોપદેશનો ગુજરાતી અનુવાદ ગુજરાતી જનતાના લાભાર્થે તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. સુજ્ઞજનો તેનો લાભ લઈને વિકાસ સાધે એ જ અભ્યર્થના સહ વિરમું છું.

લિ. સંપાદક

ઉપયોગ હોવાથી પુણ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને તે પુણ્ય સ્વર્ગાદિ પદની પ્રાપ્તિને માટે નિમિત્ત કારણ થાય છે. માટે વ્રતાદિકનું આચરણ સાર્થક છે.

એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે આચાર્ય આ પછીના શ્લોકમાં કહે છે કે:- ૨.

જેવી રીતે છાયામાં અને તડકામાં બેઠેલા માણસમાં ફરક દેખાય છે, તેવી રીતે વ્રતી અને અવ્રતીમાં ફરક છે. છાયામાં બેઠેલ મનુષ્ય સુખથી બેસે છે. ત્યારે તડકામાં બેઠેલ મનુષ્યને તાપનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. તેવી જ રીતે વ્રતોનું પાલન કરનાર મનુષ્ય દેવલોકમાં સુખો પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારે અવ્રતી, અસંયમી મનુષ્ય નરકાદિ સ્થાનોમાં દુઃખનો ભોગ કરે છે. તેથી વ્રતાદિનું પાલન નિરર્થક નથી પરંતુ સાર્થક છે અને આવશ્યક પણ છે.

શિષ્યની શંકા—જો એ વાતને માની લઇએ તો ચિદ્રૂપ આત્મામાં ભક્તિભાવ (વિશુદ્ધ અંતરંગ અનુરાગ) રાખવો અયુક્ત થઈ જશે, કારણ કે આત્માના અનુરાગથી મળતું મોક્ષ-સુખ તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ આદિ રૂપ સંપત્તિની અપેક્ષા રાખતું હોવાથી બહુ દૂર થઈ જશે. અને વ્રતોની સહાયતાથી વચમાં જ સ્વર્ગ આદિ સુખ મળી જશે, તો પછી આત્માનુરાગ કરવાથી શો લાભ? સુખાર્થી સાધારણ જનો આત્માનુરાગ તરફ આકર્ષિત ન થતાં વ્રતાદિક તરફ જ ઝૂકી જશે.

સમાધાન—આચાર્યનો ઉત્તર—વ્રત આદિનું પાલન કરવું, આચરણ કરવું નિરર્થક નથી પરંતુ સાર્થક જ છે એટલું જ

નહિ પણ આ માત્ર [illegible] આત્મશક્તિને અનુભવ બનાવવા ન પણ [illegible] નથી તેની પુષ્ટિ માટે આચાર્ય [illegible] [illegible] કહે છે કે

જે મનુષ્ય [illegible] સુધી [illegible] [illegible] ગાડી [illegible] નથી જ [illegible] આત્મ [illegible] નહિ [illegible] શક્તિ [illegible] [illegible] વિચારમાં નથી. મનુષ્ય [illegible]

[illegible]

[illegible]

સંસારના સુખદુઃખ ભ્રાંતિજન્ય છે. એ સમજાવવા માટે આચાર્ય ઉત્તર આપે છે.

દેહધારીઓનાં સુખદુઃખ વાસનાજન્ય છે. આ પદાર્થ મને ઇષ્ટ છે, ત્યારે અમુક વસ્તુ મને પસંદ નથી માટે અનિષ્ટ છે. એવા પ્રકારનો મનુષ્યને વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે તે વાસના છે. ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ તથા દુઃખ સર્વ વાસનામય જ છે દેહાદિક પદાર્થ જીવને ઉપકારી કે અપકારી પણ નથી. તે તો જીવની કલ્પનાથી ઉપજેલ છે. એટલે પરમાર્થથી તો તે ઉપેક્ષણીય જ છે. પરંતુ જેને તત્ત્વબોધ નથી હોતો તેવો જીવ કાં તો તેને ઉપકારક અને ઇષ્ટ માને છે, અથવા તો અપકારક અનિષ્ટ માને છે વિભ્રમથી આવા સંસ્કારો ઉત્પન્ન થાય છે તેને વાસના કહે છે. તે સ્વભાવિક સત્ય નથી. જેઓ દેહને જ આત્મા માને છે, તેમને જ એ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખદુઃખોમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી જે સુખ મનની સારી સ્થિતિમા આનંદજનક લાગે છે, તે જ સુખ આપત્તિના સમયમાં સંતાપદાયક લાગે છે તેના માટે ટીકાકાર દાખલો આપે છે કે—

જો પક્ષી સખત તડકામાં તેની પ્રિયા પક્ષિણી સાથે ઉડતું હોય, ફરતું હોય, તો તેને તડકાનું કષ્ટ જરાય માલૂમ પડતું નથી, પણ તે હોંશથી આનંદથી ઊડે છે. પરંતુ જો તે જ પક્ષીને રાત્રે તેની પ્રિય પક્ષિણીનો કોઈ કારણસર વિયોગ થઈ જાય છે, તો તેને ચંદ્રમાના શીતળ કિરણો પણ સુખ કે આનંદ આપી શકતા નથી કારણ કે મન ઉદ્વિગ્ન, દુઃખી હોવાથી તેને બધું અકારું લાગે છે. એ જ રીતે મનુષ્યનું પણ સમજવું

છે, સમજે છે. દેહ, ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, શત્રુ વગેરે સર્વ આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન સ્વભાવવાળા છે. પરંતુ મોહને વશી ભૂત થયેલા પ્રાણીઓ તેને જ આત્મા માને છે, અને તે જ પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ સમજે છે. ૮.

દેહાદિ પદાર્થો કેવા છે તે દૃષ્ટાંતથી આગળ સમજાવે છે.

જુદા જુદા દેશમાં અને જુદી જુદી દિશાઓમાંથી ઉડતા ઉડતા આવીને પક્ષીઓ સાંજના એક ઝાડ ઉપર વિશ્રામો લે છે, રાતના આરામ કરે છે, અને સવાર થતાં વળી તે સર્વ પક્ષીઓ જુદી જુદી દિશામાં ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે નરક, તિર્યંચાદિ ચતુર્ગતિમાંથી સંસારી જીવાત્માઓ આ મનુષ્ય લોકમાં આવે છે, કોઇક કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, માતા, પિતા, સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર, પુત્રી, વગેરે સંબંધો બાંધે છે, અને પાછા આયુષ્ય પૂર્ણ થયે પોતાના કર્માનુસાર કોઈ પણ ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે આમ હકીકત છે, તો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની અપેક્ષાએ અન્ય સ્વભાવવાળા સ્ત્રી, પુત્રાદિ જનોમાં આત્મીય બુદ્ધિ કેમ રાખી શકે? માટે હે જીવાત્મા! મોહનું આવરણ દૂર કરીને સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માટે પ્રયત્નવંત બન! ૯.

ઉત્થાનિકા:– શત્રુ પ્રત્યે શત્રુભાવ રાખવો તે અજ્ઞાનતા છે, તે દૃષ્ટાંતથી હવે પછી સમજાવી અને શત્રુભાવ દૂર કરવાની- પ્રેરણા કરે છે —

હે જીવાત્મા! તુ બીજાને સંતાપે છે, સતાવે છે, દુઃખ પે છે, તેના ઊપર અપકાર કરે છે, ત્યારે તને આનંદ

થાય છે તો પછી બીજો જ્યારે આ જન્મમાં કે બીજા જન્મમાં બદલો લેવા તારા ઉપર અપકાર કરે, તને સતાવે કે સતાવે, દુઃખ આપે ત્યારે તું કોપ શા માટે કરે છે? 'વાવે તેવું લણે' એ તો જગતનો નિયમ છે અને આપનું અહિત કરનાર ઉપર પણ બુદ્ધિમાન અપ્રીતિ, અપ્રેમ કે દ્વેષ કરતા નહિ ૧૦

શિષ્યનો પ્રશ્ન —રાગદ્વેષથી આ માણસનું અહિત થાય છે?

આચાર્ય સમાધાન કરે છે કે

નેત્રા (રવૈયા દોરી)ની ખેંચાખેંચથી [illegible] ગોળીમાં ઘૂમ્યા કરે છે તેમ [illegible] આત્માને આ અનાદિ ભવમાં અજ્ઞાનતાથી ઘૂમ્યા કરે છે [illegible]

[illegible]

[illegible]

બીજા દોષો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અનાદિ કાળથી રાગ–દ્વેષના પરિણામોથી જીવાત્મા આ સંસારસમુદ્રમાં ભવભ્રમણ કરી રહ્યો છે. ૧૧.

શિષ્યનો પ્રશ્ન :–હે સ્વામિન્! માનો કે મોક્ષમાં જીવ સુખી રહે છે, પણ સંસારમાં જીવ સુખી રહે તો શી હાનિ છે? સંસારમાં જીવ સુખી રહેતો હોય તો પછી સંસારમાં એવી શી ખરાબી છે કે સંત પુરુષો તેનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે?

આચાર્યશ્રીનો પ્રત્યુત્તર :—

સંસારમાં મનુષ્યને એક વિપત્તિ આવે તે જ્યાં ભોગવાઈ ન જાય, ત્યાં તો બીજી વિપત્તિ આવે છે, અને તેની પરમ્પરા ચાલ્યા જ કરે છે. એમ સંસારી જીવાત્મા વિપત્તિની ઘટમાળામાં દુઃખી રહ્યા કરે છે. ૧૨.

શિષ્યનો પ્રશ્ન :–હે ભગવન્! બધા સંસારી જીવો વિપત્તિગ્રસ્ત નથી, ઘણા સંપત્તિવાળા પણ જોવામાં આવે છે.

આચાર્યનો ઉત્તર :—જ્વર (તાવ) જેને આવે છે, તેને ઘી ખાવાથી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ જ્વરનું જોર તેથી વધે છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યને ધન ઉપાર્જન કરવામાં મુશ્કેલી, કષ્ટ પડે છે, ઉપાર્જન કરેલા ધનનું રક્ષણ કરવામાં પણ મુશ્કેલી અને કષ્ટ પડે છે, અને તેમ છતાં પણ ધન નાશવંત જ છે. તો પણ મનુષ્ય તેમાં સુખ માને છે. જેને ઉપાર્જન કરવામાં, રક્ષણ કરવામાં દુઃખ જ છે અને જેનો નાશ થાય તો પણ દુઃખ થાય છે, મોહાસક્ત જીવ સુખ માને છે, તે જ વિચિત્રતા છે. ૧૩.

તે તેને બરાબર જાણે છે. તેથી આવશ્યક આવક કર્યા પછી બાકીનો સમય તે આત્મસાધનામાં વ્યય કરે છે. પરંતુ ધનમાં આસક્ત મનુષ્ય ધનાર્જનમાં જ જીવન ગુમાવી નાખે છે, અને આત્મસાધના નહિ કરવાથી ભવ–ભ્રમણ વધારે છે. ૧૫.

શિષ્ય—ધનથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકાય છે, પાત્રને દાન આપવું વગેરે પુણ્યકર્મો ધનથી થઈ શકે છે, તો પુણ્યના સાધન રૂપ ધનને નિંદ્ય કેમ કહેવાય? એ તો પ્રશંસનીય છે, માટે જેમ બને તેમ ધન એકત્ર કરીને તેના વડે દાનાદિ શુભ કાર્યો કરવાં જોઈએ, અને પરભવનાં સુખ માટે પુણ્યનો સંચય કરવો જોઈએ.

આચાર્ય કહે છે :—

નિર્ધન મનુષ્ય દાન કરવા માટે ધન સંગ્રહ કરે છે, અને દાનાદિથી પુણ્ય થશે એમ માને છે, તેનું એ માનવું પાણીથી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ જશું એમ માનીને જાણી જોઈને કાદવ કીચડમાં પડનાર મૂર્ખ મનુષ્યના જેવું છે. ધનાર્જન કરવામાં પાપ જરૂર કરવું પડે જ છે. તે પાપનું ફળ દાનના પુણ્ય કરતાં વધી જાય છે, એટલે તે દાન કરવા માટે ધનાર્જન કરનારનુ પાપ તેના દાનના ફળ કરતાં વધી જાય છે, તેથી તેવું કાર્ય પાપ ફળ વધારનાર છે.

સંસ્કૃત ટીકામાં લખેલ છે કે ચક્રવતીં વગેરેની માફક જેને વિના પ્રયત્ને અનાયાસે ધન પ્રાપ્ત થયુ હોય, તો તે એ ધનથી કલ્યાણ માટે પાત્ર દાન વગેરે કરી શકે છે પરંતુ દાન માટે ધનાર્જન કરવા પાપ કરવું તે ઇષ્ટ નથી ૧૬.

શિષ્યની શંકા—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ ભોગો ભોગવ્યા ન હોય, એવી વાત સાંભળવામાં આવી નથી, તો ભોગ ન ભોગવવાની વાત પર કેમ શ્રદ્ધા રાખી શકાય ?

આચાર્ય—આસક્તિથી, રુચિપૂર્વક જ્ઞાની ભોગ ભોગવે નહિ એમ કહ્યુ છે, કારણ કે, ચારિત્ર–મોહના ઉદયથી ભોગોને છોડવાને અસક્ત હોવા છતા, પણ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ ભોગને ત્યાગવા યોગ્ય સમજીને તેનુ સેવન કરે છે. અને જેનો મોહોદય મંદ પડી ગયો હોય તે જ્ઞાન–વૈરાગ્યની ભાવનાથી ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવાને કટિબદ્ધ થઇ જાય છે

વળી જે શરીરના સુખાર્થે આ બધું કરવામાં આવે છે, તે શરીર કેવું અપવિત્ર છે, તે કહે છે·— જે શરીરના સંગથી શુદ્ધ પવિત્ર પદાર્થો પણ અશુદ્ધ, અપવિત્ર બની જાય છે, અને જે શરીર અનેક જાતના ઉપદ્રવો, રોગો વિઘ્નો વગેરે દુઃખોનું ભાજન છે, અથવા દુખના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવુ છે, તે દેહના સંતોષ, તૃપ્તિ અર્થે ભોગોની ચાહના, તૃષ્ણા શા માટે ? પવિત્ર અને રમણીય ભોજન, વસ્ત્ર વગેરે પદાર્થો શરીરનાં સંબધમાં આવીને અપવિત્ર, મલિન બની જાય છે. વળી આ દેહ ભૂખ, તરસ આદિ સંતાપો સહિત છે, તેને સંતોષી શકાતો નથી. છતાં તેને સંતોષવાની આકાંક્ષા રાખવી તે શું બુદ્ધિમાની છે ? તે યોગ્ય છે જ નહિ ૧૮

શિષ્ય—આત્માનો ઉપકાર કેવલ ઉપવાસ આદિ તપથી જ નહિ પણ ધનાદિ પદાર્થોથી પણ થાય છે.

આચાર્ય—એમ પણ નથી, કારણ કે—આત્માને માટે જે શ્રેયકર કલ્યાણકર છે, તે દેહને માટે અપકારી, અહિતકારી

શરીરની નીરોગતા ભોગોપભોગની પ્રાપ્તિ વગેરે આ લોકની સુખસામગ્રી એ કાચના ટુકડા સમાન છે, તે પણ ધ્યાન દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આ લોકના સુખની અભિલાષા ત્યાગીને વિવેકશીલે પરલોક તથા આત્મિક કલ્યાણ માટે આત્માધ્યાન કરવું જોઈએ. તે સર્વ આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન છે, જે આ લોકના ફળની ઇચ્છાપૂર્વક કરાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન વ શુક્લધ્યાનની ઉપાસના કરવી જોઈએ. ૨૦.

શિષ્યમાં હવે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થતાં પૂછે છે કે ધ્યાનથી આપે આત્મકલ્યાણ કરવાનું કહ્યું તે આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે?

આચાર્ય કહે છે :—

આત્મા લોક અને અલોકને જાણે છે, દેખે છે, તેથી તે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને અનંત સુખ સ્વભાવવાળો છે. શરીર પ્રમાણ, નિત્ય, અક્ષય, આદિ અનંત ગુણો સહિત છે. અને તે સ્વ–સંવેદન જ્ઞાનનો વિષય છે. યોગી જન સમાધિમાં તેનો અનુભવ કરે છે. ૨૧.

શિષ્ય—આત્મા એવો છે, તો તેની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી? આત્મધ્યાન અથવા આત્મભાવના કરવાના ઉપાયો કયા કયા છે?

આચાર્ય કહે છે :—

જેણે ઇંદ્રિયો અને મનનો નિરોધ કર્યો છે, એવો આત્મા શુદ્ધાત્માને પોતાના આત્મા દ્વારા એટલે સ્વ–સંવેદન રૂપ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી ધ્યાવે. કારણ કે સ્વયં આત્મામાં જ તેનું જ્ઞાન થાય છે. આત્મા સ્વ–પરને પ્રકાશ કરનાર છે, પોતાને પણ

આચાર્ય કહે છે કે :—

આધ્યાત્મ ધ્યાનમાં ચિત્ત લીન થવાથી ભૂખ, તરસ વગેરે પરિસહોની ખબર પડતી નથી અને તે ધ્યાનસ્થ દશા દ્વારા આસ્રવો એટલે કે પાપોનું આવાગમન રોકાય જાય છે અને પૂર્વનાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે, પાપ કર્મોનો નાશ થાય છે

ધ્યાનની ઊંચી કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી દેવો વગેરે દ્વારા અપાતા ઉપસર્ગો આદિમાં પોતાનો કર્મોદય માની સમભાવથી ભોગવવાથી યોગીજનના શુભાશુભ કર્મોની નિર્જરા થાય છે જેના ફળરૂપે મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે,—નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે

જે સદા ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવાવાળા છે, પરંતુ તદ્ભવ મોક્ષગામી નથી, એવા ધ્યાતાને સંપૂર્ણ અશુભ કર્મોની નિર્જરા અને સંવર થાય છે. તે નવા તથા જૂના સમસ્ત અશુભ કર્મોનો સંવર તથા નિર્જરા કરે છે. ૨૪.

કર્મની નિર્જરા થવાનું વ્યવહાર નયથી કહેલ છે, પરંતુ પરમાર્થથી નહિ તે સમજાવવા માટે આચાર્ય કહે છે કે—

ઉપરના ચરણમાં કહ્યું છે કે. આધ્યાત્મ ધ્યાનથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. એટલે કે આત્મા અને કર્મ એ બે જુદી જુદી વસ્તુનો સંબંધ છે, અથવા હતો તે વ્યવહાર નયથી બતાવેલ છે એમ સમજવું. કારણ કે આત્માના ધ્યાનથી જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અદ્વૈત અવસ્થા થાય છે, ત્યારે પછી કોઈ પ્રકારે કર્મનો સંબંધ રહેતો નથી ત્યારે નિર્જરા કોની ? એ માટે સિદ્ધાંત કહો કે ગતયોગી અથવા અયોગી કેવલી કહો તે

આચાર્ય કહે છે :—

કોઈ વાર જીવ બળવાન હોય છે, તો કોઈ વાર કર્મબળવાન થઈ જાય છે; એ રીતે જીવ અને કર્મનું વેર અનાદિકાળથી ચાલી રહ્યું છે. પૂર્વ કર્મ બળવાન થાય છે, ત્યારે જીવનાં ઔદાયિક વગેરે ભાવો પેદા કરી જીવ પાસે વિશેષ કર્મો કરાવે છે. એટલે કર્મની પરંપરા વધે છે. અને કોઈ વાર કાળલબ્ધિથી જીવ બળવાન બનીને કર્મોને રોકે છે, તેમ જ કર્મોની નિર્જરા કરે છે. જીવના પરિણામ કે જે નિમિત્ત કારણ છે, તેને ગ્રહણ કરીને પુદ્‌ગળ કર્મરૂપે પરિણમે છે. અને પોતાના ચેતનાત્મક પરિણામોથી પોતે જ પરિણામવાળા જીવને માટે પૌદ્‌ગલિક કર્મ નિમિત્ત બની જાય છે. અને કાળ આદિ લબ્ધિથી બળવાન થયેલ જીવ કર્મોનો નાશ કરીને પોતાના અનંત સુખનું કારણ હોવાથી સ્વાત્મ ઉપલબ્ધિ રૂપ મોક્ષને ચાહે છે. માટે જ કહેવાય છે કે, પોતપોતાના મહાત્મ્યનો પ્રભાવ વધતા પોતાના સ્વાર્થને માટે પોતાની ઉપકારક વસ્તુને કોણ નથી ચાહતું ? ૩૧.

માટે સમજો કે, કર્મથી બંધાયેલ પ્રાણી કર્મનો સંચય કરે છે ત્યારે :—

લોકોનો સામાન્ય સ્વભાવ એવો હોય છે કે, પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવો, તેમને અનુસરીને હે જીવાત્મા ! તું પણ તારો સ્વાર્થ સાધી લે, દેહાદિ સર્વ પરવસ્તુ છે. છતાં અજ્ઞ બનીને તેના ઉપર તું સદા ઉપકાર કરતો આવ્યો છે. અર્થાત્ દેહાદિને સંતોષવામાં તું તારી શક્તિનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે. સર્વ પર ઉપકાર છે. તેને ત્યાગીને લોકસ્વભાવને અનુસરીને

તત્ત્વજ્ઞાની જીવ કોઈપણ ઉપાયે તત્વજ્ઞાનને ત્યાગી અજ્ઞ પ્રાપ્ત કરતો નથી, તેમ અજ્ઞ જીવ, અભવ્ય આદિ જીવ હજાર ધર્મોપદેશથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ગુરુ આદિ કે શત્રુ, મિત્ર આદિ તેમાં વ્યવહારથી નિમિત્ત માત્ર જ છે પરમાર્થથી વાસ્તવમાં કોઈપણ કાર્યનું થવું કે ન થવું તેનો આધાર તેની પોતાની યોગ્યતા ઉપર જ રહેલો છે. ૩૫.

શિષ્ય પૂછે છે કે, અભ્યાસ કેમ કરવો?

આચાર્ય કહે છે:—

રાગાદિ વિકલ્પોથી ઉપજતો ચિત્ત વિક્ષેપ જેણે ઉપ શમાવી દીધો છે, અને જે પોતાના સ્વ–સ્વરૂપમાં સ્થિત થવા માટે એકાન્ત સ્થાનમાં, યોગસાધના માટે યોગ્ય પર્વતની ગુફા આદિમાં આળસ, નિદ્રા, પ્રમાદ, વગેરે દૂર કરીને અભ્યાસ કરે. ૩૬.

શિષ્ય—ભગવન્! યોગીને સ્વાનુભૂતિ થઈ રહી છે, તેની તેને કેમ ખબર પડે? અને એની હર એક ક્ષણમાં ઉન્નતિ થઈ રહી છે એ પણ કેમ જાણી શકાય?

આચાર્ય કહે છે:—

જેમ જેમ સ્વાનુભવથી, સ્વસંવેદનથી, શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ પ્રકાશતુ જાય છે, સન્મુખ આવતુ જાય છે, તેમ તેમ અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોમાં પણ તેની રુચિ, પ્રીતિ તથા આદર રહેતો નથી. તેના અંતરમાં ભોગેચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી ૩૭.

બોલવું પણ ગમતું નથી. અને આત્મધ્યાનમાં જ મગ્ન હોવાથી બોલેલું પણ થોડી વારમાં ભૂલી જાય છે. ૪૦.

જેણે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, તેવા યોગી સાધુની બધી ક્રિયા અનાસક્ત ભાવે થતી હોવાથી તે બોલે છે છતાં બોલતા નથી, જોવા છતાં જોતા નથી. ૪૧.

જ્યારે યોગી પોતાના યોગમાં (સમાધિમાં) તન્મય થઈ જાય છે, અભેદાનંદમાં લીન થાય છે, ત્યારે તે પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનું અવલોકન કરતા રહે છે. પોતાના નિરંજન આત્માનો જ અનુભવ-કરતા રહે છે, અને આત્મતન્મયતાને લીધે તેને પોતાના શરીરનું પણ વેદન ભૂલાય છે અને બાહ્ય જ્ઞાન શૂન્ય એ અવસ્થા છે, તેને સમાધિ કહે છે. સમાધિલીન યોગીને નિર્વિકલ્પનાનો અનુભવ હોય છે, તેથી એ અવસ્થામાં સંકલ્પ-વિકલ્પો થતા નથી. પરંતુ સમતારૂપ વીતરાગભાવનું આસ્વાદાન હોય છે, તે અપૂર્વ આનંદમય અવસ્થામાં મોક્ષ સુખ વેદાય છે, તે સ્થિતિ અવર્ણીય છે, અનુભવગમ્ય છે. ૪૨.

શિષ્ય--હે ભગવાન્! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, એવી વિલક્ષણ વિભિન્ન દશા થવાનો સંભવ કેમ હોઈ શકે?

આચાર્ય--ધીમાન્! સાંભળ!

જે જ્યાં રહે છે, ત્યાં તેના પર પ્રેમ રાગ થાય છે. પછી તે રાગી રાગવશાત્ બીજે કયાંઈ જઈ શકતો નથી, અથવા જવા ઇચ્છતો નથી. તે જ પ્રકારે યોગી સાધુજનને અધ્યાત્મમાં મ_લાગવાથી, તેને તેમાં જ આનંદનો અનુભવ થાય છે.

ભગવાનોએ કઠોર તપસ્યા રૂપ આત્મસાધના કરીને સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કર્યું છે.

એટલે મહાત્માઓની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે. ૪૫.

હેય અને ઉપાદેયને નહિ જાણવાવાળા અજ્ઞ મનુષ્યો શરીરાદિ જડ દ્રવ્યને (પુદ્‌ગલને) પોતાના માનીને તેમાં આનંદ માને છે. તેથી તે પુદ્‌ગલો નરકાદિ ચાર ગતિમાં જીવને છોડતા નથી, ભવ ભવમાં એ પુદ્‌ગલો જીવની સાથે બંધાયેલા જ જ રહે છે. ૪૬.

ધ્યાનમાં સ્થિર, મગ્ન થવાથી, યોગી પ્રવૃત્તિ લક્ષણવાળા બાહ્ય વ્યાપારથી ઉદાસીનપણે ઉદયાનુસાર વર્તે છે. એવા યોગીઓ આત્મધ્યાનમાં પરમાનંદનો અનુભવ કરે છે. ધ્યાન-હીન માનવ તે પરમાનંદને અનુભવી શકતો નથી. ૪૭.

ધ્યાનાનંદ રૂપ અગ્નિ ભવોભવના સંચિત કર્મોની રાશિને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. એવા આનંદમસ્ત યોગીઓ, પરિસહ, ઉપસર્ગ, વગેરે બાહ્ય ક્લેશ, દુઃખોના વેદન પ્રત્યે ઉપેક્ષા બુદ્ધિવાળા હોવાથી તેઓ તેથી શોક દુઃખ રહિત થાય છે. ૪૮.

પરમજ્ઞાન રૂપ મહા જ્યોતિ અવિદ્યાનો નાશ કરે છે. માટે મુમુક્ષુએ–મોક્ષના અભિલાષીઓએ ગુરુ આદિની પાસેથી તેની જ (જ્ઞાનજ્યોતિની) પુછગાછ કરવી જોઈએ. તથા એની ઈચ્છા કરવી જોઇએ અને સદા એનો જ અનુભવ કરવો ૪૯.

સોઽહમ્
સોઽહમ્ ૐ સોઽહમ્
સોઽહમ્

શ્રી પ્રભેન્દુ વિરચિત

ૐ સમાધિશતક ૐ

(અક્ષરા ગુજરાતી અનુવાદ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સોઽહમ્
સોઽહમ્ ॐ સોઽહમ્
સોઽહમ્

સમાધિશતક

જેણે આત્માને આત્મા રૂપે જ જાણ્યો અને અપરને પર જાણ્યુ એવા અક્ષય અને અનંત બોધવાળા સિદ્ધાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

અહીં પૂર્વાર્ધથી મોક્ષોપાય કહ્યો અને ઉત્તરાર્ધથી મોક્ષ સ્વરૂપ કહ્યું, સિદ્ધાત્મા એટલે સિદ્ધ પ્રભુ. અર્થાત્ સિદ્ધ એટલે સકળ કર્મથી અત્યંત મુક્ત તેવા આત્માને નમસ્કાર.

તેમણે શું કરેલ છે?

જેણે આત્માને આત્મા રૂપે જ યથાર્થ જાણેલો, શરીરાદિ રૂપે કે કર્મોત્પાદિત સુર, નર, નરક, તિર્યંચાદિ જીવ પર્યાયાદિ રૂપે નહિ, અપર એટલે બીજું, આત્માથી અન્ય (જુદું) એવું જે શરીરાદિ તથા કર્મજનિત મનુષ્યાદિ જીવ પર્યાયાદિકને પર એટલે ભિન્ન જાણેલું, એટલું જ નહિ પણ જે અક્ષય અને અનંત બોધવાળા, એટલે અક્ષય નામ અવિનશ્વર અને અનંત એટલે દેશકાલાનવચ્છિન્ન જેનો બોધ તેવા, તેમને નમસ્કાર હો. આવો જે બોધ તે અનંત દર્શન સુખવીર્ય સહવર્તમાન જ

છે, તેથી ઈચ્છારહિત છે. એવા તીર્થંકર એટલે સંસાર સમુદ્રથી તરવાના તીર્થ જેવું આગમ (તીર્થ) કરનાર છે, શિવાય-પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, તેમને ધાત્રે એટલે સકલ લોકનો ઉદ્ધાર કરનાર એવા તેમને, સુગતાય એટલે સમ્યગ્ અનંત ચતુષ્યને જે પામેલા છે એવા, વિષ્ણુ એટલે સર્વ લોકાલોકના કેવલજ્ઞાન વડે વ્યાપક એવા તેમને, જિન એટલે કર્મરૂપ શત્રુઓને જીતનાર એવા, સકલાત્મા એટલે કલાએ સહવર્તમાન છે શરીર જેનું તે સકલ તેવા આત્મા એવા તેમને નમસ્કાર. ૨.

શક્તિથી અનુસરીને, શ્રુત થકી, લિંગ થકી, સમાહિત અંતઃકરણ વડે નિરીક્ષા કરીને કૈવલ્ય સુખની સ્પૃહા કરનાર માટે, વિવિક્ત આત્મસ્વરૂપ કહુ છું.

ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કર્યા પછી, વિવિક્ત એટલે કર્મના મળથી રહિત એવા આત્માનું, જીવનું સ્વરૂપ કહું છું. શક્તિને અનુસરી યથાશક્તિ કહું છું. તેવા આત્માની નિર્મળ મનથી નિરીક્ષા કરીને કહું છું, નિરીક્ષા શાથી થાય?

એક તો શ્રુતિ એટલે સૂત્ર સિદ્ધાંતથી, તેમજ લિંગ થકી એટલે હેતુ થકી નિરીક્ષા કરીને કહું છું, તે આ પ્રમાણે, આત્મા શરીરાદિથી ભિન્ન છે, કેમ કે તે ભિન્ન લક્ષણવાળા છે. જે જેનાથી ભિન્ન લક્ષણવાળું હોય તે તેનાથી ભિન્ન હોય જેમ કે જળ અને અગ્નિ, એ જ પ્રમાણે આત્મા અને શરીર ભિન્ન લક્ષણો પેત છે, એ લક્ષણ કંઈ અપ્રસિદ્ધ છે એમ પણ નથી. કેમ કે આત્મા છે તે ઉપયોગ સ્વરૂપે ઉપલક્ષિત છે, ને શરીરાદિ છે તે તેથી વિપરીત જડ સ્વભાવવાળું છે.

એકાગ્ર ચિત્તથી આવું અનુભવ જ્ઞાન પામીને અન્યોના લક્ષણ કહું છું [illegible] કર્મ [illegible] થાય [illegible] સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, ને સુખની સ્પૃહા [illegible] આત્મસ્વરૂપ કહું છું ૩

સર્વ દેહમાં—બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા [illegible] ત્રણ પ્રકારે આત્મા [illegible] અંતરાત્માથી પરમાત્મ [illegible] કરવી અને બહિરાત્માનો ત્યાગ કરવો.

[illegible] વસ્તુમાં આત્મબુદ્ધિ તે બહિરાત્મ [illegible] કહે છે, એવી બુદ્ધિ તે અંતરાત્મા [illegible] રહિત શુદ્ધ તે પરમાત્મા [illegible] દેહને વિષે [illegible] બહિરાત્મા [illegible] આત્મા [illegible]

[illegible]

[illegible]

(આત્માને) નર માને છે, કોણ એમ માને છે? કે જે બહિરાત્મા છે તે જ. એ જ રીતે પશુના દેહમાં હોય તો આત્માને પશુ માને છે. ને દેવ શરીરમાં હોય તો દેવ માને છે. ૮.

નરક યોગ્ય દેહમાં રહ્યો હોય તો તે આત્મા નારકી છું એમ મૂઢ માને છે, પણ પોતાનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ તે જાણતો નથી. આત્મા છે તે કર્મની ઉપાધિ વિના નરાદિ રૂપને પોતાની મેળે લેતો નથી, અર્થાત્ તત્ત્વથી કર્મની ઉપાધિવાળો નથી. માત્ર વ્યવહારમા તેવો કહેવાય છે, જીવને જે મનુષ્યાદિ પર્યાય પ્રાપ્ત થાય છે, તે કર્મોપાધિકૃત છે, કેમ કે કર્મ નિવૃતિ થતાં પર્યાય પણ નિવૃત્તિ પામે છે, અર્થાત્ તે તે પર્યાય જીવને વાસ્તવિક નથી, માટે જ કહેવામાં આવે છે કે, આત્મા તો અનંતાનંત જ્ઞાન શક્તિવાળો છે, અને અનંત વીર્ય શક્તિવાળો છે, એવો છતાં શી રીતે જાણી શકાય? માટે જણાવે છે કે, તે આત્મા સ્વસવેદ્ય છે અને તે અચળ સ્થિતિવાળો છે. તેના સ્વરૂપનો વિનાશ સંભવતો નથી, અર્થાત્ મુક્ત થયા પછી પાછો સંસારમાં આવતો નથી. ૯.

મૂઢ અજ્ઞાની બહિરાત્મા અન્યના આત્મા સહિત અચેતન શરીરને પોતાના શરીરની માફક જ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર તથા વચનાદિ વ્યવહાર કરતાં જોઈ, તેને અન્યના શરીરને અન્યનો આત્મા માની લે છે

જેમ બહિરાત્મા પોતાના શરીરને પોતાનો આત્મા માને છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર આદિના શરીરને, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિના આત્મા રૂપે માને છે. ૧૦.

હવે આત્માને દેહ સાથે બાંધી રાખનાર બહિરાત્માના દુર્વિલાસનો અનુશય કરતા

આચાર્ય કહે છે—

પુત્ર, ભાર્યાદિ કલ્પના થઈ. શાને વિષે? દેહને વિષે, આત્મથી થતાં તે કયાં થતાં? દેહને વિષે. અર્થ એવો છે કે, પુત્રાદિ દેહને જીવત્વરૂપે માનનારાને મારો પુત્ર, મારી ભાર્યા, ઈત્યાદિ કલ્પના વિકલ્પ પેદા થાય છે. એવાં જે અનાત્મ રૂપ તેના થકી, આત્માને પુત્ર ભાર્યાદિ સંપત્તિને પોતાની માને છે અહો! એમ માનનારું જગત વિનાશ પામી રહ્યું છે. અર્થાત્ સ્વરૂપના પરિજ્ઞાન વિના માત્ર બહિરાત્મ થઈ ગયું છે. ૧૪.

હવે કહેલા અર્થનો ઉપસંહાર કરી અંતરાત્મા થવાનું કહે છે!

સંસાર દુ:ખનું મૂળ કારણ દેહમાં આત્મબુદ્ધિની ભ્રાન્તિ થવી તે જ છે, માટે તે બુદ્ધિને ત્યાગીને અંતરમાં પ્રવેશ કરવો. આત્મા આત્મા જ છે એવી બુદ્ધિ કરવી, અર્થાત્ બહિરાત્મ ભાવ ત્યાગી અંતરાત્મા બનવુ. અંતરાત્મા કેવી રીતે બનવું? તત્ત્વ સ્વરૂપને સમ્યક્ પ્રકારે સમજી આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ કરવી, જડ વસ્તુ તે કદાપિ કાળે પોતા રૂપ થવાની નથી, માટે તે પોતાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો. ૧૫

હવે અંતરાત્મા થયેલ જીવ અલભ્ય લાભ પામી, પોતાની બહિરાત્મ વૃત્તિને યાદ કરી ખેદ કરે છે, મત્ત હોઈ આત્મ-સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થયેલ અને ઇન્દ્રિય દ્વારા વિષયોમાં આસક્ત થયો એવો હું પોતે જ આત્મા છું. શરીરાદિ તે આત્મા નથી મ પૂર્વે જાણ્યું નહિ, અહો! કેટલી મોટી ભૂલ થઈ?

પર એટલે ઉપાધ્યાય ગુરુ આદિ તે મને પ્રતિપાદન[1] કરે, જ્ઞાન આપે અને હું શિષ્યાદિને પ્રતિપાદન (શિક્ષણ આપવું.) કરવા બેસું, તે બધી મારી ઉન્મત્ત (પાગલપણું) ચેષ્ટા જ છે, મોહ માત્રને લઈને એ આખુ વિકલ્પ જાળ પ્રવર્તે છે, એમ કેમ કહો છો! તો કે હું તો કેવળ નિર્વિકલ્પ છું, વચન વિકલ્પો વડે હું અગ્રાહ્ય છું. ૧૯.

તે જ વિકલ્પાતીત સ્વરૂપનું નિરુપણ કરે છે, જે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ, અગ્રાહ્ય એવું જે કર્મોદય નિમિત્ત ક્રોધાદિ સ્વરૂપ તેને ગ્રહતું નથી, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપે માનતુ નથી, અને ગ્રાહ્યને (ગ્રહણ કરવાને) એટલે નિરંતર સિદ્ધ એવા પોતાના અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપને તજતું નથી. આવું જે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ તે શુ કરે છે? શું જાણે છે?

ચેતન અચેતન—સર્વને જાણે છે, દ્રવ્ય પર્યાયાદિ સર્વ પ્રકારે સર્વને જાણે છે, આવું જે રૂપ તે સ્વસંવેદ્ય–સ્વસંવેદન ગ્રાહ્ય સ્વરૂપ તે હું આત્મા છું. એવા સ્વરૂપ પરિજ્ઞાન પૂર્વે મારું ચેષ્ટિત સ્વરૂપ કેવું હતું તે કહે છે. ૨૦.

જેને એક થાંભલો જોતાં આ પુરુષ છે. એવી ભ્રાન્તિ થઈ છે, તે પુરુષ થાંભલા પ્રતિ જેવી ચેષ્ટા કરે છે, તેવી જ મારી પણ ચેષ્ટા હતી. કોના પ્રતિ? તો કહે છે કે, દેહાદિ પ્રતિ, શા કારણથી? આત્મવિભ્રમથી, અર્થાત્ દેહાદિને આત્મ રૂપે માનવાના ભ્રમથી. ક્યારે? પૂર્વ એટલે કે ઉક્ત પ્રકારે આત્મસ્વરૂપના પરિજ્ઞાન પૂર્વ. ૨૧.

નોંધ—૧ પ્રતિપાદન—શીખવું અને શીખવવુ

હવે આ મહાન ધર્મ [illegible] દેખા દેવા [illegible]

[illegible] પુરૂષ માનીને [illegible] પ્રતિ [illegible] [illegible] [illegible] પ્રતિ [illegible] [illegible] રૂપ [illegible] રૂપ પ્રતિ [illegible] પ્રતિ [illegible]

[illegible] પ્રમાણ [illegible] [illegible]

[illegible] પુરૂષ [illegible]

પરિણામથી ધારણ કરે છે, તેનાથી કોઈ મોટો ભય નથી, તથા પરમાત્મ સ્વરૂપની રમણતા, લીનતાથી જે ભય કરે છે, પરંતુ તેનાથી બીજું કોઈ અભય સ્થાન નથી, અથવા અજ્ઞાની જીવ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ભય પામે છે, પરંતુ તત્ત્વ દૃષ્ટિથી વિચારતા આત્મધ્યાન, આત્મજ્ઞાન, આત્મરમણતા, આત્મસ્થિરતા એ જ અનંત સુખના સ્થાનો છે, તે જ પરમ અભય સ્થાન છે. પરંતુ તે અભય સ્થાનને અજ્ઞાની ન તો જાણી શકે છે, અને ન તો પામી શકે છે. ૨૯.

સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી સ્થિરભૂત અંતરાત્મા વડે ક્ષણમાત્ર જોતાં જે જણાય છે, તે જ પરમાત્મ તત્ત્વ છે. પોત પોતાના વિષયોમાં પ્રવર્તતી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી, મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણે સંયમ કરીને, સ્થિરાત્માથી જોતાં જે ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રતિભાસે છે તે જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. ૩૦.

જે પરમાત્મા તે જ હું, અને જે હું તે જ પરમાત્મા, એટલે હું જ જે પરમ એટલે પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ આત્મા છે, તે જ હું છું, અને જે સ્વસંવેદન પ્રસિદ્ધ હું, એ નિશ્ચયનું સ્થાન અંતરાત્મા છુ, ત્યારે મારો અને પરમાત્માનો આવો અભેદ છે, એટલે હું જ મારે પોતાને ઉપાસ્ય છું, બીજા કોઈની આરાધનાની મારે જરૂર નથી એવી સ્થિતિ છે. એટલે આરાધ્યા રાધકની વ્યવસ્થા એ પ્રમાણે છે, તે જ બતાવવા કહે છે. ૩૧.

હું જે દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાથિકનયથી શુદ્ધ તે મારા આત્માને જ પ્રાપ્ત છું, તે સ્વરૂપે હું ત્રિકાલમાં અખંડપણે સત્તાએ છું. મારા આત્માને ક્ષયોપશમ ચેતના યોગે, વિષયોમાંથી

એવી, પોતાના અબાધિત સહજ સ્વભાવને પ્રાપ્ત [illegible] છું [illegible] જ્ઞાનગુણમય આ મારા પરમ આનંદથી પરિપૂર્ણ [illegible] ૩૩

આત્માને શરીરથી [illegible] ભિન્ન જાણ, કે [illegible] કહે છે

જે દેહથી આત્માને પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભિન્ન [illegible] તથા અવ્યય અક્ષય અવિનાશી [illegible] નથી, તે [illegible] [illegible] [illegible] તપ કરવા છતાં પણ નથી પામતો [illegible] છતાં પણ મોક્ષ પામતા નથી [illegible] [illegible] મહાદુષ્કર [illegible] [illegible] [illegible] ૩૪

આત્મા અને દેહના અંતર [illegible] [illegible] આનંદ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પામતા નથી ૩૫

અવિક્ષિપ્ત એટલે રાગાદિ રૂપે અપરિણત એવું જે નિશ્ચલ મન તે તે આત્મતત્ત્વ અર્થાત્ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ; અને તેથી વિપરીત આત્મભ્રાન્તિ માટે અવિક્ષિપ્ત મનનો આશ્રય કરવો, મનને સદા અવિક્ષિપ્ત જ રાખવું, વિક્ષેપ પામવા દેવું નહિ, મનનો વિક્ષેપ શાથી થાય છે, અને અવિક્ષિપ્ત કેમ થાય તે કહે છે. ૩૬.

શરીરાદિ જગતના માયિક પદાર્થોને પવિત્ર, સ્થિર તથા આત્મરૂપ માનવા તે અવિદ્યા, તેનો અભ્યાસ એટલે પુનઃ પુનઃ તે માયિક પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ, અને તે પ્રવૃત્તિથી પેદા થયેલા સંસ્કાર એ વાસના, તેને કરીને અવશ એટલે વિષયેન્દ્રિયાધીન થયેલ મન વિક્ષેપતાને પામે છે, ને તેનું તે જ મન જ્ઞાન સંસ્કારથી એટલે આત્માને શરીરાદિ થકી ભિન્ન જાણવા રૂપ પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી, સ્વતઃ એટલે પોતાની જ મેળે, આત્મસ્વરૂપ તત્ત્વમાં અવિક્ષિપ્ત હોઈ સ્થિર થાય છે. ૩૭.

અવિક્ષેપનું ફળ બતાવવા કહે છે :—

અપમાન એટલે પોતાના મહત્ત્વનું ખંડન. અવજ્ઞા, એટલે તિરસ્કાર, મદ, ઈર્ષ્યા, માત્સર્ય, આદિ તે જેના વડે ચિત્તનો વિક્ષેપ થાય, અર્થાત્ રાગાદિ પરિણામ થાય, તેને તે વિઘ્ન કરે છે, ને જેના ચિત્તનો વિક્ષેપ થતો નથી, તેને તેમાંનું કાંઈ પણ થતું નથી, દોષયુક્ત ચિત્ત તે જ સંસાર છે ૩૮.

અપમાનાદિના અપગમનો ઉપાય કહે છે :—

મોહનીય કર્મોદયથી જ્યારે તપસ્વીને આત્મામાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બાહ્ય વિષયથી વ્યાવૃત્ત (પાછો હઠી) કરેલા

આત્મામાં આત્માના સ્વરૂપની ભાવના કરી જેઓ [illegible]
જ [illegible] નિવૃત્તિ થઈ જાય છે ૩૯

પોતાના કે પરના શરીર પર મુનિને પ્રેમ (રાગ) [illegible]
તો ત્યારે દેહી એટલે આત્મા, આત્માના વિવેક જ્ઞાન [illegible]
ત્યાગ કરવા, પછી તો શરીર કરતાં ઉત્તમ [illegible]
ચિદાનંદ રૂપી—આત્મા રૂપી શરીર ને ઉપર પ્રેમ [illegible]
[illegible] અનાદિથી પ્રેમ આત્મારૂપી [illegible]
[illegible] પૂર્વનો [illegible] ૪૦

તેમ [illegible]

શરીર [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ૪૧

કર્મબંધનથી બાંધે છે, પણ જ્ઞાની આત્મામાં જ અહંવૃત્તિ ધારણ કરવાથી શરીરાદિકથી રહિત થઈ મુક્તિપદ પામે છે. ૪૩.

દશ્યમાન જે શરીરાદિ તે સ્ત્રીલિંગ, પુરુષલિંગ, અને નપુંસકલિંગ એ ત્રણ લિંગ વિશિષ્ટ તેને મૂઢ એટલે બહિરાત્મા, આત્મા જાણે છે. અને દશ્યમાનથી જુદો થઈ, બોધ પામેલો અંતરાત્મા તે શબ્દવર્જિત અરૂપી આત્મતત્ત્વને આત્મરૂપે જાણે છે, સ્વીકારે છે. ૪૪.

આત્મ તત્ત્વને જાણવા છતાં પણ તેમજ વિવિક્ત એટલે શરીરાદિથી ભિન્ન એ પ્રમાણે આત્માની ભાવના કરવા છતાં પણ પૂર્વ અવસ્થામાં જે વિભ્રમ હતો તેના સંસ્કારથી ફરીથી ભ્રાન્તિ પામે છે, માટે આત્મસ્વરૂપનો દૃઢ સ્થિર ઉપયોગ રાખવો કદાપિ પર વસ્તુમાં આત્મભ્રાન્તિ થઈ જાય તો પણ પુનઃ આત્મસ્વરૂપ સંભાળી, આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી. ૪૫.

આ શરીરાદિ જે દશ્ય વસ્તુ તે તે સર્વ જડ છે, તેથી રોષ-તોષાદિને જાણતું નથી, ને જે ચેતન છે, તે આત્મ સ્વરૂપ ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થતું નથી, એમ છે ત્યારે કયાં રોષતોષ કરવો? કેમકે તેનો વિષય કોઈ પણ ઘટતો નથી, માટે ઉદાસીન વૃત્તિ ધારણ કરું છું. ૪૬.

મૂઢ બહિરાત્મા બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ અને ગ્રહણ કરે છે, આત્માથી ભિન્ન વસ્તુમાં દ્વેષ થતા તે વસ્તુનો અભિલાષાના અભાવને કારણે મૂર્ખ તેનો ત્યાગ કરે છે, વળી તેમાં જ પાછો રાગ પ્રગટ થતા ગ્રહણ કરે છે, અને અંતરાત્મા અધ્યાત્મમાં

દેહમાં આત્મ બુદ્ધિ કરનાર બહિરાત્મા સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર આદિ સમુહરૂપ સંસારને વિશ્વાસલાયક અને રમણીય માને છે, તેને સંસારમાં જ આનંદ આવે છે ત્યાં જ તેની આસક્તિ છે, જ્યારે સમ્યગ્ દષ્ટિ અંતરાત્માને એ સર્વ સંસારિક પર પદાર્થોમાં વિશ્વાસ કે આસકિત કેમ સંભવે? અર્થાત્ અંતરાત્મા સંસારી પદાર્થોમાં લુબ્ધ થતાં નથી. ૪૯.

અંતરાત્માએ આત્મજ્ઞાનથી ભિન્ન એવા બીજા કોઈ કાર્યને લાંબા સમય મનમાં ધારણ કરી રાખવું નહિ. સ્વપરના ઉપકાર માટે કદાચ વચન તથા કાયાથી કંઈ કરવું પડે તો તે અનાસક્ત ભાવે કરવું. અંતરાત્મા મુમુક્ષુએ પોતાનો અધિક સમય આત્મચિંતનમાં જ વ્યય કરવો સ્વપરના ઉપકારને કારણે કંઈ પણ કાર્ય કરવું પડે તો તે અનાસક્ત ભાવે જ કરવું. ૫૦

જે શરીરાદિક પદાર્થો ઇન્દ્રિયો વડે હું જોઉં છું તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું તો અરૂપી છું, ઇન્દ્રિયો તેને ગ્રહણ કરી શકતી નથી, બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને સ્થિર કરીને અંતરમાં સ્વયંવેદનથી—સ્વાનુભવથી જે જ્યોતિ દેખું છુ તે જ આત્માસ્વરૂપ છે, તે આનંદમય જ્ઞાન પ્રકાશ હું છું, તે જ મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. જીવો બાહ્ય વસ્તુમાં સુખ માની આત્મજ્ઞાનથી વિમુખ થઈ ઉપરથી નદી, દેવમંદિર વગેરેને તીર્થમાની તેને જ તરવાનો એકાંત ઉપાય માને છે તે અજ્ઞાન છે. ૫૧.

જેણે આત્મભાવનાનો હમણાં જ અભ્યાસ શરૂ કર્યો છે તેને તેના જૂના અભ્યાસને લીધે બાહ્ય વિષયોમાં સુખ

વિષયો ક્ષણભંગુર છે, પરાધીન છે, વિષમ છે, દુઃખરૂપ છે, અને તે આત્માને હિતકર નથી. છતાં મોહાસક્ત જીવ એ વિષયોની પ્રાપ્તિમાં જ સંલગ્ન રહે છે, અહો! તે જ અતિ ખેદનો વિષય છે. ૫૫.

અનાદિકાળથી બહિરાત્માઓ સૂતેલા છે, અર્થાત્ સમકિત વિના તથા આત્મજ્ઞાન વિના નિગોદાદિકમાં અતીવ જડતાને પામ્યા છતાં સૂઈ રહ્યા છે. તે જીવોને ગાઢ મિથ્યાત્વ રૂપ નિદ્રાની લહેરીઓ એવી તો આવી રહી છે કે તે બિચારા કશું પણ સમજી શકતા નથી, કદાપિ દૈવયોગે સંજ્ઞા પામી જાગે છે તો હું અને મારું એમ માનતા જ જાગે છે, તે હું અને મારું એવો અધ્યાસ પણ પોતાના આત્માથી ભિન્ન એવી વસ્તુઓમાં ધારણ કરે છે, અર્થાત્ સ્ત્રી–પુત્રાદિ પરપદાર્થોને પોતાના માને છે અને અનાત્મ જે શરીર તેને હું હું એમ માને છે, એવા બહિરાત્માનો અધ્યાસ ભ્રાન્તિવાળો વર્તે છે. ૫૬.

માટે બહિરાત્મરૂપ તજીને સ્વ–પર દેહને આ પ્રમાણે જોવો :—

જેમાં પોતાનો આત્મા રહ્યો છે, તે શરીરને અનાત્મ બુદ્ધિથી જોવું, અને પરના દેહને પણ અનાત્મબુદ્ધિથી જોતાં રહેવું, આત્મસ્વરૂપમાં જેણે સ્થિતિ કરી છે, એવા ભવ્ય પુરુષે આ પ્રમાણે સદાકાળ પ્રવૃત્તિ કરવી, તેથી અંતરમાં ઉપયોગ સહેજે પ્રગટશે. ૫૭.

મૂઢાત્માને તે શા માટે બતાવવામાં આવતો નથી, કે તે એમ પુછનારને કહે છે.

રાગના વશથી કંકણ, ભૂષણાદિની શોભા કરવી, સારા સારા વસ્ત્રોથી શણગારવું આદિ કૃત્યોથી અનુગ્રહબુદ્ધિ શરીરાદિમાં રાખવી તે, જ્યાં સુધી શરીરાદિને વિષે આત્મબુદ્ધિ રાખી પ્રવૃત્તિ કરવી, ત્યાં સુધી સંસાર છે. ૬૧.

ને તેને અભાવ થતાં મુક્તિ થાય તે બતાવે છે:—

સ્વબુદ્ધિ એટલે આત્મબુદ્ધિથી કાયા, વાણી અને ચિત્ત એ ત્રણે ને જ્યા સુધી અભેદ સમજે, તેને આત્માના અંગ સમજે ત્યા સુધી સંસાર અને તેમના ભેદને અભ્યાસ એટલે મન, વચન, શરીરથી, આત્મા ભિન્ન છે, એવા નિશ્ચયપૂર્વકને અભ્યાસ થતાં મોક્ષ થાય છે. ભેદ જ્ઞાની આત્મા સ્વહિત સાધી માનવજન્મને સફળ કરે છે. ૬૨.

ઘન એટલે જાડું વસ્ત્ર પહેરવાથી પોતે જાડો થાય છે એમ બુદ્ધિજન માનતો નથી, એમ શરીર જાડું થતાં અંતરાત્મા પણ આત્મા જાડો થાય છે એમ માનતો નથી. ૬૩.

વસ્ત્ર જીર્ણ થતાં બુદ્ધજન શરીર જીર્ણ થયું માનતો નથી, તેમ સ્વદેહ જીર્ણ થતાં અંતરાત્મા પોતાના આત્માને જીર્ણ થયેલો માનતો નથી. ૬૪.

વસ્ત્રને નાશ થતાં બુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાનાં શરીરને નાશ થયો માનતો નથી, તેવી રીતે અંતરાત્મા પોતાનાં શરીરને નાશ થવાથી પોતાના આત્માને નાશ થયો માનતો નથી. ૬૫.

વસ્ત્ર લાલ રંગનું હોય તો બુદ્ધિમાન પોતાના શરીરને લ રંગનુ માનતો નથી, તેવી રીતે અંતરાત્મા પોતાનુ શરીર લાલ પણ પોતાના આત્માને લાલ થયેલો માનતો નથી. ૬૬.

માની લે છે. આત્મા અને દેહના અભેદ અધ્યવસાય રૂપ ભ્રાન્તિ એવો દઢ પ્રત્યય—વિશ્વાસ અજ્ઞાની જીવોને થાય કે તે શરીરને જ આત્મા માને છે અને તેથી તે શરીર ઉપર મમતા રાખે છે, અને સ્વ-તત્ત્વનું ભાન ભૂલે છે, એવા અજ્ઞાની જીવો ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. બહિરાત્મા અજ્ઞાનથી આસ્રવના હેતુઓને રાચીમાચી સેવે છે અને અતે સ્વજીવન નિષ્ફળ પણે વ્યતીત કરી માનવ ભવ હારી જાય છે. ૬૯.

માટે યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ જાણવાની ઈચ્છા રાખનારે આત્માને દેહથી ભિન્ન ભાવવો તે કહે છે:—

હું ગોરો, હું જાડો, હું દુર્બળ, હું બળવાન ઈત્યાદિ જે જે પ્રત્યય શરીરમાં થાય, તેને આત્માના વિશેષણ રૂપે માનવા નહિ અને આત્માની ધારણા કરવી. વિશેષતઃ ચિત્તમાં તેનું જ ધ્યાન કરવું. કેવળ જ્ઞાનમય સ્વરૂપ છે જેનું, એટલે જ્ઞાન શરીરવાળો આત્મા ધારવો, અનેક પ્રકારનાં કામ કરતાં પણ અંતરથી સતત તેવી જ ધારણા રાખવી, એવી ધારણા રાખવાથી ભેદજ્ઞાન દઢ થાય છે, અને તેવી દઢતાની વૃદ્ધિ થવાથી રાગદ્વેષની પરિણતિ સ્વયંમેવ મંદ પડે છે, અને અંતરમાં આનંદ પ્રગટે છે. ૭૦.

ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળા આત્માની એકાગ્ર મનથી જે ભાવના કરે તેને જ મુક્તિ મળે, બીજાને નહિ એમ બતાવે છે:—

જેના ચિત્તમાં અચલ આત્મસ્વરૂપની ધારણા છે, તે અંતરાત્માને અવશ્ય થવાવાળી મુક્તિ થાય છે અને જેને પૂર્વોક્ત પ્રકારની અચલ ધારણા નથી, તેને તે અવશ્ય મુક્તિ

સ્વરૂપે ધારવો તે જ છે. આત્માને જ આત્મા ધાર્યા વિના કોઈની મુક્તિ થઈ નથી, અને થવાની પણ નથી. ૭૪.

ત્યારે મુક્તિ પામવા માટે કોઈ ગુરુ જોઈએ કે નહિ તે વિષે કહે છે:—

દેહાદિમાં દઢાત્મ ભાવનાથી આત્મા જન્મ-મરણ રૂપી સંસારમા ભ્રમણ કરે છે અને આત્મા જ આત્માને પોતાના ઉપર આત્મબુદ્ધિ સ્થિર કરી પોતાને મોક્ષમાં લઈ જાય છે, માટે પરમાર્થે જોતાં તો આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે, બીજો નથી. પછી વ્યવહારથી ગુરુ હોય તો હરકત નથી. ૭૫.

દેહાત્મ બુદ્ધિવાળો મરણ સમયે શું વિચારે છે તે કહે છે:—

દેહાદિમાં દઢ આત્મબુદ્ધિવાળો એવો બહિરાત્મા, પ્રાણ વિયોગરૂપ મરણ, તથા સગાં-સંબંધી, મિત્ર, પુત્ર આદિનો વિયોગ એ બે વાત જોતાં જ મરણથી બહુ ડરે છે, અનેક પ્રકારની ચિંતા કરે છે, મોહમાયામાં મુંઝાય છે અને બહુ ભય પામે છે. ૭૬.

જેને આત્મામાં જ આત્મબુદ્ધિ છે તે મરણ સમીપ આવતા શું કરે છે તે કહે છે —

આત્મામાં જ આત્મબુદ્ધિ છે એવો અંતરાત્મા શરીર ગતિ એટલે શરીર પરિણતિ, અથવા શરીર વિનાશ અથવા બાલ્યાદિ અવસ્થા તેને આત્મા થકી ભિન્ન માને છે. અને જાણે કે શરીરનાં ઉત્પાદ-વિનાશાદિથી આત્માને કાંઈ જ લાભ કે હાનિ નથી. તેથી ભય કે શોક કરતો નથી. જેમ એક વસ્ત્ર

તજી બીજું લેતાં શરીરને કાંઈ નથી, તેમ દેહ તજી બીજો દેહ ધારણ કરવાથી આત્માનું કંઈ બનતું કે બગડતું નથી, એમ તે સમજે છે ૭૭

આવું જ્ઞાન તેને જ થાય છે કે, જે વ્યવહારમાં અનાદર રાખે છે પણ જે વ્યવહારમાં આદર રાખે છે, તેને તેમ થતું નથી

વ્યવહાર એટલે મનમાં ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારના સંકલ્પ અને વિકલ્પ સ્થાન રૂપ અર્થાત્ સંસારમાં ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટમાં નિવૃત્તિ રૂપ સંસાર એવા સંસારમાં [illegible] છે, અર્થાત્ સર્વ વ્યવહારની કલ્પનાજાળને જેણે વિચારી લીધી [illegible] તે આત્મા આત્મદર્શનમાં જાગે છે, અર્થાત્ તે જ આત્મસંવેદન [illegible] પ્રકારના વ્યવહારમાં જાગે છે અર્થાત્ [illegible] ધારણ કરે છે પરંતુ [illegible] સંકલ્પ-વિકલ્પ રૂપ પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે [illegible] વ્યવહાર એટલે સંસારમાં જાગે છે અને તેથી [illegible] તે આત્મજ્ઞાન પામતા નથી ૭૮

[illegible]

[illegible]

દેહાત્મ ભેદદર્શન થયું છે, તેને યોગારંભે અને યોગ સિદ્ધ થતાં જગત કેવું ભાસે છે તે બતાવે છેઃ—

પ્રથમ છે દૃષ્ટ આત્માતત્ત્વ જેને, એટલે જેને દેહ થકી આત્મા ભિન્ન છે એવું પ્રથમ જ્ઞાન થયુ છે, અને જેણે યોગનો આરંભ કર્યો છે તેને જગત ઉન્મતવત્ લાગે છે. સારાંશ કે સ્વરૂપ ચિંતવન વિકલ હોવાથી, આ જગત નાના બાહ્ય વિકલ્પ. યુક્ત ઉન્મત્ત જેવું ભાસે છે. પછીથી એટલે જ્યારે અભ્યાસ વધતાં આત્મબુદ્ધિ સ્થિર થાય, યોગમા પરિપકવ થવાય, ત્યારે જગતની કોઈ ચિંતા ન રહેવાથી તે કેવળ કાષ્ટ–પાષાણ જેવું લાગે છે, એમ પરમ ઉદાસીનતાથી થાય છે. ૮૦.

આત્માભ્યાસ એવું આ પદમા કહ્યુ તેની શી જરૂર છે? આત્મા ભિન્ન છે એવું તે જ્ઞાન જાણનાર પાસેથી સાંભળતાં મુક્તિ થઈ શકે છે?

આવી જે શંકા થાય તેના સમાધાન અર્થે કહે છેઃ—

બીજા પાસેથી એટલે ગુરુ, ઉપાધ્યાય પાસેથી આત્મા દેહથી ભિન્ન છે, એમ સાભળતો હોવા છતાં, અથવા જાતે તેમ બોલતો હોવા છતાં, બીજાને તે પ્રમાણે ઉપદેશ દેતો હોવા છતાં, પણ જ્યાં સુધી એવી દૃઢ ભાવના નથી કરી શકતો કે આત્મા દેહથી ભિન્ન છે, એવો અનુભવ થયો નથી, તે અનુભવ વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય નહિ

માટે આત્મજ્ઞાન શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે ધ્યાન કરવું.

જ્યારે આત્મધ્યાન કરવામાં આવે છે, ત્યારે જ સહજ

શુદ્ધ આત્માનો આનંદ અનુભવાય છે. માટે એક શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ આત્મધ્યાન વિના જવા દેવા નહિ.

શ્રી ચિદાનંદજી કહે છે કે :—

એક શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ અમૂલ્ય છે તે હેતુએ જવા દેવ નહિ. આત્મસ્વરૂપ જાણીને તે પ્રમાદ [illegible] આત્મધ્યાનમાં [illegible] [illegible] જાણી [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] આત્મભાવને દૃઢ કરવો. ૮૧

એવી ભાવનામાં [illegible]

વ્યવહારમાં પણ મુક્તતા, સ્વાધીનતા, તો જ્યારે બંનેમાંથી એકે સાંકળ ન હોય ત્યારે જ કહેવાય તેમજ પરમાર્થમાં સમજવું, માટે જ મોક્ષાર્થી છે તેણે વ્રત તેમજ અવ્રત ઉભયનો વિકલ્પ તજવો. (અભિમાન ત્યાગવું.) ૮૩.

ક્યારે શા માટે તજવાં? તેનો ક્રમ બતાવે છે:—

અવ્રત જે હિંસાદિ તેને પ્રથમ તજવાં અને વ્રતોને અંગીકાર કરવાં. મોક્ષની પ્રાપ્તિ સુધી વ્રતોને ધારણ કરવાં. પરમભાવની એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને જે વ્રતોને ત્યાગે છે, તે દુઃખી થાય છે, અને તત્ત્વરૂપી મોક્ષને પામતો નથી. વ્રતોથી પાપનો રોધ થાય છે. મહાવ્રતો એ મોક્ષમાર્ગની નીસરણી છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં વ્રતો સ્વમેવ વિલીન થાય છે. ૮૪.

જે ઉત્પેક્ષા જાળ એટલે ચિંતાની જાળ, કેવી છે તે કહે છે કે અન્તર્વચન વ્યાપારયુક્ત તે જ દુઃખનું મૂળ છે, માટે એવી અંતરમાં વિકલ્પ—સંકલ્પ રૂપ થતી ચિંતા જાળ તેનો નાશ થતાં, અભિલષિત એવું પરમપદ જે મોક્ષ તે જ બાકી રહે છે, અને આત્માનો અનુભવ થાય છે. ૮૫.

ઉત્પેક્ષા (ચિંતા) જાળનો નાશ શા ક્રમથી કરવો તે કહે છે:—

અવ્રતાવસ્થામાં થતી વિકલ્પ જાળને વ્રતનું ગ્રહણ કરીને છેદવી, અને વ્રતાવસ્થાના વિકલ્પ જાળને જ્ઞાનપરાયણ થઈ ...વી, એમ પરમાત્મ જ્ઞાનસંપન્ન પરમ વીતરાગ એવો જે ...ાય તે પર એટલે સકલ જ્ઞાનથી ઉત્કૃષ્ટ જે કેવલજ્ઞાન

શરીર, મન, વાણી, તેના ત્યાગ માટે, એટલે તેમાં થતી મમતા તેના ત્યાગાર્થે પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, વૈભવાદિ થકી નિવૃત્તિ પામી પાછા પડે છે. પણ ઊલટા તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય શરીરના ઉપર જ પ્રીતિ ધારણ કરે છે.

અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વીતરાગપદ તેના ઉપર દ્વેષ કરે છે, શાથી એમ કરે છે કે તે મોહાંધ છે. ૯૦

તેમને દેહને વિષે દર્શનવ્યાપારનો વિપર્યાસ કેવો બને છે તે કહે છે :—

આત્મા અને શરીરનો ભેદ ન સમજનાર, કોઈ આંધળા અને પાંગળાનો સયોગ થઈ, આંધળાને ખભે પાંગળો બેસીને બંને ચાલતા હોય, તેમાં જેમ પાંગળાની દૃષ્ટિ તે આંધળાની છે એમ માને છે, તેમ જ આત્માનો જે ધર્મ તે દેહ અને આત્માના સયોગને લીધે દેહને આરોપી ભ્રમ પામે છે. આવી ભૂલથી શરીરથી ભિન્ન આત્મ ધર્મ છે. એવું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં અજ્ઞાની જીવ કર્મમાર્ગ સન્મુખ ગતિ કરે છે ૯૧.

બહિરાત્મને આમ થાય છે, ત્યારે અંતરાત્મા કેમ કરે છે તે કહે છે.—

જેને દૃષ્ટિભેદની ખબર છે, તે પુરુષ જેમ પાંગળાની દૃષ્ટિ આંધળાની માનતો નથી, તેમ જે દેહ અને આત્માના ભેદને જાણનાર છે, એવો અંતરાત્મા તે આત્માની દૃષ્ટિ દેહમાં આરોપતો નથી. આત્મજ્ઞાની શરીરને પોતાનું માને નહિ, જળ પંકજવ

હવે બાલ્ય, યૌવન, વૃદ્ધાવસ્થાદિને આત્મબુદ્ધિથી દેખનાર મનુષ્ય પણ સંપૂર્ણ શાસ્ત્રના જાણપણાથી નિદ્રા રહિત થતાં મુક્ત થશે જ એમ કહેનારને કહે છે:—

બહિરાત્મા સંપૂર્ણ શાસ્ત્રનો જાણનાર છતાં, અને જાગતો છતો, પણ કર્મબંધનથી મુક્ત થતો નથી, અને ભેદજ્ઞાની અનુભવી અંતરાત્મા દ્રઢતર (ખૂબ દ્રઢ) અભ્યાસને લીધે નિદ્રા લેતો હોય તથા વિકલ હોય, તો પણ સંસારથી મુક્ત થાય છે, અર્થાત્ કર્મરહિત થાય છે. ૯૪.

જ્યાં એટલે જે વિષયને વિષે મનુષ્યની બુદ્ધિ સંલગ્ન થાય છે, તે જ વિષય ઉપર તેની શ્રદ્ધા એટલે રુચિ થાય છે, અને જ્યાં તેની શ્રદ્ધા થાય ત્યાં જ ચિત્ત લય પામે છે, આસક્ત થાય છે. ૯૫.

ચિત્ત ક્યાં આસક્ત નથી થતુ તે કહે છે:—

જે વિષયમાં મનુષ્યની બુદ્ધિ ન ચોંટે તે વિષયમાં તેની શ્રદ્ધા થતી નથી, એટલે તેનાથી બુદ્ધિ પાછી ફરે છે. એમ જ્યારે થાય ત્યારે તે વિષયમાં ચિત્તનો લય શી રીતે થાય? અર્થાત્ થાય નહિ જ્યા ચિત્તનો લય થાય એવું જે ધ્યેય તે ભિન્ન હોય, કે અભિન્ન હોય ૯૬.

ત્યાં ભિન્ન એવા ધ્યેયનુ ધ્યાન કરવાથી થતા ફળને બતાવે છે:—

ભિન્નાત્મા એટલે પોતાના આત્માથી ભિન્ન એવા અરિહંત, સિદ્ધ રૂપ આત્માની ઉપાસના કરવાથી, આરાધક પુરુષ પણ

પરમાત્મા બને છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે દીપથી ભિન્ન બત્તી જ વાટ, તે દીપ જ્યોતિને સેવી પોતે પણ જ્યોતિ રૂપ બને છે, તેમ અત્રે સમજવું ૯૭

હવે પોતાનાથી અભિન્ન આત્મા આરાધી ઉપાસનાનું ફળ બતાવે છે :—

અથવા આત્માને જ આત્મા ચિદાનંદમય સ્વસ્વરૂપ તેને જ ઉપાસતાં આત્મા પુરુષ પરમાત્મા થાય છે. એ બાબતનું દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે જેમ વૃક્ષ પોતે પોતાની સાથે ઘસે તો તે ઘર્ષણ થઈ, [illegible] અગ્નિરૂપ થઈ જાય છે તેમ જ આત્મા પણ આત્માનું ધ્યાન કરતાં ચિદ્રૂપ [illegible] જ [illegible] તેવો જ થાય છે ૯૮

આ ભાવના [illegible] કરી ફળ કહે છે

નથી, માટે પોતાની શક્તિને અનુસરી દુઃખ[1] સહન કરતા અને આત્માની ભાવના, ભાવનાનો પણ અભ્યાસ કરવો. ૧

જો આત્મા શરીર થકી નિરંતર ભિન્ન છે, તો ચાલવાથી શરીર ચાલે છે, ને તેના ઊભા રહેવાથી ઊભું છે, તે શું ? એમ શંકા કરનાર પ્રતિ કહે છે.

આત્મ સંબંધી પ્રયત્નથી શરીરમાં વાયુ પેદા થાય તે પ્રયત્ન કેવો છે, ઇચ્છા દ્વેષથી પ્રવર્તિત રાગ દ્વેષથી થયેલો, એવા વાયુથી શરીર રૂપ જે યંત્રો તે પોતપોતા કર્મ કરવા પ્રવર્તે છે. શરીરને યંત્ર શા માટે કહ્યું, તે બત છે કે :— કાષ્ટનાં બનાવેલાં સિંહ, વ્યાઘ્રાદિ યંત્ર પોતપોતા સાધવાની વિવિધ ક્રિયાઓ પર પ્રેરણાથી કરે છે, તેમ શરીર પણ કરે છે, એટલે ઉભયમાં પરસ્પર સમાનતા છે. ૧૦

આવાં જે શરીર યંત્ર તેમનો આત્મામાં આરોપ અ અનારોપ કરીને જડ પુરુષો તથા વિવેકી પુરુષો શું કરે છે તે બતાવે છે :—

---

૧ દુઃખ સહન કરતા રહેવું એટલે તપ અને સંયમનું પાલન કરવું આત્મ ભાવનાની સાથે તપ અને સયમનું પણ પાલન કરવું શાસ્ત્રમા જ્ઞાનાક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષાણિઃ પદ આવેલ છે, તેથી જ્ઞાન સહિત ક્રિયાનો મહિમા છે. જ્ઞાનની સાથે સંયમ તપાદિ ક્રિયા હોય તો જ મોક્ષ મળે, શુષ્ક જ્ઞાન કે શુષ્ક ક્રિયાથી મોક્ષ મળે નહિ, બન્ને એક બીજા વિના અંધ અને પંગુ છે બન્નેના સંયોગથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, ક્રિયા અંધ છે અને જ્ઞાન પંગુ છે. જો અંધ અને પાંગળાનો સંયોગ થાય તો ભવરૂપી અરણ્ય પાર થઈ શકે માટે બન્નેનો આદર કરવો.

બહિરાત્મા ઇન્દ્રિયો સહિત શરીરોને આત્માને વિષે આરોપે છે અને હું ગોરો છું, હું કાળો છું, હું સુંદર નેત્રવાળો છું ઇત્યાદિ અનંતાધ્યવસાય આને છે અને જડ અણુઓને પણ સુખ સમજી તે પ્રમાણે વર્તે છે, પણ જે બાહ્યાત્મા [illegible] આરોપ છોડી કરીને, મન વાણીમાં આત્મબુદ્ધિ તેનો ત્યાગ કરી, આત્મામાં જ આત્મપણું નિર્ધાર કરી, સ્વસ્વભાવમાં રમણતા કરી અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પદ પામે છે ૧૦૪

[illegible] બુદ્ધિ અને અહંપણાની બુદ્ધિ તેનો ત્યાગ કરી [illegible] શુદ્ધ સ્વરૂપ અને પરમાત્મ [illegible] બુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને [illegible]

અમલ શરીરરૂપ મોક્ષ છે, એમ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તે કેવાં છે તે જિન છે, જેના પાદ પૂજ્ય છે. જેમણે વિષય માત્રાનો ત્યાગ કર્યો છે, ને જે ભવ્યોને આનંદ કરનારું છે એવા સમાધિશતકના રચનાર શ્રી પ્રભેન્દુ પ્રભુ જય પામો. ૧.

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ પરહિતરતા ભવન્તુ ભૂત ગણાઃ ।
દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખીન્ ભવન્તુ લોકાઃ ॥૧॥

સર્વેપિ સન્તુ સુખીનઃ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।
સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યન્તુ માકૂશ્ચિત્ પાપમાચરેત્ ॥૨॥

—વિશ્વ શાન્તિ ચાહક

સોઽહમ્

સોઽહમ્ ॐ સોઽહમ્

સોઽહમ્

આત્મ પ્રબોધક ભાવનાઓ

આત્મકલ્યાણ કરવાનો સરળ ઉપાય

ભાવનાનું સ્વરૂપ અને ફળ

બધા શાસ્ત્ર ભણવાનો સાર "આત્માના સત્ય સ્વરૂપને જાણીને એને પ્રગટ કરવું" એ આત્મ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાનું ઉત્તમ સાધન આત્મ પ્રબોધકર ભાવનાઓનું સતત ચિંતન કરવું તે છે.

સર્વ જ્ઞાની પુરુષોએ દુઃખથી મુક્ત થવાનો એક જ ઉપાય બતાવ્યો છે. અને તે સત્યજ્ઞાન અને સચ્ચરિત્ર છે; જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન તથા ચારિત્ર્ય શુદ્ધ અને પવિત્ર હોય છે, એટલા પ્રમાણમાં દુઃખ દૂર થાય છે. "જ્ઞાન ક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષ" જ્ઞાન અને ક્રિયા વડે મોક્ષ અર્થાત્ દુઃખ રહિત બની શકાય છે મારું સત્ય સ્વરૂપ શુ છે? અને મારું કર્તવ્ય શું છે? એવી ભાવના કરવાથી, વિચારવાથી, સત્ય જ્ઞાન અને સત્ય ચરિત્ર પ્રગટ થાય છે.

શુદ્ધ ભાવથી કરેલ પ્રબળ ભાવના વડે કાર્યની સિદ્ધિ

ચાલતા, બેસતા દરેક શ્રણે કર્મ બંધાય છે. (સંસ્કાર પડે છે.) રાગ-દ્વેષ, મોહરહિત નિર્મળ ભાવોથી અશુભ કર્મોનો નાશ થાય છે અને રાગ, દ્વેષ, મોહ વગેરેના વિચારોથી અશુભ કર્મોનો બંધ થાય છે.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજઋષિએ અશુભ ભાવ વડે સાતમી નરકમાં જાય એટલા કર્મોના દલિયાં એકત્ર કર્યા અને ભાવોને પલટી શુભ ભાવોનું ચિંતન કરવાથી કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

તંદુલ મચ્છ (જેનું ભાતના દાણા જેવડું શરીર છે) અશુભ વિચારો કરવાથી બે ઘડીના અલ્પ આયુષ્યમાં સાતમી નરકમાં ચાલ્યો જાય છે. થોડીવારના અશુભ વિચારોથી પણ આટલું દુઃખ થાય છે તો સતત અશુભ વિચારો કરનારની શી દશા?

એમ વિચારીને અશુભ વિચારોને હટાવી શુભ વિચારોમાં સંલગ્ન રહેવુ જોઇએ. સુવિચાર જ અનંત સુખનું કારણ છે અને અશુભ વિચારો જ અનંત દુઃખદાતા છે.

માટે હે મહામાનવ! અશુભ ભાવોને ત્યાગી શુદ્ધ અને શુભ ભાવોને દિલમાં સ્થાન આપ એ જ સુખનો રાજમાર્ગ છે.

સુખ એ આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે, સ્વભાવ છે. તે ગુણ અજ્ઞાન અને મોહથી મલિન થવાથી જ આત્મા પોતાના આત્મિક સુખને ભૂલી ઇન્દ્રિયજન્ય ભોગમા (બાહ્ય પદાર્થોમાં) આસક્ત થાય છે શુભ ભાવોથી બાહ્ય સુખ અને અશુભ ભાવોથી બાહ્ય દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે શુદ્ધ ભાવ અર્થાત્ રાગ, દ્વેષ મોહ રહિત આત્મધ્યાન-આત્મરમણતા રૂપ પરિણામ થાય છે ત્યારે બાહ્ય સુખદુઃખ તથા તેના કારણરૂપ પુણ્ય-પાપ રૂપ

પ્રકૃતિઓના નાશ થઈને આત્મા અનંત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

શોક, ભય, જન્મ, જરા, મરણાદિ દુઃખો માત્ર અશુભ ભાવોનું ફળ છે, અને એ ભવ દુઃખોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય માત્ર શુદ્ધ અને શુભ ભાવના છે. શુદ્ધ અને શુભ ભાવના કરવાથી પૂર્વના બંધાયેલા અશુભ કર્મનું પરિવર્તન થઈ જાય છે; એનું નામ શાસ્ત્રમાં 'સંક્રમણ' અર્થાત્ કર્મનું પરિવર્તન થવું કહ્યું છે.

શુભ ભાવના કરવાથી અશાતા વેદની કર્મ શાતારૂપ અને કે પાપ પ્રકૃતિ પુણ્યરૂપ થાય છે. અશુભ કર્મો [illegible] થઈ જાય છે, તીવ્ર રસ (અતિશય દુઃખ) મંદ રસ (અલ્પ દુઃખ) [illegible]

[illegible]

[illegible]

(૩) **નમો આયરિયાણં** :- શ્રી આચાર્યજી મહારાજને નમસ્કાર કરું છું. તે આચાર્ય ભગવંત કેવા છે? પાંચ આચારને સ્વયં પાળે છે અને બીજાને તે પાળવાનો ઉપદેશ આપે છે. એવા આચાર્ય ભગવંતને હું નમસ્કાર કરું છું. પાંચ આચાર જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એ પાંચ આચાર પાળવાનું બળ મને પ્રાપ્ત થાઓ. જે દિવસે હું તેની આરાધના કરીશ તે દિવસ મારો ધન્ય ધન્ય થશે.

(૪) **નમો ઉવજ્ઝાયાણં** :- શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજને નમકાર કરું છું. જ્યારે હું ૧૧ અંગ ૧૨ ઉપાંગનો જ્ઞાતા બની સમ્યક્ત્વ સહિત ઉપાધ્યાયના ગુણોને ધારણ કરીશ તે દિવસ મારો ધન્ય બનશે.

(૫) **નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં** :— સર્વ સાધુજી મહારાજને નમસ્કાર કરું છું. હિંસા, વિષય, કષાયાદિ મારા દુર્ગુણોનો નાશ થાઓ, અને અહિંસા, સંયમ, અકષાય, સમભાવ ગુણ પ્રગટ થાઓ. પાંચ પદમાં જે જે ગુણો છે તે મારા આત્મામાં સત્તાપણે રહેલા છે તે ગુણો મારામાં સત્વર પ્રગટ થાઓ, એવું બળ અને શક્તિ મને પ્રાપ્ત થાઓ, અને સતત પ્રયત્નપૂર્વક પુરુષાર્થ કરી તેને પ્રાપ્ત કરું.

૨

નમસ્કારના પ્રકાર અને ફળ.

(૧) **દ્રવ્ય નમસ્કાર** :— મનની એકાગ્રતા વિના અને ભાવ વિના જે વચનથી સ્તુતિ અને શરીરથી નમસ્કાર થાય તે.

એથી વચન અને કાયાનું પાપ [illegible] જાય છે અને અન્ય પુણ્ય બંધ થાય છે

(૨) દ્રવ્યનમસ્કાર :—મન સ્થિર [illegible] શબ્દોની સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરે તે. એથી અલ્પ [illegible] પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને માત્ર ઉપધાન—બાહ્યાદિ [illegible] થાય એટલી નિર્જરા થાય છે—કર્મોના [illegible]

(૩) ભાવ નમસ્કાર :- પ્રભુ [illegible] જ્ઞાનાદિ ગુણ [illegible] ભાવના સહિત [illegible] તેને [illegible] પ્રગટાવવાનો પ્રયત્ન કરે

નમસ્કાર કરવા [illegible] પોતાના [illegible] આત્માના [illegible] પવિત્ર [illegible]

(૨) પ્રમોદ ભાવના :— હંમેશા ગુણાનુરાગી બનવું. બીજાના સદ્‌ગુણ દેખી પ્રમુદિત થવું અને વિચારવું કે મારામાં પણ એ ગુણ પ્રગટ થાઓ. બધાના ગુણો દેખવાની અને દોષોથી દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો તે પ્રમોદ ભાવના મારા હૃદયમાં સ્થિર થાઓ, એવી ભાવના કરવી.

(૩) કરુણા ભાવના :— દુઃખી જીવોને દેખીને દિલમાં કરુણા ઉત્પન્ન થાય, તેના દુઃખ દૂર કરવાની ભાવના થાય, પ્રયત્ન થાય, તેના દ્રવ્ય, ભાવ દુઃખને દૂર કરું વગેરે ભાવનાનું ચિંતન, મનન કરવું.

(૪) મધ્યસ્થ ભાવના :— દુર્જનોને દેખી તેનો તિરસ્કાર ન કરવો મનને મલિન ન થવા દેવું, પણ વિચારવું કે કર્માધીન સર્વ જીવો છે, એમ વિચારી તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા ભાવ કરવો એ ચાર ભાવનાઓને નિરંતર ભાવી તેવા ગુણો પોતામાં પ્રગટ કરવા.

જીવાત્મા નિરંતર વિચાર તો કરે છે, પરંતુ વિશેષ કરીને અશુભ વિચાર વધારે કરે છે એ માટે અશુભ વિચારોનો ત્યાગ કરવા શુભ ભાવનાનો વારંવાર આશ્રય ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

૪

આત્મદર્શન સત્ય, શ્રદ્ધા ગુણ પ્રગટ કરવાની ૩૬ ભાવનાઓ

આ જીવાત્માઓ અનાદિકાળથી સમ્યક્ત્વ ભાવના ન ભાવવાથી જન્મ–મરણાદિ અનંત દુઃખ ભોગવી રહ્યા છે. જેવી રીતે સૂર્યોદય થવાથી અંધકારનો નાશ થાય છે અને પ્રકાશ

દોષોનો નાશ કરવા પ્રયત્નવંત બનું, અને નિર્ભયતાદિ ગુણનો પ્રગટ કરીશ.

૪ દેહભાવનો નાશ થાઓ અને આત્મિકગુણ પ્રગટ થાઓ.

૫. પર વસ્તુને પોતાની માનવી તે વિપરીત ભાવનો નાશ થાઓ, અને સ્વને સ્વ માનવા રૂપ સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટ થાઓ.

૬. મોહાદિ વિકારોનો નાશ થાઓ, અને મારુ નિર્વિકારી સ્વરૂપ પ્રગટ થાઓ.

૭. વિષયાદિ ઇચ્છાઓનો નાશ થાઓ, નિર્વિષય એવું મારું આત્મ સુખ પ્રગટ થાઓ.

૮. પર વસ્તુમાંથી 'અહં મમ' બુદ્ધિનો નાશ થાઓ, સ્વમાં સ્વ બુદ્ધિ થાઓ.

૯. રાગાદિ દોષોનો નાશ થાઓ, વીતરાગ ગુણ પ્રગટ થાઓ.

૧૦. વિભાવનો નાશ થાઓ, સ્વભાવ ગુણ પ્રગટ થાઓ.

૧૧. વિષમ ભાવનો નાશ થાઓ, વીતરાગ ગુણ પ્રગટ થાઓ.

૧૨. બહિરાત્મ ભાવનો નાશ થાઓ, અંતરાત્માભાવ પ્રગટ થાઓ.

૧૩. પુદ્ગલાનંદીપણું નાશ પામો, પરમાનંદપણું પ્રગટ થાઓ.

૧૪. અસંયમનો નાશ થાઓ, સંયમગુણ પ્રગટ થાઓ

૧૫. અજ્ઞાનનો નાશ થાઓ, જ્ઞાનગુણ પ્રગટ થાઓ.

૧૬. ભયનો નાશ થાઓ, નિર્ભયતા ગુણ પ્રગટ થાઓ.
મિથ્યાદર્શનનો નાશ થાઓ, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાઓ

૧૭ ભોગેચ્છાનો નાશ થાઓ, ભોગેચ્છા રહિતપણુ પ્રાપ્ત થાઓ

૧૮ સર્વ ઇચ્છાઓનો નાશ થાઓ, ઇચ્છાનિરોધ રૂપ તપ ગુણ પ્રગટ થાઓ

૧૯ ભેદ ભાવનો નાશ થાઓ, અભેદ ગુણ પ્રગટ થાઓ

૨૦ ક્ષુધા વેદની કર્મનો નાશ થાઓ, અને આત્મિક અનાહારક ગુણ પ્રગટ થાઓ

૨૧ અવિવેકનો નાશ થાઓ, વિવેકગુણ પ્રગટ થાઓ

૨૨ કષાય દોષનો નાશ થાઓ, અકષાય ગુણ પ્રગટ થાઓ

૨૩ મમત્વ ભાવનો નાશ થાઓ, નિર્મમત્વ ગુણ પ્રગટ થાઓ

૨૪ શિવોઽહમ્ કલ્યાણકર, સુખકર, દુખહર

૨૫ હુ સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન આત્મા છુ, મારુ તે આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ થાઓ

૨૬ હુ વિનાશી નથી પણ અવિનાશી આત્મા છુ તે મારુ અવિનાશીપણુ પ્રગટ થાઓ

૨૭ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વસવેદન ગુણોનો ધણી છુ, તે મારા ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ

૨૮ હુ નિરુપાધિક સુખનો સ્વામી છુ, તે મારુ નિરુપાધિક સુખ પ્રગટ થાઓ

૨૯ હુ કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનનો સ્વામી છુ, તે મારા નિજ ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ

૩૦. નીરોગ, નિરામય આત્મા છું, તે મારા ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૧. હું આત્મા આનંદસ્વરૂપ, સુખસ્વરૂપ છું તે મારા ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૨. હું આત્મા ચંચળતા રહિત સ્થિર, સમ છું તે મારા ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૩. હું અમર આત્મા છું મારું તે અમરપણું સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૪. હું શુદ્ધ, બુદ્ધ, પવિત્ર આત્મા છું, અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત છું, અન્ય સર્વ જડ પદાર્થોથી ભિન્ન છુ, એ મારા નિજ ગુણો સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૫. હું સમ શાંત પરિપૂર્ણ આત્મા છું. એ મારુ સ્વરૂપ છે તે સત્વર પ્રગટ થાઓ.

૩૬. સર્વ દોષોથી રહિત શુદ્ધ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ મને પ્રાપ્ત થાઓ.

૫

નીરોગી અને સુખી બનવાની ભાવનાઓ

આ ભાવના કરવાથી ક્ષય જેવા ભયંકર રોગોનો નાશ થાય છે, રોગીઓએ આ ભાવનાઓનું વારંવાર રટણ, ચિંતન કરવું જોઈએ રોગીની હાલત સારી ન હોય તો સેવા કરનારે તેને તે ભાવના વારંવાર સંભળાવવી જોઈએ.

(૧) હું નીરોગી છું, મને બિલકુલ રોગ નથી, મારા બધા રોગો દૂર થઈ ગયા છે. સ્નાયુમંડલ બરાબર કામ કરે છે.

મને બરાબર ભૂખ લાગે છે હું જે ખાઉં છુ તે બરાબર પચી જાય છે, આ મનની દુર્બળતાથી મને વેદનાનો અનુભવ થાય છે અને રોગના વિચારોથી જ હું રોગી બનેલ છુ આજથી અત્યારથી રોગના વિચારોને દૂર કરી હું નીરોગતાના વિચાર કરીને પૂર્ણ નીરોગી બનીશ

(૨) મારા મસ્તકનુ દર્દ હવે દૂર થઈ ગયુ છે, વેદના શાન્ત થઈ ગઈ છે મગજ શાન્ત તથા સ્થિર છે હુ હવે મારા સારા વિચાર કરુ છુ, ખરાબ વિચારોને દેશવટો આપી દીધો છે મારી આખ તેજસ્વી છે, નીરોગી છે, તેમા કાંઈ જાતનો રોગ નથી મારી આખ મહાપુરુષોના દર્શન કરવા લાયક તથા આધ્યાત્મિક પુસ્તકો વાચવા લાયક છે મારા કાન નીરોગ છે, તે વડે શુદ્ધ ધર્મમય વચન શ્રવણ કરીશ

મારુ નાક નીરોગ છે તે વડે શુદ્ધ પ્રાણવાયુને ગ્રહણ કરુ છુ

મુખ અને જીભ રોગ રહિત છે, તે પોતાનુ કાર્ય બરાબર કરે છે, નાક અને પથ્ય ભોજન રુચિપૂર્વક ખાય છે, પ્રિય હિત, મિત, સત્ય વચન બોલી શકે છે શરીરની સર્વ વેદના, દર્દ, રોગ દૂર થઈ ગયા છે, હું પૂર્ણ નીરોગી છું સમસ્ત સ્નાયુમડલ પોતાનુ કાર્ય બરાબર કરી રહ્યા છે, મન પવિત્ર અને શાન્ત છે અને સારા સારા વિચાર કરે છે ભયાદિ અશુભ વિચારોથી જ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેવા વિચારો હવે હું નહિ કરુ, પરતુ કરુણામય, પ્રેમમય, નિ સ્વાર્થ વિચારોનુ જ હું સેવન કરીશ

(૩) શાસ્ત્રમાં પ્રભુએ કહ્યુ છે કે છઃકાયના જીવોને મન, વચન, કાયાથી દુઃખ આપવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ દુઃખદાયી પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિકૂળ સંયોગ મળે છે, તથા છઃકાયના જીવોને દુઃખ ન આપવાથી તથા તેને શાતા ઉપજાવવાથી સુખ મળે છે અને સુખદાતા સંયોગ મળે છે.

હિંસાદી ૧૮ પાપનો મન, વચન, શરીરથી સેવન કરવાથી, સેવન કરાવવાથી, તેને ભલું જાણવાથી તીવ્ર દુઃખ અને અશાતા વેદની કર્મ બંધાય છે, અને ૧૮ પાપનો મન, વચન, કાયાથી ત્યાગ કરવાથી અતિશય નિર્મળ સુખદાતા શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય છે, અને આત્મધ્યાન કરવાથી બાધાપીડા રહિત શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) શરીર જડ છે, આત્માથી ભિન્ન છે, રોગ શરીર પર અસર કરે છે, પણ આત્માને કંઈપણ હાનિ કરી શકે તેમ નથી. કારણ આત્મા અરૂપી, અરોગી, અજર, અમર છે. શરીર પરના મમત્વને લઈને જ મને દુઃખ થાય છે માટે મારું કર્તવ્ય એ છે કે શરીરનો મોહ મમત્વ ત્યાગીને મારા અવિનાશી સુખનો ભોક્તા બનું.

દોહરો—રોગ પીડે દેહને, નહિ જીવને ખાસ;
ઘર બળે અગ્નિ થકી, નહિ ઘરનો આકાશ.

એવા આત્મિક વિચારો કરી ચિંતા, શોક, ભયથી રહિત થઈને પરમાનંદનો અનુભવ કરવો.

(૫) અશાતા વેદની, દુઃખ વગેરે પૂર્વકૃત પાપનો નાશ

કરે છે તે તો ઉપકારી છે પાપ ન કરવાની શિક્ષા આપે છે મા૰ કર્તવ્ય છે કે મારે દોષનો ત્યાગ કરવો

(૬) રોગમા, દુખમા, ચિંતા, ભય, શોક વગેરે કરવાથી રોગ દુખાદિની વૃદ્ધિ થાય છે અને નવીન કર્મનો બધ થાય છે જેથી ભવિષ્ય પણ દુખપ્રદ બને છે રોગને દૂર કરવા માટે અત્યત પાપથી બનેલ દવાઓનુ સેવન કરવાથી પણ પાપ વધે છે અને એના ફળ સ્વરૂપ વિશેષ દુખ પ્રાપ્ત થાય છે હું અશુભ વિચારો નહિ કરુ તથા હિંસામાગી દવાઓનુ સેવન નહિ કરુ

(૭) દવા લેવાથી વિશેષ કરીને એક રોગ દબાઈ જાય છે તો બીજા અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે આજકાલ દવાઓનો પ્રચાર વધેલ છે તેમ રોગો પણ વધેલ છે પણ ઘટ્યા નથી જો રોગીમા દવા લેવાવાળા પ્રાય ૯૦ ટકા દુખી દુખી થઈને અતે મરે છે અને દવા ન લેવાવાળા સેકડે ૧૦ ટકા મરે છે ઉપવાસ, તપ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન પાચ ઇંદ્રિયોનો સયમ કરવો, ભૂખ લાગે ત્યારે સારો ખોરાક લેવો અને ક્રોધાદિનો ત્યાગ કરવાથી ૧૦૦ રોગીમા ૯૯ સુધરી જાય છે ચિંતા, શોક, ભયાદિ મનોવિકારોથી પણ કેટલાક રોગો થાય છે તેથી તેવા વિચારોનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે રોગ એ એક જાતની કુદરતી ક્રિયા છે જે વડે શરીરની સફાઈ થાય છે, પરતુ લોકો અજ્ઞાનવશ તેનાથી ભયભીત થઈને, અનેક જાતની દવાઓ કરે છે જેથી શરીરનુ ઝેર પાછુ શરીરમા રહે છે બહાર નીકળી શકતુ નથી

૮. હું નીરોગી છું, અભોગી છું, અશરીરિ છું, અક્રોધી છું, નિર્મોહી છું, અનંતકેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનંત આત્મિકશક્તિ, અનંત આત્મિક સુખયુક્ત છું, એ મારા નિજગુણ પ્રગટ થાઓ.

૯. શારીરિક વેદના એ પૂર્વકર્મનું ફળ જાણવું

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલા કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવા યોગ્ય છે. ઘણીવાર શારીરિક વેદનાનું બળ પ્રબળ હોય છે, ત્યારે માનવને સ્થિર રહેવું કઠિન બને છે, તથાપિ મનમાં વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા–મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં, વિચારતાં મનનો વિશ્વાસ દઢ થાય છે.

મહાપુરુષોએ સહેલા ઉપસર્ગ તથા પરિસહના પ્રસંગોની વારંવાર સ્મૃતિ કરી, તેમની દઢતા, નિશ્ચયબળ, અચલતા વગેરેનું વારવાર મનન, ચિંતન કરવાથી મનના પરિણામ સ્થિર થાય છે અને વેદના વેદનાના ક્ષય કાળે નિવૃત થયે ફરી તે વેદના કોઈ કર્મોનું કારણ થતી નથી.

વ્યાધિ રહિત શરીર હોય તેવા સમયે જીવે જો તેનાથી પોતાનું જુદાપણું જાણી, તેનું અનિત્ય સ્વરૂપ જાણી, તે પ્રત્યેના મોહ, મમતાદિ ત્યાગ્યાં હોય, તો તે મહાન કલ્યાણકારી છે, પરંતુ તેમ ન બન્યું હોય તો કોઈ પણ વ્યાધિ, રોગ ઉત્પન્ન થયે તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિશ્ચળ એવું કર્મ-બંધન થતું નથી; અને મહાવ્યાધિના ઉત્પત્તિ કાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાની પુરુષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

જો કે દેહ મમત્વ ત્યાગવુ કે ઓછુ કરવુ એ દુષ્કર છે, છતા દૃઢ નિશ્ચય બળ પાસે કઈ જ દુષ્કર નથી

અવિચાર અને અજ્ઞાન એ નર્વ ક્લેશનુ, મોહનુ અને નીચી ગતિનુ કારણ છે સદ્વિચાર અને આત્મજ્ઞાન એ મોક્ષનો ઉપાય છે

ભયથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એ છે કે વારવાર વિચારવુ જોઈએ કે સમસ્ત સસાર મૃત્યુ આદિ ભયે કરી અશરણુ છે તેને શરણરૂપ માનવો તે મૃગજળ સમાન છે તે ન મારવુ મુખ્ય કારણ સ્નેહબધન અને દ્વેષબધન છે તેનાથી નિવર્તવુ એ ભયથી છૂટવાનો અને નિર્ભય બનવાનો માર્ગ છે

આત્મભાનથી અહતાનો નાશ થાય છે

ભાવકર્મથી વિમુખ થવાય તો નિજભાવ પરિણામી થવાય

સમ્યગ્દર્શન વિના વાસ્તવિકપણે જીવ ભાવકર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે

જ્યા સુધી સ્વરૂપ ભ્રાન્તિ છે, ત્યા સુધી વિષયોનો વિક્ષેપ મટતો નથી ને જ્યા સુધી વિષયોનો વિક્ષેપ મોજુદ છે ત્યા સુધી સ્વરૂપ ભ્રાન્તિ ટળતી નથી વિષયનો વિક્ષેપ એટલે સ્વમા પની ભ્રાન્તિ અને પરમા સ્વની ભ્રાન્તિ અર્થાત્ પોતાની ભિન્ન એવા જડ–પૌદ્ગલિક સુખમા, અનિત્ય સુખમા સુખબુદ્ધિ

હે આત્મન ! તુ અસગતાનો અભ્યાસ કર

અનત અવ્યાબાધ સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્થિર થવુ તે જ છે

સ્વચ્છંદ રૂપી અંધત્વ છે ત્યાં સુધી મોક્ષ માર્ગ મળતો નથી.

હું નીરોગી નિરામય આત્મા છું, રોગની સત્તા મારા પર ચાલી શકે જ નહિ.

હું નિર્ભય આત્મા છું, મને રોગ કંઈ કરી શકે નહિ, આ વિશ્વમાં મારું અહિત કરનાર કોઈ શક્તિ વિદ્યમાન નથી જ.

મારા આત્મામાં અનંત શક્તિ ભરી પડી છે. હું તેનો સ્વામી છું હું નિર્બળ નથી પણ બળવાન છું.

૬

વિદ્યાર્થીઓની ભાવના

પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીઓએ સદા પ્રાતઃકાલમાં પ્રભુસ્તુતિ કર્યા પછી અવશ્ય ચિંતન કરવા યોગ્ય ભાવનાઓ. મનુષ્ય જ્યાં સુધી સર્વજ્ઞ ન બને ત્યાં સુધી અપૂર્ણ જ છે, માટે પ્રત્યેક માનવોએ આ ભાવનાઓનું નિરંતર ચિંતન, મનન કરવુ જોઈએ.

હે પરમાત્મા ! હું તમોને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. આપના સમાન મારી આત્મા પણ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતશક્તિ સત્તા રૂપે વિદ્યમાન છે તે ગુણોને પ્રગટ કરવા માટે હું આપને નમસ્કાર કરુ છું.

આજ અત્યારથી હું અજ્ઞાનનો નાશ કરવા અને જ્ઞાનને પ્રગટ કરવા પ્રયત્નશીલ બનીશ.

વિવેકથી અવિવેકનો નાશ કરીશ.

અહિંસાથી હિંસક ભાવનો નાશ કરીશ.

સત્યના પાલનથી અસત્યને દૂર કરવા પ્રયત્નવત બનીશ

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી વિષયવાસનાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ

ક્ષમાભાવને ધારણ કરી ક્રોધને જીતવાનો પ્રયત્ન કરીશ વિનયથી ગર્વને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ સરળતાથી કપટ, માયાને જીતવાનો પ્રયત્ન કરીશ સંતોષથી લોભને જીતવાનો પ્રયત્ન કરીશ ઇચ્છાઓનો નાશ કરીને ઇચ્છા રહિત આત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરવા પ્રયત્નશીલ બનીશ

હે પ્રભો! મને સદ્પુરુષાર્થ કરવાનુ બળ આપો

પૈસા કમાવાની ખાતર જ હુ ભણતો નથી પણ શરીર, મન અને આત્માની ઉન્નતિ કરી સ્વ કલ્યાણ કરવા શક્તિમાન બનવા માટે જ ભણુ છુ

કોઈ પણ ખરાબ આદત, દુર્વ્યસન, તમાકુ, બીડી, સિગારેટ, મસાલેદાર ખોરાક, નાટક, સિનેમા, બિભત્સ વાર્તાઓ વગેરે શારીરિક, માનસિક હાનિકારક વસ્તુઓથી હુ બચવાનો પ્રયત્ન કરીશ

હુ શારીરિક કેળવણી લઈશ એટલે શરીરને સ્વસ્થ રાખવા કસરત, વ્યાયામ કરીશ આરોગ્યતાના નિયમોનુ પાલન કરીશ

માનસિક શિક્ષણ ગ્રહણ કરીશ, એ વડે મનોવિકારો જીતવાનો પ્રયત્ન કરીશ મનોબળને મજબૂત કરીશ જેથી સુખ, દુખોની અસર તેના પર ન થતા હુ આત્મવિકાસ

કરી શકું અને અંતમાં આત્મિકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકું. જે શિક્ષા વડે શારીરિક, માનસિક તથા આત્મિક વિકાસ થાય તે જ સાચી શિક્ષા છે.

હું નિર્ભય, સાહસી, ઉદાર, સત્પુરુષાર્થી, ધર્મશ્રદ્ધાવંત, દયાળુ, સેવાભાવી, સત્યવાદી, બ્રહ્મચારી, સંતોષી, ઉદાર અને સંયમી બનું એવી હે પ્રભો! મને શક્તિ આપો, એવી આપ ચરણોમાં મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

જે ભારતદેશમા હું રહું છુ તેમાં લાખો મનુષ્યોને પેટ પૂરતું અન્ન મળતું નથી એવી અવસ્થામાં વિવિધ ખાનપાન, મોજશોખ, નાટક, સિનેમા, માનપાન વગેરેમાં વ્યર્થ ખર્ચ કરવો તે યોગ્ય નથી.

આ દેશ અજ્ઞાનથી, કુરૂઢિઓથી, કુસંપથી અને ધર્માંધતાથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. એ અવસ્થામાં મારે તન, મન, ધન અને સત્તાથી મારી બધી શક્તિઓને સુશિક્ષા, સંપ, સચ્ચરિત્ર અને આત્મસંયમની વૃદ્ધિમાં અર્પણ કરવી જોઇએ.

સમસ્ત ભારતવાસીઓમાંથી તેમ જ મારામાંથી કુસંપ, ઇર્ષ્યા, કાયરતા, રૂઢિચુસ્તતા, ધર્માંધતા, નિંદા અને હિંસકભાવનો સર્વથા નાશ થાઓ, અને આત્મિક ગુણો સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પ્રગટ થાઓ. સમસ્ત ભારતવાસીઓમાં અને મારામાં ઐક્ય, ગુણાનુરાગ, સેવાભાવ, વીરત્વશક્તિ, સત્યપ્રિયતા, અહિંસકભાવ, ન્યાયસંપન્નતા, સત્પુરુષાર્થ વગેરે ઉત્તમ સદ્ગુણો પ્રગટ થાઓ.

૭

બ્રહ્મચર્ય પ્રાપ્ત કરવાની તથા એના રક્ષાની ભાવનાઓ

સુખનુ મૂળ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન સદા થાઓ

દુ ખદાયી વિષયેચ્છાનો નાશ થાઓ

અનત, અક્ષય સત્યસુખ આપનાર શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન સદા હૃ

ચારિત્રગુણનુ શુદ્ધ પાલન કરવામા નાયક બ્રહ્મચર્ય ગુણ પ્રગ થાઓ વિભાગના નાશ થાઓ અવિનાશી ગુણ પ્રગટ થાઓ

મોક્ષ માગમા વિઘ્નભૂત ભોગેચ્છાનો નાશ થાઓ

નવવા. સહિત શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનુ પ વન કરુ

સ્ત્રી-પુરુષ સબધી ભો ાનો ત્યા । તે સ્થૂલ-બ્રહ્મચર્ય, પચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ તે વ્યવહાર બ્રહ્મચર્ય, શુદ્ધ આ મસ્વરૂપમા રમણ કરવુ તે નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય મને પ્રાપ્ત થાઓ

બધા રોગોનુ મૂળ, આયુષ્યનો શીઘ્ર અત કરનાર અને ા ll, ભાર રૂપ સ તતિ ઉત્પન્ન કરના વિષયાનદનો નાશ ઓ

અશુચિમય શ ીર પરથી મોહ દૂર થાઓ, વિષયવાસનાઓ થાઓ અને આત્મિક સયમ પ્રાપ્ત થ ઓ અન ત સદાના વિષયેચ્છાનો નાશ થાઓ, મન વચન શરી થી ર્ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન થાઓ

આત્મભાન ભૂલાવનાર ભોગેચ્છાનો નાશ થાઓ અભે ગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાઓ

વ્યાપારમાં સત્ય, નીતિ, પ્રમાણિકતા. વગેરે હું પાલન કરું, અને ધર્મના આદેશોને ન ભૂલું. એવો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીશ.

જેવી રીતે વ્યાપારનો હિસાબ રાખું છું એવી રીતે જીવન વ્યાપારના પુણ્ય પાપનો હિસાબ રાખીશ અને જેમ બને તેમ પાપનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ વ્યાપાર કરતા સ્વાર્થવૃત્તિને નહિ પોષુ પણ પરોપકારની ભાવના, સમાનતાની ભાવનાને જ કેળવીશ.

દેશ, જાતિ અને ધર્મને હાનિ કરનાર વસ્તુઓનો વ્યાપાર નહિ કરું.

ધન સંચય સમાન કોઈ પાપ નથી. સંચયવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ અને દાનવૃત્તિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

ધન અને ભોગ ભાવરોગ છે તેને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ આરંભ, પરિગ્રહ દુઃખ, દુર્ગુણને વધારનાર અને દુર્ગતિના દાતા છે. એમ જાણી તેને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

૧૧

મંગલ કામના

ક્ષમાપનાનો અગ્નિ આપણા સર્વને વિશુદ્ધ બનાવો !

ધર્મની આરાધના હું નિષ્કામવૃત્તિથી કરું એવી મનોવૃત્તિ કેળવું, બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ રોજ વિચારું, જ્યારે દુઃખ આવે ત્યારે કાયર થઈ દીન બનુ છું તો એથી નવા કર્મ બંધાય છે, માટે આવેલા કર્મોને શૂરવીર બની શાંત ભાવે ભોગવું. સમાધિભાવની રક્ષા અને વિકાસ માટે યથાશકય

વ્રત, નિયમ, ત્યાગ, તપ, પ્રભુભક્તિ, સતસેવા, દીન બંધુઓની સેવા, પવિત્ર ભાવનાઓ, ચારિત્રની સાધના, હે પરમાત્મા! આપની કૃપાથી મને પ્રાપ્ત થાઓ.

ઉપરોક્ત બધી સાધનાનો સાર રૂપે આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવો તે જ છે હે પ્રભો! આપના આલંબન અને ઉપાસનના ફળ વડે આત્માનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનું બળ પ્રાપ્ત થાઓ. ભવાન્તરના આત્માનુભવની સામગ્રી સુલભ થાય તેવા શુદ્ધ દેવ, ગુરુનો યોગ સરળતાથી મળે તેવી ભાવના હે પ્રભો! તમારી પાસે વારંવાર ભાવું છું હે પરમાત્મા! તમારો અમૃત રૂપી ધર્મ, અને તમારું શરણ ભવોભવમાં પ્રાપ્ત થાઓ અને જગતના ભવ્ય જીવોને પણ પ્રાપ્ત થાઓ એ જ મંગલ કામના.

૧૨

શારીરિક અને માનસિક રોગોને દૂર કરવાનો રામબાણ ઈલાજ

શરીરના રોગ પરિમિત છે. મનના રોગ અપરિમિત છે. આ શારીરિક અને માનસિક સર્વ પ્રકારના રોગો તમારે દૂર કરવા છે? આ રહી તે સર્વ રોગો નિવારણ કરવાની અમોઘ દવા, જે વડે સર્વ રોગો દૂર થવાનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સાથે સાથે આત્મબળ અને આત્મવિશ્વાસ વધે છે.

ક્ષમાપના

રાત્રે નિદ્રાધીન થતા પહેલા અર્ધો કલાક શાંતિપૂર્વક બેસો અને જે કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે તમને અભાવ, અરુચિ, દ્વેષ તિરસ્કાર કે વૈરનો ભાવ હોય, તેમની સાથે તને તમારા આ

માનસિક એકાંતમાં ક્ષમા માંગો. અંતરના સાચા ભાવથી ક્ષમા માગવાનો પ્રયત્ન કરો.

જો તમને કોઈ પશુ, પક્ષી કે મનુષ્યનો ભય હોય, તો તમારા આંતર્ચક્ષુ સમક્ષ તેને કલ્પના દ્વારા સાક્ષાત્ કરો, અને તેની ભાવપૂર્વક ક્ષમા માગો, તેના પ્રત્યે સદ્ભાવના, મૈત્રીભાવના તથા પ્રેમભાવનાના ભાવોનો પ્રવાહ વહાવો.

તમારા પ્રત્યે કોઈએ અન્યાય કર્યો હોય, તમે આવો આરોપ કોઈ ઉપર મૂકતા હો, તમે કોઈ પ્રત્યે શુષ્કપણે, વર્ત્યા હો, કોઈને કટુ શબ્દો કહ્યા હોય, કોઈની ટીકા–નિંદા કરી હોય, તો પણ તમારા આ માનસિક એકાંતમા તેની ક્ષમા માગી આવા વિચારો ફરી ન કરવાનો તથા આવા શબ્દો ફરી ન બોલવાનો નિર્ણય કરો

મિત્રો, સ્નેહી, સ્વજનો સાથેનો તમારો સ્નેહ ઓછો થતો જતો હોય, જો કોઈ સાથે તમે વિખવાદમાં હો, અણબનાવ બન્યો હોય, તો તમારી વચ્ચેની આ અંતર–ભેદની દીવાલ મૈત્રી અને સ્નેહભાવ વડે દૂર કરવા સર્વ શક્ય પ્રયત્નો આદરો.

૧૩

માનસિક સારવારની પ્રક્રિયા

Proeess of Mantal Therapy

સર્વ જીવોમા રહેલાં તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપને જુઓ અને સર્વ જીવો પ્રત્યે દૃઢતાપૂર્વક પ્રેમના વિચારો મોકલો. સક્રિયપણે ની આદિ ભાવના ભાવો.

૧૪
મંગલ ભાવના

ધર્મનો પાયો દૃઢ કરવા જો તમે ઇચ્છતા હો તો તમે વારંવાર નીચેની ભાવનાઓનું રટણ કરો.

(ભાવના ભાવવી એટલે મનથી તેમાં ઓતપ્રોત થવું. વચનથી બહુમાન કરવું, અનુમોદના કરવી, અને કાયાથી પોતાની શક્તિ ગોપવ્યા વિના શકય એટલું ઉચિતપણે આચરણમાં મૂકવું.)

"જગતના સર્વ જીવોને હું ખમાવું છું (તેઓના અપરાધોને હુ સહી લઉં છું.) મારે સર્વની સાથે મૈત્રી ભાવ છે. કોઈનીય સાથે વેર નથી.

જગતના સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાઓ. સર્વ પ્રાણી સમૂહ પારકાનું હિત કરવાની ભાવનાવાળા બનો. સર્વ જીવો નિષ્પાપ બનો. સર્વને સદ્‌બુદ્ધિ મળો! સર્વે બોધિબીજ પામો! સર્વના સર્વ દોષો નાશ પામો, દોષ રહિત બનો. સર્વત્ર સર્વ લોક સુખી થાઓ!"

"જગતના સર્વ આત્માઓ મારા આત્મા સમાન છે. એટલે મને જેમ સુખ ઇષ્ટ છે, અને દુઃખ અનિષ્ટ છે, તેમ જગતના સર્વ જીવોને સુખ ઇષ્ટ છે.

જે વસ્તુ આપણને અનિષ્ટ હોય તે બીજા પ્રત્યે ન ઇચ્છવી, ન આચરવી. હું સર્વનું હિત ઇચ્છું છું. હું સર્વનું શુભ ઇચ્છું છું. હું સર્વનું પરમસુખ ઇચ્છું છું.

નિશ્ચયનું લક્ષ્ય રાખી શુદ્ધ વ્યવહારનું પાલન કરવાથી આત્મસ્વરૂપ અનુભવાતું જોવાય છે.

"હુ જડ નથી, હુ દેહ નથી, હુ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અનત ગુણોનો પૂજ છુ આત્મામા અનત શક્તિઓ ભરેલી છે જેમના અનત ગુણો પ્રગટ થયા છે તેમનુ હુ શરણ લઉં છુ અને મારા અનત ગુણો પ્રગટે છે"

આ મગળ ભાવનાઓ વારવાર ભાવવાથી આપણામા દિવ્યત્વ પ્રગટશે માટે સવારે અને રાત્રે સુતા પહેલા ઉપરની ભાવના ભાવવા આપ સૌને વિનતિ —

૧૫

આત્મશ્રદ્ધાની ભાવના

હુ જીવનમા આવતા કષ્ટો, વિઘ્નો વગેરેથી ભયભીત નહિ બનુ હુ આત્મવિશ્વાસુ છુ સત્યાગ્રહી છુ હુ આત્મશ્રદ્ધા વડે સ્થિર છુ મને આ ની કોઈ શક્તિ મને વિચલિત નહિ કરી શકે આત્મશ્રદ્ધાના બળ વડે હુ અસભવને સભવ કરવા સમર્થ છુ આત્મશ્રદ્ધાના દૈવી બળ વડે પરાધીનતાથી મુક્ત થયેલ છુ આત્મશ્રદ્ધાની અખડ જ્યોત મારા અતરમા સદા પ્રકાશિત છે, એથી મારુ અતર સદા પ્રશાત અને તૃપ્ત રહે છે મારા માટે કોઈ વસ્તુ દુર્લભ નથી, અસાધ્ય નથી મને અનુભવ થઈ રહ્યો છે કે સામર્થ્યનો ગુપ્ત ભડાર આત્મશ્રદ્ધા જ છે હુ કોઈ બીજી બાહ્ય સત્તા પર નિર્ભર નથી, પરતુ આત્મશ્રદ્ધા જ મારુ પરમ આવલબન છે બધા દુખો, સકટો, બધનોને દૂર કરનાર માત્ર એક આત્મશ્રદ્ધા જ છે અનત અને અપાર બળ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ એક આત્મશ્રદ્ધાને પ્રગટ કરવી તે જ છે

૧૬

સ્વ સ્વરૂપની ભાવના

હું સંસારની સર્વ કામનાઓથી પર છું. ઉચ્ચ વિચાર અને પવિત્ર ભાવનાઓ વડે પરિપૂર્ણ બની ગયો છું. ક્ષણભંગુર પદાર્થો પર હું આસક્તિ કરતો નથી. મનોવિકાર અને વાસનાઓ મને પોતાના ધ્યેયથી વિચલિત નહિ કરી શકે

મારો આત્મા મન, ઇન્દ્રિય અને શરીરનો સ્વામી છે, ગુલામ નથી. હું હવે ક્યારેય પણ વ્યાકુળ તથા ક્ષુબ્ધ નહિ બનુ. મારા આત્માની સામે કોઈની તાકાત નહિ ચાલી શકે. વાસ્તવિક શક્તિ મારા આત્મામા છે, એને કોઈ દબાવી નહિ શકે કે નહિ રોકી શકે. મારો આત્મા અપરિમિત બળવાળો છે. હું હવે રજોગુણ કે તમોગુણને વશ નહિ બનું સંસારના સર્વ મહાપુરુષોને મહાન કાર્ય કરવાની પ્રેરણા અંતરાત્મામાથી જ મળે છે, એથી મારો પ્રેરક પણ આત્મા જ છે. ચિન્મય આત્માની પ્રેરણાથી જ હું સર્વ વ્યયવહાર કરું છું. દુઃખ, શોક, પીડા, સંતાપને પોતાના હૃદયમાંથી દેશવટો આપુ છુ. પોતાના વિચારો પર પૂર્ણ અંકુશ રાખું છું. ચિદાનંદ સ્વરૂપી આત્માનું જ નિરંતર નિદિધ્યાસન કરું છું. જે પરમાત્મા આ વિશ્વનું શાસન કરી રહેલ છે તેવો જ મારો આત્મા છે

૧૭

સત્ય વ્રતની ભાવના

હું વિપત્તિ, દુઃખ અને કલેશોનું સહર્ષ સ્વાગત કરું છું. હું સારી રીતે જાણુ છું કે દુઃખ, દર્દ, કલેશ મારા ભલા

માટે જ આવે છે, મારા બંધન નષ્ટ કરવા માટે જ આવે છે હું ભારેમા ભારે વિપત્તિ આવશે તો પણ ખેદ નહિ કરુ પરંતુ પ્રસન્ન રહીને જ સહન કરીશ મને પરમ પ્રભુ પર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે તેઓ સમસ્ત કલેશો તથા ભયથી મારુ રક્ષણ કરી રહેલ છે મને કોઈ પ્રકારની ચિંતા કે ફિકર નથી હું સત્યપથનો અનુગામી છુ, સત્યનિષ્ઠ છુ મારા આત્મામા અનંત બળ છે, તેના પર વિશ્વાસ કરુ છુ કોઈ પણ વિપત્તિ મને પરાજિત નહિ કરી શકે, ન સત્યપથથી ભ્રષ્ટ કરી શકશે હું ભારેમા ભારે સંકટમા અને વિપત્તિમા પરમ નિર્ભય અને નિશ્ચિત છુ, કેમ કે હું ઈશ્વરી અદશ્ય કવચથી સદા સુરક્ષિત છુ હું પોતાના જીવનમા સત્યવ્રતનો કદાપિ ભંગ નહી કરુ હું પોતાના મનમા અચલપણે પ્રતિષ્ઠિત છુ કોઈ વ્યક્તિ મારી સત્યતાને પરાજિત કરવા સમર્થ નથી વિપત્તિઓના ઘનઘોર વાદળ મને ક્ષુબ્ધ અને અશાન્ત નહિ કરી શકે હુ પોતાના માર્ગથી તલમાત્ર વિચલિત નહિ બનુ સત્યનો જ સદા વિજય થાય છે

૧૮

લક્ષ્યસિદ્ધિની ભાવના

વિશ્વમા શાશ્વત વસ્તુ એક જ છે અને તે પરમાત્મા જ છે એ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ એ જ મારા જીવનનુ લક્ષ છે એ જ શાશ્વત મહાનન્દ મારા જીવનનું ધ્યેય છે મે મારા મનમા દઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે કે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે દરેક ક્ષણ સતત પ્રયત્નશીલ બનીશ હુ પોતાના લક્ષ્ય પ્રાપ્તિના માર્ગથી એક રતીભર પણ અહીંતહીં વિચલિત નહિ બનું હું

ક્યારેય પણ લક્ષભ્રષ્ટ નહિ બનું. પરમ લક્ષને પ્રાપ્ત કરવા માટે મન, પ્રાણ અને આત્મા નિરંતર ક્રાંતિ કરી રહેલ છે. ખાતા, પીતા, સુતા, બેસતા, ચાલતા, ફરતા, અહોનિશ મારું ધ્યાન પોતાના લક્ષ પર જ સ્થિર રહે છે મારું જીવન પળ-પળ એની કૃપા પર અવલંબિત છે, અને એનુ શરણુ અને એનો આશ્રય ગ્રહણુ કરી રહેલ છે. મારા લક્ષની પ્રગતિ થઈ રહી છે. અને હું દિનપ્રતિદિન તેના તરફ આગળ વધી રહ્યો છું. મારા બધા પાપ-તાપ ભસ્મ થઈને શરીર નીરોગી મન નિર્દોષ અને આત્મા પવિત્ર બની રહેલ છે. અશાંતિનો ભાવ મારા મનમાં પ્રવેશ નહિ કરી શકે. સંસારમાં કોઈ પણ મારી લક્ષસિદ્ધિમાં બાધા કરવાને સમર્થ નથી. શરીર, વાણી, મન એના તરફ દોડી રહ્યા છે. વૃત્તિમાં પણ સુંદર લક્ષને પ્રાપ્ત કરવાના આનંદનું અખંડ ભાન થઈ રહ્યું છે, અને હું લક્ષ-સિદ્ધિ તરફ આગળ ને આગળ વધી રહ્યો છું.

૧૯

પ્રસન્નતાની ભાવના

જીવનમાં પ્રન્નતાનો અનુભવ કરવો એ જ મારી હાર્દિક અભિલાષા છે. મારો જન્મ પણ એ માટે જ થયો છે, કે હું પ્રતિકૂળથી પ્રતિકૂળ પરિસ્થતિમાં પણ પ્રસન્ન રહું. અનુકૂળ પરિસ્થિતિમા સ્મિત કરવું સહેલું છે પરંતુ હું પ્રતિકૂળથી પ્રતિકૂળ પ્રસંગમાં પણ સદા સર્વદા પ્રસન્ન રહીશ વિષસમ વિઘ્નોનું પાન કરીને પણ હું ખિન્ન કે ઉદાસ નહિ બનું. કોઈ મારા પર ક્રોધિત થાય તો પણ હું તેના પર પુષ્પોની

વૃત્તિ કરીશ સ્મિત હાસ્ય સમીપ વિષાદો જરા પણ ટકતી નથી હું આશા અને પ્રસન્નતાનો આવિષ્કાર પોતાના જીવનમા કરુ છુ નિર્મલ પ્રસન્નતા જ મારામા પ્રગટ થઈ રહી છે વિવિધ વ્યવહાર કરવા છતા હું મનમા પ્રસન્નતાને સ્થિર રાખુ છુ, અનુકૂળતા હોય કે પ્રતિકૂળતા, કોઈ અપમાન કરે કે સન્માન આપે, નિંદા કરે કે સ્તુતિ, હું એ સર્વ અવસ્થાઓમા પોતાની પ્રસન્નતા સ્થિર રાખુ છુ હુ પોતે પ્રસન્ન રહીને બીજાઓને પ્રસન્ન કરી રહેલ છુ પ્રતિક્ષણ હું પોતાના દિલમા પ્રસન્નતાનુ ગાન જ કરુ છુ હું પ્રસન્ન રહુ છુ અને સમગ્ર સંસાર મારી સાથે પ્રસન્ન રહે છે હું નિરંતર આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરુ છુ, અને સર્વ વિઘ્ન, બાધાઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરુ છુ

કષાય ત્યાગ

કષાયોની વૃદ્ધિમાં દુઃખ છે, કષાયોની હાનિમાં સુખ છે. જ્યાં દુઃખનો અનુભવ થાય ત્યાં તપાસવું કે મૂળમાં કયો કષાય કામ કરી રહ્યો છે? કોઈ એક કષાય જરૂર તમને જોવા મળશે. તમે એ કષાયને દૂર કરશો કે તરત જ દુઃખ રવાના થશે. દુઃખનો બાહ્ય પ્રતિકાર કરવા જતાં દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે, કારણ કે તેમ કરવા જતાં કષાયો વધે છે. દુઃખનું કારણ ચાર કષાયો જ છે, તે કષાયોને ટાળવાનો જ પ્રયત્ન કરો. ત્યાર પછી જ આંતરશાંતિનો અનુભવ થશે.

વીતરાગના પંથે ચાલવા માટે રાગનો સંગ ત્યાગવો જોઈએ. રાગનો સંગ રાખી વીતરાગને અનુસરી શકાશે નહિ રાગના ત્યાગ માટે રાગના સાધનોનો ત્યાગ કરો. એવા સ્થાનોનો પણ ત્યાગ કરો. રાગ ઉપરથી તો મિત્રનો દેખાવ કરે છે. મિત્ર બનીને જીવને ફસાવે છે, તે પછી ક્રૂર બની જીવના બેહાલ કરે છે. વાતવાતમા ક્રોધ ન આવે, પ્રસંગે પ્રસંગે અભિમાન ન ઉપજે, સ્થાને સ્થાને માયા ન જાગે, અવસરે અવસરે લોભ ન પ્રગટે, તેનું નામ છે શાન્તિ! તેનું નામ પ્રશમ! આવી શાન્તિ અહી પ્રાપ્ત થઇ જાય તો સમજવું કે મોક્ષ સુખની આંશિક પ્રાપ્તિ થઇ. માટે જીવનનુ આજ લક્ષ ક્રોધાદિ કષાયો કેટલા શમ્યા? બીજી બાજુ ક્ષમા–નમ્રતા–સરળતા અને નિર્લોભતાનું લક્ષ રાખી સ્થાને સ્થાને તેનો ઉપયોગ કરો. હતાશ ન થશો. ક્રોધાદિ સામે જિંદગી સુધી લડવું પડશે. શ્રદ્ધા રાખો કે અંતે અવશ્ય મારો વિજય થશે

—આંતરનાદ

सोऽहम्

सोऽहम् ૐ सोऽहम्

सोऽहम्

આત્મબોધ

લેખક તથા પ્રકાશક

વિશ્વશાન્તિ ચાહક

સુખની પિપાસા અને દુઃખનો દ્વેષ તારા અંતરાત્માને શાંતિનો સુખરૂપ અનુભવ નહિ થવા દે

શાંતિનો અનુભવ કરવા માટે તારે સુખને ત્યાગતા અને દુઃખને સહતા શીખવું પડશે.

તારે સુખનો ક્યાં બહુ ત્યાગ કરવાનો છે

સુખ તો છે જ ક્યાં !

પ્રયત્ન તો દુઃખને સહન કરવા માટે કરવાનો છે

કેમ કે દુઃખ ઘણું છે !

પરંતુ અહીં ૫૦-૬૦ વર્ષની જિંદગીમાં આવતા દુઃખને સમતાપૂર્વક સહન કરીશ તો ભવિષ્યકાળનું અનંત સુખ તારા ચરણોમાં આવી પડશે

પ્રથમાવૃત્તિ

सोऽहम्   सोऽहम्

ॐ

ॐ સોऽહમ્ ॐ

આત્મ બોધ

૧

શરીર પણ મકાન છે

મનુષ્યને શરીર પર અત્યંત મોહ હોય છે. અને શરીરના મોહને કારણે તે ધર્મ તથા ન્યાય–નીતિના નિયમોનું બરાબર પાલન કરી શકતો નથી. પણ માનવ શરીરના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતો નથી. જેવી રીતે આપણે આપણા નિવાસ-સ્થાનને ઘર કહીએ છીએ, એ જ પ્રકારે આ શરીર પણ આત્માનું નિવાસસ્થાન અર્થાત્ ઘર છે.

ઘર ત્રણ તત્ત્વોથી બનેલ છે. પત્થર, ચૂનો, તથા પાણી.

એ જ પ્રકારે આ શરીર રૂપી ઘર મુખ્ય ત્રણ પદાર્થોથી બનેલ છે. હાડ, માંસ અને લોહીથી.

શરીરમાં ઘરની જેમ પથ્થરનું કામ હાડ, ચૂનો માંસની જેમ અને લોહી પાણીની જેમ કામ કરે છે.

ઘર પર ચૂનાનું પ્લાસ્ટર કરાય છે એ પ્રકારે શરીર પર ચામડીનું પ્લાસ્ટર કરાય છે. કેવળ આ પ્લાસ્ટરથી જ ઘર તથા શરીરની શોભા છે. શરીર પરથી જો આ ચામડીને દૂર કરવામાં આવે, તો એ જ શરીર અત્યંત ઘૃણાજનક બની જાય.

શરીરૂપી ઘરનો સ્વામી, આત્મા શરીરરૂપી ઘરનો ત્યાગ કરીને અન્ય ગતિમા જાય છે, ત્યારે તે ચૈતન્ય રહિત શરીરરૂપી ઘરની તેના સ્વજન સ્નેહી એટલી દુર્દશા કરે છે અને તેનો સર્વથા નાશ કરે છે

આમ હોવા છતા અજ્ઞાની માનવ આ દેહદેવાલય પર કેટલો મોહ કરીને અનત જન્મો સુધી ભોગવાય એટલા પાપ કર્મોની સામગ્રી એકત્ર કરે છે

એક જીવન માટે, એક શરીરની મિથ્યા શાન્તિ માટે, અનત ભવ તથા અનત શરીર ધારણ કરીને અનત દુખોનો ભોક્તા બને છે એને અનેક પ્રકારે જ્ઞાની પુરુષો બોધ આપે છે પણ તેનાથી આ તુચ્છ શરીરનો મોહ છોડી શકાતો નથી એ જ અજ્ઞાનતા છે

પ્રિય વાચક! જે મકાનના તુ નિવાસી કરે છે, એની વ્યવસ્થા કેટલી વિચિત્ર છે? આખની બે બારી કેટલી જબરદસ્ત છે? લાખ સૂર્ય હોય તો પણ આખ વિના કોઈ કામના નથી લાખો સૂર્યથી પણ વિશેષ મૂલ્યવાન આ બે નેત્રો છે તેનુ મૂલ્ય કેટલુ હોવુ જોઈએ તે સ્વય વિચાર!

આખ કરતા કાન વિશેષ મૂલ્યવાન છે એક એક ઇંદ્રિય આટલી મૂલ્યવાન છે તો બધી ઇંદ્રિયો અને સર્વ શરીરનુ કેટલુ મૂલ્ય??? વાચક! સ્વય વિચાર!

જ્ઞાની પુરુષોએ શરીરને અમૂલ્ય કહ્યુ છે આવા અમૂલ્ય શરીરના પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રિય વાચકવૃદ! તમોએ કેટલા પુણ્યકર્મો કર્યા હશે, એનો થોડોક તો વિચાર એકાતમા કરો

હીરા, મોતી અને માણેકથી પણ અનંત મૂલ્યવાન શરીર રૂપી મકાનમાં નિવાસ કરીને કેવાં કાર્યો કરવા જોઈએ એનો વિચાર કરો.

આ શરીર પવિત્ર છે, તેમાં પરમાત્માનો વાસ છે, માટે આ શરીર દ્વારા એક પણ અપવિત્ર કાર્ય ન થવું જોઈએ, એવો સંકલ્પ કરો. એમ નહિ થાય તો આ મૂલ્યવાન માનવ-ભવ મળ્યો તે વ્યર્થ જશે.

આવા અપૂર્વ શરીરથી અપૂર્વ કાર્યો જ થવાં જોઈએ, એમ ન થાય તો આ શરીરની સાર્થકતા શું? કંઈ જ નહિ.

ચૌરાશી લક્ષ જીવા યોનિમાં માનવ–તન શ્રેષ્ઠ છે. સ્વર્ગના દેવ અને ઇન્દ્રાદિના શરીરથી પણ આ માનવશરીર અનંત ગુણ ઉત્તમ છે. અસંખ્ય દેવો પોતાના સ્વર્ગના સુખો, દેવાંગ-નાઓ અને રત્નો–મહેલો આદિ રિદ્ધિનો ત્યાગ કરીને આ માનવ–ભવનમાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ એને આ માનવ–શરીર રૂપી ભવન મળવું ઘણું જ દુર્લભ છે.

કેટલાક દેવો તો સ્વર્ગથી ચ્યવીને પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ આદિ અધમ જીવાયોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અનંત પુણ્યવંત દેવોને આ માનવશરીર મળે છે ધર્મ રહિત મનુષ્યનું શરીર પશુના શરીરથી પણ અનંતગુણ પતિત છે.

મનુષ્ય પાપથી ભય કરતો નથી. પશુ, પક્ષી હિંસામય અનંત ભવ વ્યતીત કરીને જેટલા પાપ કર્મ અર્જન નથી કરી શકતા, એટલા પાપ કર્મ એક મનુષ્ય અંતરમુહૂર્તમાં અર્જિત કરી શકે છે. ધર્મહીન માનવનું જીવન વિશ્વના સર્વ ... કરતા કનિષ્ટ છે.

પશુને પોતાને હિતાહિતનો બોધ હોતો નથી હું કોણ છુ ? ક્યાંથી આ યો છુ ? ક્યા જવાનો છુ ? મારે શુ કરવુ જોઈએ ? આ બાબતોનો એને યત્કિંચિત્ પણ બોધ હોતો નથી મનુષ્યમા આ બધી વાતોનુ જ્ઞાન હોય છે પશુ અજ્ઞાન છે, મનુષ્યમા જ્ઞાન હોવા છતા મનુષ્ય જો જીવનનો દુરુપયોગ કરે, તો તે પશુથી પણ હીન કહેવાય પરતુ માનવભવ રૂપી ચિંતામણિ રત્નનો ધર્મ આરાધના કરવાના સદુપયોગ કરાય તો અનત સુખપ્રદ થઈ શકે છે તેનાથી વિપરીત વિષય વિલાસ-વાસનામય જીવન વ્યતીત કરવામા એનો દુરૂપયોગ કરવામા આવે તો તે ભયકર દુ ખ દાવાનળના આગાર નરકમા નાખે છે

૨

વચનામૃત શતક

નિર્બળનુ શાસ્ત્ર વિષય કષાય છે ૧

ભગવાનનુ શસ્ત્ર સયમ ને સમભાવ છે ૨

વિચાર વાયુમાત્ર છે, વ્યવહાર ચૈતન્ય છે ૩

આત્મવાદી ત્રણ લોકની વિભૂતિનો સ્વામી છે ૪

આત્મવાદી આત્મની મસ્તીમા મસ્ત બની ચક્રવતીના સ્વર્ગના સુખોને તુચ્છ સમજે છે ૫

કર્મ આટલા બળવાન છે ત્યાર ચૈતન્ય આત્મા કેટલો ન હશે તે વિચારો ૬

જ્ઞાન રહિત જીવન પશુ સમાન છે ૭

જ્ઞાની સાગર સમ ગભીર હોય છે ૮

ચૈતન્યવાદનું જ્ઞાન થાય તો વિશ્વમાં પરમ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય થાય. જડવાદને કારણે જ રાગ, દ્વેષ, કલેશ, ઈર્ષ્યા આદિનું સામ્રાજ્ય ફેલાય છે. ૯.

આત્મોદ્ધાર માટે મૌન જ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. આત્મજ્ઞાન થાય ત્યારે વૃત્તિ નિવૃત્તિમાં પરિણીત થઈ જાય છે. (આત્મ ધર્મ નિવૃત્તિ છે.) ૧૦.

વિષયેચ્છા વિષ સમાન છે, સંયમ અમૃત સમ છે. ૧૧

આત્મજ્ઞાની સંસારને માયામય જાણી આત્મામાં લીન રહે છે. ૧૨

શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા અને છોડતા સ્વાભાવિક "સોડહમ્"નો ધ્વનિ થાય છે, તો પણ અજ્ઞાની તે તરફ લક્ષ ન આપતા વિષય કષાયમાં લીન રહે છે. (સોડહમ્ અર્થાત હું સિદ્ધ સ્વરૂપ આત્મા છું) ૧૩

હે ભવ્યો! હરદમ સોડહમ્ નું રટણ કરો. ૧૪.

ધર્મગુરુઓની બેદકારી ભક્તોના પતનનું કારણ બને છે. ૧૫

સંસાર અનંત કાળનું જેલખાનું છે, અને સંસારી જીવ અનંત કાળથી કેદી બનેલ છે.

સંસાર રૂપી જેલને મહેલ માનવાથી જ જીવને અનંત કાળથી કેદી બનવુ પડેલ છે. ૧૭.

કેદી બંધનને જ મુક્તિ માની રહ્યો છે. ૧૮.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની મિત્રતા થઈ શકે નહિ. ૧૯.

જિન વચનોના અજીર્ણવાળાને ઉપદેશ લાભદાયક થતો નથી. ૨૦.

દેહ દશા ત્યા આત્મદશાની હાનિ છે ૨૧

રાજપાટ, રમણીઓ એ બધાનો ત્યાગ સરળ છે, પરંતુ માન, કીર્તિ, પૂજા, સન્માન આદિનો ત્યાગ કરવો કઠિન છે એ જ ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે ૨૨

જેના જ્ઞાન ચક્ષુ બધ છે તે સ્વર્ગ, નરક, પુણ્ય, પાપ, બધ, મોક્ષ વગેરેને દેખી શકતા નથી, જાણી શકતા નથી ૨૩

બુદ્ધિજન્ય શ્રદ્ધા કાચ સમાન છે હૃદયની શ્રદ્ધા હીરા સમાન છે ૨૪

ધનની મમતા કરવી તે જ્ઞાનીયોની દૃષ્ટિએ અપરાધ છે ૨૫

માનવો ચોરની નિદા કરે છે, પણ પરિગ્રહ ધારીની નિદા કરતુ નથી ચોર જેટલો દયાપાત્ર છે, તેટલો જ પરિગ્રહધારી દયાપાત્ર છે ૨૬

ચોર એકની ચોરી કરે છે, પણ પરિગ્રહધારી ધનવાન ઘણા ગ્રાહકો સાથે અનીતિ, અન્યાય, અસત્ય આદિનો વ્યવહાર કરીને તેનુ ધન લૂટે છે, છતા લોકો તેને શાહુકાર કહે છે, આ જ અજ્ઞાન છે ૨૭

ધનવાનો ચોરની નિદા કરે છે અને ચોર ધનવાનોની ચોરી કરતી વખતે કહે છે કે તમે અમારી પાસેથી વધારે ધન લઈને લૂટી લીધા અમારી પાસે ખાવા માટે પણ કંઈ જ ન રહ્યુ એથી તો અમો ચોરી કરીએ છીએ એમા અમારો શો દોષ? ૨૮

સિર્ફ ધનથી જ વર્તમાનમા ખાનદાની માનવામા આવે

છે, પૂર્વે ધર્મવાન જ મહાન ગણાતો હતો. આ છે સમયનો ફેર ! ૨૯.

ખેતીનો, સોનીનો, કુંભારનો, સુતારનો આદિ ધંધાને પાપનો ધંધો કહે છે. ગરીબો પાસેથી ૧૦ યા ૧૨ ગુણા વ્યાજ અધિક લેનારનો ધંધો પવિત્ર ગણાય છે. સાચું પાપ શું છે તે જ લોકો જાણતા નથી. એ જ અજ્ઞાન. ૩૦.

રાજા પોતાના વિલાસ માટે પ્રજાને લૂંટે છે. શ્રીમંત પોતાના વિલાસ માટે ગરીબોને લૂટે છે. બન્નેમાં શું અંતર છે ? કંઈ જ નહિ. ૩૧.

માનવ તું દેવ નહિ, પણ દેવોનો પણ દેવ છો તે શક્તિનો વિચાર કર અને ચેત. ૩૨.

બુદ્ધિવાદ યંત્રાલય સમાન છે, અને હૃદયની શ્રદ્ધા ચૈતન્યમય છે ૩૩.

બુદ્ધિની શ્રદ્ધા મૃતક શ્રદ્ધા છે, અને હૃદયની શ્રદ્ધા જીવિત શ્રદ્ધા છે. ૩૪

બુદ્ધિવાદી ધર્મને છોડી શકતો પણ નથી, અને ધર્મારાધન પણ કરી શકતો નથી. ૩૫.

હૃદયની શ્રદ્ધાવાળો ધર્મનું સેવન કરીને ધર્માત્મા બને છે ૩૬.

સુખ, દુઃખ વગેરે કેવળ બુદ્ધિની કલ્પના છે. ૩૭.

જ્ઞાની, વિષય–કષાયની પ્રવૃત્તિને ઘટાડે છે. ૩૮.

અજ્ઞાની, વિષય–કષાયની પ્રવૃત્તિને વધારે છે. ૩૯.

સત્નો નિવાસ હૃદયમા છે ૪૦

પ્રભુ મહાવીરને ગૌતમસ્વામી ઓળખી શકે છે ગૌશાલો ઓળખી શક્યો નહિ એ જ પ્રકારે જ્ઞાનીને જ્ઞાની જ ઓળખી શકે, અજ્ઞાની જ્ઞાનીને ઓળખી શકતો નથી ૪૧

માનવ તન રૂપી મદિરથી વિશેષ મહત્વશાળી મદિર ત્રણ લોકમા નથી ૪૨

ક્ષમા વસ્ત્ર નથી, એ તો આભૂષણ છે ૪૩

સયમી પુરુષો માટે રાત્રિ પણ દિવસ સમાન છે ૪૪

જ્ઞાનીનું જીવન નિર્દોષ બાળકથી પણ અનત પવિત્ર છે ૪૫

જૈન શાસ્ત્રો આ જીવનને તથા અનત જીવનને પવિત્ર બનાવવાવાળુ પરમશક્તિશાળી સાધન છે ૪૬

જૈનશાસન વિશ્વને પવિત્ર બનાવવાવાળુ પરમાર્થી પવિત્ર પુરુષાર્થી શાશ્વત મડળ છે ૪૭

અધોગતિના કર્તવ્યથી છોડાવે તે જ ધર્મ છે ૪૮

આહાર-વિહારની અવિવેકતા રાખનારની તદુરસ્તી ખરાબ થાય છે, આહાર-વિહારમા વિવેક રાખનારની તદુરસ્તી સારી રહે છે એ જ પ્રકારે જ્ઞાની વિવેકપૂર્વક પોતાનુ જીવન જીવે છે અને અજ્ઞાની પાપમય જીવન જીવે છે જેથી તેની આત્મિક તદુરસ્તી ખરાબ થાય છે ૪૯

પરમાત્મ પદ એ આત્માનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે પરતુ અજ્ઞાનવશાત્ તે ભૂલાયેલ છે ૫૦

આધ્યાત્મિક જીવન નિરામય જીવન છે, નીરોગી, નિરામય, જીવાત્મા સ્વર્ગ, મોક્ષમાં જાય છે. ૫૧.

વિષય-કષાયજન્ય જીવન રોગી જીવન છે, જેથી રોગી જીવાત્મા નરક, નિગોદમાં જાય છે. ૫૨.

આત્મા અરૂપી છે, જેથી એનો રોગ પણ સૂક્ષ્મ હોય છે ૫૩

આત્મિક સૂક્ષ્મ રોગને જ્ઞાનીજનો જ જાણી શકે છે, અજ્ઞાની જ્ઞાનચક્ષુ હીન, અંધ છે, તેથી આત્મિક રોગને જાણી શકતો નથી. તેથી તે તો શરીરની જ રાતદિવસ ચિંતા કરે છે. ૫૪.

ધર્મસ્થાનક એ તો શાન્તિ, વૈરાગ્ય, અને વીતરાગતા જાગૃત કરવાનું સ્થળ છે. ૫૫.

ચર્મચક્ષુથી ન જોતા વિશ્વને જ્ઞાનચક્ષુથી જોતા શીખો. ૫૬.

વિષય-કષાયની માત્રાનો નાશ થાય તો અધર્મ ઘટી જાય અને સર્વત્ર ધર્મનો વિજય થાય. ૫૭.

સેવા કરનાર પોતાની જ સેવા કરી રહ્યો છે, બીજાની નહિ, તે યાદ રાખવું જોઈએ. ૫૮.

વિવેકરહિત બુદ્ધિ તે જ જડતા. ૫૯.

ધર્મધ્યાન, દાન, આદિ સત્કર્મો પરોપકાર નથી, પરંતુ સ્વોપકાર છે. ૬૦.

અજ્ઞાની શરીરને જ આત્મા માને છે, અને સત્ સ્વરૂપી પોતાના આત્માને ભૂલી ગયો છે. ૬૧.

મનનો ગુલામ આત્મિક અનંત ગુણોની ઘાત કરે છે. ૬૨.

ધર્મ કોઈ પર વસ્તુ નથી, તે તો આત્મસ્વભાવ જ છે, અજ્ઞાની એને પર વસ્તુ માને છે ૬૩

વી તાથી કષ્ટ સહન કરનાર જ સાધુ છે ૬૪

આવેલા કષ્ટોને સહન કરવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે, તે શ્રાવક તથા સમ્યકદૃષ્ટિ છે ૬૫

જ્ઞાની દુખને આમંત્રણ આપે છે, ઉદીરણા કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની દુખથી ડરે છે, ભય કરે છે, તેનો નાશ ઇચ્છે છે ૬૬

મુક્તિ કોઈ વસ્તુનુ નામ નથી, પરંતુ રાગ દ્વેષથી મુક્ત થવુ તે જ મુક્તિ છે ૬૭

ઇચ્છા નિરોધ રૂપી તપ સુખનુ ધામ છે, અને ઇચ્છાને વધારવી તે દુખનું ધામ છે ૬૮

જ્ઞાન રહિત મનુષ્ય પશુ તુલ્ય છે ૬૯

જીવાદી ધર્મ જડતાનો પોષક છે ૭૦

વ્યક્તિ ના ઉપાસના તે જડતાની ઉપાસના છે ૭૧

ગુણોની ઉપાસના તે ચૈતન્યની ઉપાસના છે ૭૨

ભોગો રોગના ભડાર રૂપ છે ૭૩

નાટક ચેટક આદિ વિલાસ વિડંબનાના કારણભૂત છે ૭૪

જેટલા હાસ્યજનક ગીત, ગાન, નૃત્ય વગેરે વિલાપ ઉત્પન્ન કરવાના કારણભૂત છે ૭૫

સર્વ આભૂષણો ભારભૂત છે, કર્મનો ભાર વધારનાર છે સર્વ કામભોગો દુખના કારણભૂત છે ૭૬

જેમ કિંપાક ફળ રૂપે, રંગે, સ્વાદે સુંદર હોય છે, છતાં ખાનારના પ્રાણ હરે છે, તેમ જ સુંદરમાં સુંદર ભોગવેલા ભોગોનું પરિણામ પણ દુઃખમાં જ પરિણમે છે, માટે હે સુજ્ઞ-જનો! તેનો ત્યાગ જ શ્રેયકર છે એમ વિચારો. ૮૮.

હે આર્યો! અનિત્ય વસ્તુનો મોહ ત્યાગો, નિત્ય વસ્તુનો પ્રેમ કરો. ૮૯.

હે શૂરવીરો! મોહ જીત બનો, મોહને જીતનાર જ સાચો શૂરવીર છે ૯૦

શાશ્વત સુખ માટે અશાશ્વત વસ્તુઓનો ત્યાગ જરૂરી છે, તે સદા યાદ રાખો. ૯૧.

હે સુખાર્થી! અંતરમા જ સાચું સુખ વસેલું છે, માટે ત્યાં જ શોધવાનો પ્રયત્ન કર, બાહ્યમાં વ્યર્થ ફાંફા ન માર. ૯૨

પરમાર્થ સમાન સુખ નથી, સ્વાર્થ સમાન દુઃખ નથી. ૯૩.

હે પુરુષાર્થી! આંતર શત્રુઓને જીતવાનો સતત પુરુષાર્થ કર, તે જ શ્રેયનો માર્ગ છે ૯૪.

ગરીબોની સેવા એ પ્રભુ સેવા સમાન છે. ૯૫

હે દાનવીર! નિષ્કામ ભાવે જ દાન કર. હે સેવાર્થી! સેવા ધર્મ ગહનો યોગીને પણ અગમ્ય છે, તે સેવા ધર્મ અંગીકૃત કરીને જીવનને સાર્થક કરવા કટીબદ્ધ થા. ૯૬.

હે મોક્ષાર્થી! મોક્ષ અર્થે સર્વસ્વનો ત્યાગ જરૂરી છે, માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ કર ૯૭

હે આત્માર્થી! આત્મામાં લીન થા, બાકીનું સર્વ હેય છે ૯૮

હે જ્ઞાનાર્થી! જ્ઞાન આ અજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સતત પ્રયત્નશીલ બન ૯૯

સ્વાનુભવ જેવું અમૃત નથી ૧૦૦

હે જીવાત્મા! તારૂ છે તું અને પહેલું કર્તવ્ય સ્વાનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનું છે, તેનું સદા સતત સ્મરણ રાખ ૧૦૧

જ્યારે જ્યારે રાગદ્વેષના સંકલેશ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યારે

(૧) અરિહંતાદિ ચાર શરણ વારંવાર સ્વીકારો

(૨) એની સાથે વારંવાર જન્મ-જન્માન્તરના દુષ્કૃત તેની આલોચના કરો, માફી માગો

(૩) પરમાત્મા તથા સર્વ મહાપુરુષોના મોટા સુકૃત્યોની અનુમોદના કરો

ચિત્ત સંક્લેશ ટાળવાના (૩) ઉપાય

મારે અરિહંતનું શરણ સિદ્ધ પ્રભુનું શરણ

સાધુ ભગવંતોનું શરણ જિનધર્મનું શરણ છે

સર્વ પાપોની નિંદા હું કરૂં છું, સર્વ સુકૃત્યોની અનુમોદના કરૂં છું

શરણ સ્વીકાર કરવામાં સસ્તુ, મહેનત કંઈ નહિ, લાભ અપરંપાર!

જીવનમાં આનો અભ્યાસ પડી જવો જોઈએ. અભ્યાસ ચાલુ ત્રિકાળ તો ખરો જ, પરંતુ મનમાં જ્યારે રાગ-દ્વેષાદિ, ભયાદિ વિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વારંવાર આ સેવવાના.

ગદ્ગદ ભાવભીના હૃદયે જાણે રટણા ચાલે, મારે અરિહંતનું શરણ, મારે સિદ્ધ પ્રભુનું શરણ, મારે જિનધર્મનું શરણ, મારા દુષ્કૃત્યો મિથ્યા (નિષ્ફળ) થાઓ. મહાપુરુષોના સુકૃત્યોને ધન્ય છે. આની સતત ધારા ચાલી તો પછી શું તાકાત કે સંક્લેશ ઉભા રહે? કદાચ સર્વથા ન જાય તોપણ પાતળા તો જરૂર પડે. ૧૦૨.

૩

કર્મ બત્રીસી

આત્મા અને કર્મનો અનાદિથી સંબંધ છે. ૧.

પુરુષાર્થ થાય તો આત્મા કર્મ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપ બની શકે છે. ૨.

આત્મા અનંત શક્તિવાન છે, આત્માની સામે કર્મની સત્તા અત્યંત બળ રહિત છે. કેમકે કર્મ જડ છે. ૩.

કર્મ પ્રલોભનના સાધનોનો-સંયોગ પ્રાપ્ત કરાવે છે. ૪.

નિર્બળ આત્મા પ્રલોભનોમાં ફસાઈ જાય છે અને તેનો પરાજય થાય છે સબળ આત્મા પ્રલોભનોનો પરાજય કરે છે, અને કર્મનો નાશ કરે છે. ૫.

મોહકર્મથી કષાયાદિ સંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે પરતું તે ાય કરવા માટે આત્માને પ્રેરણા કરતું નથી, અજ્ઞાની સ્વયં રે છે. ૬.

સરાગી કે વીતરાગી બનવુ તે આત્માને સ્વાધીન છે, કર્મને આધીન નથી ૭

પ્રબળ આત્મા વિષય, કષાય ને વશ કરે છે, તેનો પરાજય કરે છે, અને નિર્બળ આત્મા તેને સ્વાધીન થાય છે તે જ સંસારનુ આદિ કારણ છે ૮

મોહ કર્મ સર્વ કર્મોનો રાજા છે, રાજાને જીતવાથી, લશ્કર સ્વય આધીન થાય છે, તેમ મોહ રૂપી રાજાને જીતવાથી બીજા કર્મો પણ જીતાઈ જાય છે ૯

એક સમયનો વિજય અનતકાળનો વિજય છે, અને એક સમયની હાર અનતકાળની હાર છે ૧૦

કર્મોથી પોતાને પરાધીન માનનાર, કર્મરૂપ વઋવૃક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે ૧૧

કર્મ બાળક છે, અને આત્મા પિતા છે, પિતાને બાલકથી ભય પામવાની જરૂરત શુ છે ? ૧૨

રાગ, દ્વેષ કર્મબધનના મૂળ કારણ છે ૧૩

આયુષ્ય કર્મનો બધ અકસ્માત્ જીવનમા એક સમય જ થાય છે માટે અશુભ ભાવોથી પ્રત્યેક સમયે સાવધાન રહેવુ જોઈએ ૧૪

કષાયથી સ્થિતિ અને અનુભાગનો બધ થાય છે ૧૫

યોગથી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશનો બધ થાય છે ૧૬

એકુતના યોગ (મન, વચન, કાયા) આધારીના યોગથી

વિશેષ ચપળ હોય છે. પરંતુ ખેડૂતના કષાય કેટલાક ધાન્યાદિ વ્યાપારી વર્ગની કષાયથી પાતળા હોય છે. ૧૭.

યોગનું પાપ માને છે, એમ કષાયમાં પાપ માનવાવાળા વીરલાત્મા જ હોય છે. ૧૮.

યોગની શાંત દશા અને કષાયની તીવ્રતાએ બગલા જેવું શાંત ધ્યાનસ્થ યોગમય જીવન વીતાવવા સમાન છે. ૧૯.

યોગ નિરોધની ચિંતા થાય છે. પણ કષાય નિરોધની ઉપેક્ષા કરાય છે. કષાય એ જ સંસાર છે, તે ન ભૂલવું જોઈએ. ૨૦.

યોગની ચપલતા સમાન કષાયની ચપળતા સમજાય તો જીવ જલદી મોક્ષગામી બની જાય, પરંતુ સમજ વિપરીત બની ગઈ છે. ૨૧.

યોગનો નિરોધ કરાય છે, પરંતુ કષાયના ઘોડા દોડાવ્યે જાય છે. ૨૨.

લાકડી મારવામાં પાપ માને છે, પરંતુ અશુભ ભાવમાં એટલું પાપ મનાતું નથી, એ જ અજ્ઞાન દશા છે. ૨૩.

જાગૃત માનવ ઘોડાને વશ રાખીને ઇષ્ટ સ્થાન પર પહોંચી જાય છે, પણ નિદ્રાધીન માનવને ઘોડો નીચે નાખી દિયે છે, એ પ્રકારે જ્ઞાની કર્મરૂપી અશ્વને વશ કરી લે છે, અજ્ઞાની અજાગૃત કર્મને વશ થઈને નરક નિગોદના ખાડામાં પડે છે. ૨૪.

પોતા[illegible]ભાન ન ભૂલે તો, કર્મની સત્તાનું જોર તે [illegible] ૨૫.

રાગ, દ્વેષ આદિ સર્વે જીવા- [illegible]
અજ્ઞાનતાને કારણે એને મિત્ર

માની લીધા છે, હવે જ્ઞાનદશામા જાગૃત થઈને, તેને શત્રુ માની તેનો નાશ કરવા પ્રયત્નવંત બનવુ તે શ્રેયાર્થીનુ પરમ કર્તવ્ય છે ૨૬

કર્મોની સાથે લડવામા આનંદ થવો જોઈએ, પરંતુ પરવશ થઈ, કર્મોને આધીન થવુ તે શરમજનક છે ૨૭

જ્ઞાની સ્વાધીન છે, અજ્ઞાની કર્માધીન છે ૨૮

અજ્ઞાનીને કર્મરૂપ વાયરો તૃણવત્ જ્યા ત્યા ભ્રમણ કરાવે છે, જ્ઞાની મેરુ સમાન અડોલ રહે છે, અને કર્મરૂપ વાયરો પોતે સ્વય પરાસ્ત થઈને નષ્ટ થાય છે ૨૯

કર્મ રૂપી સ્નેહની શૃંખલા જ્ઞાની ક્ષણભરમા તોડી નાખે છે, અને અજ્ઞાની કર્મ શૃંખલાને મજબૂત બનાવે છે ૩૦

જ્યારે જીવાત્મા પોતાના દોષોને જોતા શીખે છે ત્યારે કષાયોના કારણો નષ્ટ થવા માંડે છે ૩૧

જ્યારે જીવાત્માને સમજાય છે કે, કર્મ તો જડ છે, તેની સત્તા હું અનંત શક્તિવાન આત્મા પર કેમ ચાલે બસ ત્યારથી કર્મ પર આત્માની સત્તા ચાલે છે અને કર્મનો વિજય કરવા પ્રયત્નવંત બને છે ૩૨

૪

શરીર

આ શરીર એક જીર્ણ કુટીર છે એનો મોહ શેનુ કરે ? ૧

બીજાનુ મૃતક શરીર પોતાની આંખેથી જોઈને પોતાના શરીરનો મોહ ત્યાગો ૨

વીર્ય નાશથી શરીર સત્ત્વહીન હાડપિંજર માત્ર રહે છે. ૩.

સર્વથા બ્રહ્મચારી રહેવાવાળાએ સદા ખરાબ સંગતથી દૂર રહેવું જોઈએ, કારણ સંગ દોષથી વ્રતભંગનો ભય છે. ૪.

એક બોલ અને એક તોલ એ વ્યાપારીની ઉન્નતિ માટેનું સત્ય સાધન છે. ૫.

મોહની સાંકળ કેવળ વૈરાગ્ય ત્યાગથી જ તોડી શકાય છે. ૬.

નિંદા કરવી તે પાપ છે. ૭.

જ્યાં મતાગ્રહ કદાગ્રહ વગેરે હોય, ત્યાં ધર્મ હોતો નથી. ૮.

જે મનુષ્ય લોભને જીતે છે, તે જ યોગી છે, તે જ સંસાર ત્યાગી, મોક્ષગામી છે. ૯.

ક્ષમા ગુણ સર્વોત્તમ છે. ૧૦.

આર્ય તે જ છે કે, ત્યાગવા યોગ્યનો ત્યાગ કરે છે. ૧૧.

કોઈ જીવની પ્રાણહાનિ કરવી તે તો હિંસા છે જ, પરંતુ દ્વેષ બુદ્ધિથી કોઈનું અશુભ ચિંતન કરવું, માનસિક દુ:ખ આપવું તે પણ હિંસા છે. ૧૨.

યદિ સર્પના મુખમાંથી અમૃત ઝરે તો દોષ દૃષ્ટિવાળા સમદૃષ્ટિ બની શકે. ૧૩.

પ્રેમ કરો, રાગ ન કરો, પ્રેમ નિઃસ્વાર્થ છે, રાગ સ્વાર્થ-જનિત છે, બદલો ઇચ્છે છે. ૧૪.

મૃત્યુ રહિત જન્મ નથી ૧૫

દુખ શૂન્ય સુખ નથી એક મોક્ષ સુખ જ નિરપેક્ષ છે ૧૬

જન્મ-જન્માતરના દુખોને યાદ કરે તો સસારથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય ૧૭

વિવેક અને વિચારહીન મનુષ્ય પશુતુલ્ય છે ૧૮

સત્ પથ કટકાકીર્ણ છે, પણ સત્ની પ્રાપ્તિમા અનત સુખ છે ૧૯

અરૂપી આત્માને કોણ બધન કરે? જીવાત્મા પોતાના અશુદ્ધ ભાવોથી જ બધનને પામે છે ૨૦

પરમાર્થ જ પરમપથ છે, મોક્ષ માર્ગ છે સ્વાર્થમય પથ સસાર માર્ગ છે ૨૧

સ્વચ્છ દતાનો નિરોધ કરનાર મોક્ષને પામે છે ૨૨

સ્વર્ગ, નરક, સસાર અને મોક્ષ બધુ અતરના જ છે, બીજે ક્યાય નથી આ સત્ય, જ્ઞાન થતા સમજાય છે ૨૩

જે વિનય રહિત છે તેનો ધર્મ અને તપ શુ કામના છે? વિનય એટલે વિશિષ્ટ નીતિ છે, ત્યા જ ધર્મ અને તપનો નિવાસ છે ૨૪

સરળ દિલમા ધર્મ સ્થિર રહે છે ૨૫

ચાર બોલ મળવા દુર્લભ છે, માનવપણુ, જિનવાણીનુ શ્રવણ, શ્રવણ કરેલા વચનો પર શ્રદ્ધા અને ત્યારબાદ સયમી જીવન જીવવુ ૨૬

પ્રભુના પ્રેમની લગની લાગી નહિ, સદ્‌ગુરૂ ચરણે સ્વાપર્ણ કર્યું નહિ, પોતાના દોષોનું નિરીક્ષણ કર્યું નહિ, તો હે પ્રભુ! હું કેવી રીતે, કયા ઉપાય વડે તરી શકું? તરવાનો ઉપાય તો કર્યો જ નહિ. ૨૭.

સ્વાપર્ણની સરિતામાં સ્નાન કરનારને મોક્ષ કયાં દૂર છે. ૨૮.

એવું કયું પાપ છે કે જે પશ્ચાતાપથી ન ધોવાય? નિસર્ગની આ મહા સમસ્યાનો ઉકેલ છે–પશ્ચાતાપ. ૨૯.

પશ્ચાતાપના મહાપુરમા અગ્નિસ્નાન કરનારના પાપોના પુંજ નાશ પામે છે, અને જ્ઞાન સૂર્યનો ઉદય થાય છે. ૩૦.

દુઃખનો સંયોગ થયે, હું રોઉં શા માટે? દુઃખ જ ન હોત તો હું શુદ્ધ કેમ બનત! પૂર્ણ કેમ બનત! પાપની શુંદ્ધિ કેમ થાત? દુઃખનુ પણ મૂલ્ય છે. દુઃખ પણ જીવનના અગણિત આશીર્વાદોમાંનું એક છે. ૩૧.

ભગવાન મહાવીરદેવે આપણને સમજાવ્યું છે કે સહન કરવાથી શુદ્ધિ મળે છે. ગમે તેવું દુઃખ હોય પણ દુઃખ તે શુદ્ધિકરણની પ્રખર ક્રિયા છે. ૩૨.

ભગવાન મહાવીરની બાર બાર વર્ષની ઘોર સાધના શીખવે છે કે આવેલ વિપત્તિને પ્રસન્નતાથી શાન્ત ભાવે સહન કરો, અને શુદ્ધ બનો, સંપૂર્ણ બનો. ૩૩.

સાચો દૃષ્ટિકોણ પસંદ કરવાની કળા, તે જ સૌંદર્ય છે. ૩૪.

આ વિશ્વના મૂળમાં એક માત્ર વિચાર છે. ૩૫.

બધા જ વર્તાવનુ મૂળ વિચાર છે વિચારમાથી ભાવના, ભાવનામાથી કર્મ પ્રગટે છે આથી જ સૌ પ્રથમ વિચારની ક્રાન્તિ જરૂરી છે બર્નાડ શો કહે છે કે કાયરમા કાયર માનવીના મગજમા પણ જો એકાદ તેજસ્વી વિચાર ઘુસાડવામા આવે તો તે કાયર મહાન્ શૂરવીર બની શકે છે ૩૬

૭

જ્ઞાન શતક

મોહનિદ્રાથી જ્ઞાન ચેતનાનો નાશ થાય છે ૧

અજ્ઞાની મોહનિદ્રામા સૂતો છે, જ્ઞાની તેને જાગૃત કરે છે, પણ પામરની નિદ્રા ઊડતી નથી ૨

મોહનિદ્રાથી વિવેક, વિચાર લુપ્ત થઈ જાય છે ૩

મોહ પિશાચ જ્ઞાનીના વચનો પર શ્રદ્ધા કરવા દેતો નથી ૪

જીવોના ગળામા કાળની ફાસી લાગેલી છે, દોરી ખેચતા જ પ્રાણરૂપી પક્ષી ઊડી જશે. ૫

ધન, જન, વગેરેની ચિતા માનવ કરે છે પરતુ મૃત્યુ આવનાર છે તો પરભવની ચિતા કરતો નથી ૬

ગર્ભમા આવ્યો ત્યારથી જ આયુ ઘટવા લાગ્યુ છે પરતુ આયુ ઘટવાનુ ભ ન ન ગર્ભમા હતુ, ન વર્તમાનમા છે ૭

હુ એકલો આવ્યો છુ અને એકલો જ જવાનો છુ આટલો વિચાર હોય તો બસ છે ૮

આત્મા શરીર રૂપી મૃતકને ઉપાડીને સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે ૯

પે. ૧૮

આ શરીરમાં પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કયો પદાર્થ છે ? ૧૦.

શરીર રૂપી ગટરમાં કીડા–કૃમિ, અળસિયા કલબલ કરી રહ્યા છે, તેના પર કયો બુદ્ધિમાન રાગ કરે. ૧૧,

અસંખ્ય સમુદ્રના પાણીથી સ્નાન કરવા છતાં, આ શરીર શુદ્ધ થાય તેમ નથી, છતાં માનવ તેને શુદ્ધ કરવા. શણગારવામાં લીન થઈને માનવજીવનને વ્યર્થ ગુમાવી દે છે, તે શું મૂર્ખતા નથી ? ૧૨.

અનંત દુઃખ તથા ભવભ્રમણનું મૂળ આ એક શરીરનો મોહ જ છે. હે પામર ! માટે ચેત. ૧૩.

માનવ તન મળવુ અત્યંત મુશ્કેલ છે, એનાથી પણ મનુષ્વત્વ મળવું અતિ કઠિન છે. ૧૪.

મનુષ્યત્વ મોક્ષ જેમ પવિત્ર તથા મૂલ્યવાન છે. ૧૫.

મોક્ષનુ બીજ સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૬

મનુષ્યત્વના કાર્યો કરવાથી મનુષ્યત્વ મળે છે. ભદ્રતા, વિનય, દયા, નિરાભિમાનતા એ ગુણો ન હોય તો, મનુષ્ય હોવા છતા, પશુતુલ્ય છે. ૧૭

મનુષ્ય જન્મ અનંતવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે, પણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થવું અતિ દુર્લભ છે. ૧૮.

મોહ આત્મા માટે રોગ રૂપ છે, નિર્મોહ દશા નીરોગી દશા છે. ૧૯.

જ્યાં રામ ત્યા કામ નહિ, અને જ્યાં કામ ત્યાં રામ હ, બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકે નહિ. ૨૦.

જ્યાં દેહ મમત્વ છે, ત્યાં આત્મજ્ઞાનનો વાસ હોતો નથી ૨૧

દેહભાન ભૂલવાથી જ, આત્મભાન જાગૃત થાય છે ૨૨

મોહરૂપ અગ્નિથી વિશ્વના પ્રાણી બળી રહ્યા છે ૨૩

વિષય, કષાયથી વિશ્વના પ્રાણી અંધ બનેલ છે ૨૪

અજ્ઞાની અજ્ઞાનવશાત્ સંસાર દાવાનળમાં સુખી થવા માટે દોડે છે, પરંતુ દુઃખ દાવાનળમાં પડીને ભસ્મ થાય છે ૨૫

અજ્ઞાની અજ્ઞાનથી આત્મઘાત કરે છે ૨૬

જેવું વિચારે છે, તેવું જો ન આચરે તો તે આત્મઠગાઈ છે ૨૭

મોહ–દૃષ્ટિ એ, સર્પ વગેરેથી પણ વિશેષ ભયંકર છે ૨૮

મિથ્યાત્વરૂપી પિશાચ, આત્મધનને લૂંટે છે ૨૯

મોહ નિદ્રા દ્રવ્ય નિદ્રાથી અનંત ભયંકર છે ૩૦

દર્શનમોહ સમ્યગ્ દર્શનની ઘાત કરે છે ૩૧

ચરિત્રમોહ આત્મ સ્થિરતામાં બાધક છે ૩૨

અજ્ઞાની જ્ઞાન રૂપ ગજ પર સ્વાર ન થતાં, વિષય કષાયરૂપ ગધેડા પર સ્વાર થઈને પોતાને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે ૩૩

તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે જ સમ્યક્ જ્ઞાન છે ૩૪

તત્ત્વોની રુચિ પ્રતીતિ એ સમ્યગ્ દર્શન છે ૩૫

કષાયથી નિવૃત્ત થવું તે સમ્યગ્ ચરિત્ર છે ૩૬

આત્મશુદ્ધિ એ જ સમ્યક્ત્વ ૩૭

જ્ઞાની શત્રુ, મિત્ર સ્વ–પરનો ભેદ ભૂલી સર્વ પર સમભાવ રાખે છે ૩૮

લાખો રૂપિયા મળે તો પણ કોઈની નિંદા ન કરો, ન સાંભળો. ૩૯.

એક એક શબ્દને મોતીથી પણ મૂલ્યવાન સમજો. ૪૦.

નિરર્થક વચન ન બોલો. ૪૧.

નિંદકના વચનો નાગણી સમાન છે. ૪૨.

સમભાવ ચંદ્રમા સમાન શીતલ છે. ૪૩.

સંતોષી વિશ્વને પાવન કરે છે. ૪૪.

લોભી વિશ્વમાં કલંક રૂપ છે. ૪૫.

સંતોષી સંસાર સમુદ્રથી તરે છે. લોભી સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબે છે. ૪૬.

સમભાવી સમુદ્ર જેમ ગંભીર છે, એમાં સર્વ ગુણરૂપી નદીઓ આવીને મળે છે. ૪૭.

કષાય દાવાનળ છે, એમાં સર્વ ગુણરૂપી ચંદનાદિ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. ૪૮.

સમભાવીને દેવતા પણ નમસ્કાર કરે છે. ૪૯.

સમભાવી દેવતાઓનો પૂજ્ય છે. ૫૦

સર્વ પાપોનુ મૂળ કષાય છે. ૫૧.

કષાય, નરક, નિગોદની સીડી છે. ૫૨.

કષાય ક્રોડ પૂર્વની તપસ્યાને નષ્ટ કરે છે. ૫૩.

કષાયી પોતે બળે છે, બીજાને બાળે છે. ૫૪.

વિષય-કષાય હળાહળ ઝેરથી પણ ભયંકર છે. ૫૫.

અનતકાળ વિષય–કષાયનુ સેવન કર્યું, તો પણ તૃપ્તિ ન થઈ, ન થવાની છે ૫૬

વિષય–કષાયથી જીવ બેભાન બનેલો છે ૫૭

વિષય–કષાયથી બચવાનો ઉપાય વિવેક છે ૫૮

ચૌરાશી લક્ષયોનિમા પરિભ્રમણ કરાવનાર વિષય કષાય છે ૫૯

વિષય–કષાય જ સસાર છે ૬૦

વિષય–કષાયની નિદા અનત જ્ઞાનીઓએ કરેલ છે, છતા અજ્ઞાનીથી તેનો સ્નેહ છૂટતો નથી, તે જ મોહદશા છે ૬૧

વિષયી જીવ સસારનો ગુલામ છે ૬૨

વિષય કષાય રૂપી ભૂત અનત પુણ્યનો નાશ કરે છે ૬૩

પિશાચથી પણ મોહકર્મ ભયકર છે ૬૪

અજ્ઞાની ક્ષણિક–મિથ્યા સુખ માટે અનત દુખ ઉપાર્જન કરે છે, અને દુખને જ સુખ માને છે ૬૫

કષાય આત્મધર્મનો નાશ કરે છે ૬૬

કષાય રૂપી ભૂતને ભગાડવા માટે સમભાવ રૂપી મત્રને ભજ, સમભાવ સુખનો સાગર છે ૬૭

કષાયરૂપી કાદવમા અજ્ઞાની ફસાય છે ૬૮

કષાયના અભાવમા સસારનો અભાવ ૬૯

કષાયનો નિરોધ ન કરવાથી તે અગ્નિ સમાન પ્રજ્વલિત થાય છે ૭૦

ક્રોધ રત્નત્રયનો નાશ કરે છે ૭૧

મારી ભૂલ બતાવનાર મારો સ્નેહી મિત્ર છે. એના પર ક્રોધ શા માટે કરું ? એમ જ્ઞાની વિચારે છે. ૭૨.

પરહિત માટે પરોપકારી પોતાનું સર્વસ્વ આપે છે. તો આ ક્રોધીને તો મારે કંઈ જ આપવાનુ નથી, તેનો આનંદ એ જ મારો આનંદ. ૭૩.

અજ્ઞાની ક્રોધ કરીને ઝેર પીએ છે, પણ તું શા માટે ઝેર પીને નર્કગામી બને છે ? ૭૪.

મારા અશુભ કર્મ નષ્ટ કરવાનું આ તો સાધન છે. ૭૫.

ક્રોધનો વિજય ન કર્યો તો, જ્ઞાન શા કામનુ ? ૭૬.

ચંદન, કાપવાવાળાને તથા કુહાડીને સુગંધ આપે છે, તો મારે આ ક્રોધીને શું આપવું ? ૭૭.

પોતાનું અહિત કરીને પણ ક્રોધી મને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એનો ઉપકાર હું કેમ ભૂલી શકું ? ૭૮.

મારા અશુભ કર્મોનો ઉદય ન હોત, તો તે મારા પર ક્રોધ શા માટે કરત ? એનો કોઈ દોષ નથી, દોષ મારો જ છે. ૭૯.

ક્રોધ કરવાથી નવા કર્મ બંધાય છે, ક્ષમા કરવાથી નવા કર્મ બંધાતા નથી, અને પૂર્વના કર્મનો નાશ થાય છે, તો હું એવા લાભને કેમ છોડું ? ૮૦.

ઈન્દ્રિયો વાંદરા જેવી છે એને જ્ઞાન પિંજરામાં કેદ કરીને આત્મસાધના કરવી જોઈએ. ૮૧.

[illegible] ાણ જાય તો પણ ક્ષમાધર્મનો ત્યાગ ન કરવો. ૮૨.

સંસાર એ બીજું કશું જ નથી, પણ વિષય અને કષાય પ્રત્યેનું આપણું અનુકૂળ વર્તન છે અને તેમાંથી નિપજતી આધળી તાબેદારી છે ૮૩

જ્યારે તમારું નસીબ ફરેલું લાગે, ત્યારે અનિત્ય ભાવનાનું શરણું લો ૮૪

અનિત્યતાના ભાનની વેદના વિના પાકી સાધના થતી નથી અનિત્યતાના ભાનમાંથી પ્રગટેલી વેદના કુંભારના નિભાગની આગ જેવી છે જે વિના પ્રજ્ઞા અને પુરુષાર્થ પ્રગટતા નથી ૮૫

પ્રજ્ઞા અને પુરુષાર્થ એ વિશ્વ ઉત્ક્રાંતિના બે ફેફસા અને એ બે ફેફસાનો પ્રાણવાયુ છે નિત્યાનિત્યનો વિવેક આ વિવેક લાવે છે અનિત્યનો વૈરાગ્ય અને નિત્યનો અનુરાગ ૮૬

આત્મસુખમાં રમે તેને વિષયસુખ ક્યે ગમે ! ૮૭

જે આત્મપ્રેમ કરે, તે બીજે કેમ મોહાય ! ૮૮

જે મોક્ષની સીડી ચઢે એ ભ્રમણામાં શાનો બને ! ૮૯

જે અમૃતના પાન કરે, એને મૃત્યુ શું દુઃખ આપે ૯૦

મનને મારો, મન એ જ સંસાર છે મનના સંકલ્પ વિકલ્પ મરે કે મોક્ષ સુખ અનુભવાય ૯૧

અનંત સુખ અર્થે ચિત્તને શોધો ચિત્ત જ દુઃખનો ભંડાર છે ૯૨

પાપ અને પુણ્યની બે બેડી છે એમ જાણી કોઈથી કદી બદ્ધ ન થવું નાથના નામની દોરી એમ સત્ય પ્રભુપ્રેમ બુદ્ધિ જમાવો ૯૩

ચારિત્ર એટલે વિકારનો ત્યાગ. ૯૪.

ચારિત્ર એટલે ક્રોધનો ત્યાગ. ૯૫.

ચારિત્ર એટલે મદનો ત્યાગ. ૯૬.

ચારિત્ર એટલે મોહનો ત્યાગ. ૯૭.

ચારિત્ર એટલે ભયનો ત્યાગ. ૯૮.

ચારિત્ર એટલે લોભનો ત્યાગ. ૯૯.

ચારિત્ર એટલે કપટનો ત્યાગ. ૧૦૦

ચારિત્ર એટલે મત્સરનો ત્યાગ. ૧૦૧.

હું સર્વ વિશ્વનો શહેનશાહ છું. ૧૦૨.

જ્યાં બધું મારું છે ત્યાં આટલામાં શી મમતા ? ૧૦૩.

હું મન-બુદ્ધિ-પ્રાણ-ઈન્દ્રિયોનો સ્વામી છું, એમને જે હુકમ કરું તે એ કરે, પછી પરતંત્રતા શી ? ૧૦૪.

હું સત્યમય છું; પછી જૂઠ, પ્રપંચ શાં ? ૧૦૫.

હું ચૈતન્ય છું, પછી કાયા–માયા શી ? ૧૦૬.

હું આનંદમય છું, પછી હર્ષ, શોક શા ? ૧૦૭.

હું નિરંજન, નિરાકાર છું, પછી કર્મ અને સંસાર ૧૦૮.

[illegible]ાંત સમાધિમય છું, પછી ત્રિવિધ તાપ શા ? ૧૦૯.

[illegible]-અમર છું, પછી જન્મ મરણ શાં ? ૧૧૦.

૯

અધ્યાત્મ શતક

જડની સગતિથી જીવનુ ભવભ્રમણ વધે છે ૧

સસારરૂપ નૃત્યશાળામા વિષયી-કષાયી નૃત્ય કરે છે (અનતકાળથી) ૨

જ્ઞાન જ્યોતિનુ આવરણ જ ભાવ નિદ્રા છે ૩

ચૈતન્યમા લીનતા જ મોક્ષમાર્ગ છે ૪

આત્મ ધ્યાન વિના બીજા ધ્યાન જીવને અહિતકર્તા છે ૫

સ્વરૂપમા લીન રહેનાર સ્વાધીન છે, શેષ સર્વ પરાધીન છે, અને અનત સસારી છે ૬

આત્મ રમણતા એ જ જીવન મુક્તદશા છે ૭

જ્ઞાન, દર્શનનો સાર ચારિત્ર અને ચારિત્રનો સાર નિર્વાણ અને એ જ આત્મસ્વભાવ છે ૮

જ્ઞાની વ્યવહાર ઉદાસીન ભાવે કરે છે ૯

અજ્ઞાની જેટલા કર્મો કોડ ભવમા ક્ષય કરે છે, એટલા કર્મ જ્ઞાની અતર્મુહૂર્તમા ક્ષય કરે છે ૧૦

જ્ઞાની પ્રત્યેક શ્વાસોચ્છ્વાસમા જાગૃત છે ૧૧

હાથમા શસ્ત્ર ને મસ્તક પર મુગટ ધારણ કરીને ભિક્ષા માગવાવાળો દયાપાત્ર છે, એ જ પ્રકારે સાધુ ને શ્રાવકનો વેશ ધારણ કરી વિષય કષાયને આધીન થનાર દયાપાત્ર છે ૧૨

વિષય કષાય જ્ઞાન અને દર્શન રૂપ બન્ને ચક્ષુને ફોડી અંધ બનાવે છે ૧૩

પૂર્વકૃત પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરે વર્તમાનને સુધારે ૧૪

કાળ શત્રુ મસ્તક પર ઊભો છે, હે ગાફ્લ ! તું કેમ નિદ્રામાં ઘોરે છે. ૧૫.

સંસારી સુખની ઇચ્છામાત્રથી અનંત દુઃખદાયી કર્મ બંધાય છે, માટે સંસારસુખની ઇચ્છાનો નિરોધ કર. ૧૬.

પરિગ્રહ વધવાથી આરંભ, વિષય, કષાય અને પાપ વધે છે, માટે તેનાથી વિરમ ! ૧૭.

પોતાનો આત્મા જ પોતાનો બંધુ, મિત્ર અને સ્નેહી છે, બીજા બધા એનાથી પર છે. એમ જાણી પર પ્રીતિનો ત્યાગ કર. ૧૮.

બધા કષાયોનો નાશ તે જ શુદ્ધ ભાવ છે. ૧૯.

અજ્ઞાનીની ઇચ્છા અનંત અપાર છે. ૨૦.

આત્માની પાછળ મોહની સેના તેના ગુણોનો નાશ કરવા તૈયાર જ હોય છે. ફક્ત જ્ઞાનીજનો તેનાથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. ૨૧.

અજ્ઞાની સમયે સમયે સાત–આઠ કર્મ બાંધે છે, અને કર્મભારથી ભારે થતો જાય છે. ૨૨.

સંસારમાં સુખ છે જ નહિ, છતાં અજ્ઞાની રોગ સમ ભોગોમાં સુખ માને છે. ૨૩.

વાસના રોગ છે; કામભોગ ખાજ ખણવા સમાન છે, જેને ખાજ ન હોય તે સ્વસ્થ છે. એ પ્રકારે વાસના રહિત જે છે તે નીરોગ છે. ૨૪.

જીવનનો ઘણો ભાગ એકેન્દ્રિય રૂપમાં વિતાવેલ છે. ૨૫.

વિભાવથી પાછા ફરવુ તે બ્રહ્મચર્ય ! ૨૬

બ્રહ્મમા રમણ કરવુ તે બ્રહ્મચર્ય ! ૨૭

સ્વભાવ તરફ વળવુ તે બ્રહ્મચર્ય ! ૨૮

આત્મ પ્રગતિનુ પ્રબળ સાધન તે બ્રહ્મચર્ય ! ૨૯

બ્રહ્મચર્ય, એ ઘૂઘવાતા વિશ્વસાગરનુ મધુર સંગીત છે ૩૦

બ્રહ્મચર્ય, એ મહાયોગનો અનાહત ધ્વનિ છે ૩૧

બ્રહ્મચર્ય એ તો સર્વ તપોમા શ્રેષ્ઠ તપ છે ૩૨

બધા મનોની સરિતાઓ બ્રહ્મચર્ય-સિંધુને આલિંગે છે ૩૩

બ્રહ્મચર્યને આચરે તે બ્રાહ્મણ ૩૪

તપ અને બ્રહ્મચર્ય એ બૌદ્ધના મુખ્ય લક્ષણ છે ૩૫

બ્રહ્મ, બ્રહ્મનિષ્ઠ છે, માટે જ એના ઉપાસકો બ્રાહ્મણો ૩૬

વીર્ય એ બળદો છે, એના વિના માનવરથ નિષ્ફળ છે ૩૭

એક તરફ ચાર વેદો રાખો

બીજી તરફ માત્ર બ્રહ્મચર્ય રાખો

બ્રહ્મચર્ય વધે છે બ્રહ્મચર્ય જીતે છે ! ૩૮

સત્યની શોધને લગનો આચાર તે બ્રહ્મચર્ય ૩૯

વિષયમાત્રનો નિરોધ તે બ્રહ્મચર્ય ૪૦

માત્ર જનનેન્દ્રિયનો નિરોધ એ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય ન ગણાય ! ૪૧

અહિંસા જગ વ્યાપિ શાન્તિ-સ્વરૂપ મળ છે પણ તે માટે તો જોઈએ અખંડ બ્રહ્મચર્ય ૪૨

મનથી, વચનથી, શરીરથી વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળો. ૪૩.

બ્રહ્મચર્ય અશકય છે તે ભ્રમ ટાળો. ૪૪.

માનવી વિકાર પૂર્તિ અર્થે નથી, વિકારના સંયમ અર્થે છે. ૪૫.

લગ્ન એ જીવનનો આદર્શ નથી, માનવી જીવનનો આદર્શ તો બ્રહ્મચર્ય છે. ૪૬.

જે લગ્નમાં બ્રહ્મચર્યના આદર્શ નથી, તે લગ્ન સફળ ન બની શકે. અશાન્તિ માત્રનું મૂળ અહીં છે. ૪૭.

બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ શાથી થાય ?

બ્રહ્મચર્ય એ સ્વાભાવિક છે, અબ્રહ્મચર્ય અસ્વાભાવિક છે, મિથ્યા છે, "એ ધારણા હૃદયમા દૃઢ કરો." ૪૮.

સૂતાં, જાગતા, હાલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં બ્રહ્મચર્ય રટો, બ્રહ્મચર્ય રટો, બ્રહ્મચર્ય રટો, બ્રહ્મચર્ય રટો. ૪૯.

"વીર્ય–રક્ષતુ–બ્રહ્મચર્ય–રક્ષતુ પાર્શ્વ:" એ જપમાં અજબ જાદુ છે, તેને રટો ! ૫૦.

સ્રી હો તો પુરુષમાત્રમાં બાળભાવ કલ્પો. પુરુષ હો તો સ્રીમાત્રમાં માતૃભાવ કલ્પો. ૫૧.

વ્યસનમાત્રથી દૂર રહો, ખરાબ ભાષણ–શ્રવણ ત્યાગો. ૫૨

બીભત્સ ચિત્રો ન દેખો, ન સંઘરો

ઇન્દ્રિયોના વિષયો પરિહરો

જીભના સ્વાદને જીતો

અભક્ષ્ય ખાવુ-પીણુ હરામ માનો ૫૩

બ્રહ્મચારી હો તો બ્રહ્મચારી રહો

વિવાહિત હો તો બ્રહ્મચારી બનો

મનમા વિકાર પેસે તેને હાંકી કાઢો ૫૪

બ્રહ્મચર્ય-પ્રેમી-દંપતી એકાન્તથી ચેતે

સ્ત્રી પુરુષના પરિચયથી વેગળા રહે

પૂર્વના કામભોગ ન સંભારે સહશયન મોહ તજે, એક પથારીમા બે પુરુષ ન સૂએ, બે સ્ત્રી પણ ન સૂએ, ટાપટીપથી અળગા રહે, નીચુ જોઈને ચાલે, કામ વિના સ્ત્રી પુરુષ એકાંકી ન મળે, ગ્રામ્ય કુતુહલ સમૃદ્ધિ તજે વાતોના નિરર્થક ટોળીથી બચે, આદર્શ પાછળ મચ્યા રહે કામમા મન કાયા પરોવી રાખે, પરસ્પર પત્રવ્યવહારથી બચે સ્નાન કરતા લાજ નિવારતા સાવધ રહે, જનનેન્દ્રિયને ન જુએ ન અડે ૫૫

વીર્યનો જેટલો સંગ્રહ અને સદુપયોગ તેટલી જ આત્મ સેવા તેટલી જ વિશ્વસેવા ૫૬

સર્વેન્દ્રિય સંયમ એ જ બ્રહ્મચર્ય ૫૭

કુદરતી સૌંદર્યથી વિશ્વ ભરપૂર છે એને જુએ ઉપરના કૃત્રિમ ને છોડી, સૌંદર્યનો મોહ દૂર કરે ૫૮

ભૂખ કરતા ઓછુ ને સાત્વિક ખાય તે રસ અને સ્વાદ છોડે ૫૯

સર્વ ચમત્કારોનો મહા ચમત્કાર સત્ય કુદરતનુ મહા સુખ, સર્વ સંપત્તિનુ મહા નિધાન સત્ય ૬૦ *

રસાયણ, સર્વ પ્રેમનું મહા શિખર, જ્ઞાન માટે, ધર્મ માટે, કર્મ માટે, બ્રહ્મચર્ય રટો ! ૬૦.

મૂર્છા ભાવ તે જ પરિગ્રહ મહાવીર દેવે કહ્યો છે માટે મમત્વ ભાવને તજો. ૬૧.

પાપનો બાપ લોભ, પાપથી બચવા લોભને તજો. ૬૨.

પાપની માતા હિંસા છે, પાપથી બચવા અહિંસા ધર્મનું પાલન કરો. ૬૩.

આંતર શત્રુઓને જીતી લીધા છે, તેના પર વિજય કર્યો છે, તે જિનેશ્વર દેવો છે. જે આંતર શત્રુઓને જીતવાનો પ્રયત્ન કરે તે જૈન કહેવાય છે. ૬૪.

અહિંસા, સંયમ, તપ રૂપી ધર્મ જેના દિલમાં વસેલ છે, તેને ચક્રવર્તીઓ, દેવતાઓ સર્વ નમસ્કાર કરે છે. ૬૫.

દાન વિના નિર્ધન દુઃખી છે, તૃષ્ણાથી ધનવાન દુઃખી છે, મેં સર્વ જગતમાં શોધ કરી, પરંતુ ક્યાંય સુખ નથી, સુખ માત્ર મારા અંતરમાં છે, માટે ત્યાં શોધવાથી જ સાચું સુખ પ્રાપ્ત થશે. ૬૬.

સંગ્રહવૃત્તિ સ્વ પરને દુઃખદાતા છે, એમ જાણી તેને ત્યજો. ૬૭

સંસાર ભ્રમણથી થાક લાગ્યો હોય તો હે માનવ ! તું તૃષ્ણાનો ત્યાગ કર. તૃષ્ણા જ સંસાર છે. સંસાર કોઈ સ્થૂલ પદાર્થ નથી. પર પદાર્થની તૃષ્ણા, જે નથી મળ્યું તે માટેનો ફેડા વાસના, ઇચ્છા તે જ સંસાર છે. ૬૮.

જે પ્રાપ્ત છે, તેમાં સંતોષ કરવો, આનંદ માનવો, પ્રભુનો ઉપકાર માનવો તે સંસાર પાર કરવાનો ઉપાય છે ૬૯

ઇચ્છાઓ આકાશો—ઇચ્છાઓ આકાશ સમાન અનંત છે, પરંતુ પરિમીત છે પરિમીત વસ્તુ અનંતને કેમ પોચે, અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી જેમ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે, તેમ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરતા જાઓ તેમ તેમ અનેક ઇચ્છાઓ ઉત્પન્ન થશે માટે ઇચ્છાનો લય કરવો તે જ શ્રેયનો માર્ગ છે ૭૦

કામનાઓની પૂર્તિ દુષ્કર છે ૭૧

અધ્યાત્મનો ખરો અર્થ તો છે સત્યનું દર્શન અને સત્યનો અનુભવ સત્યનો અવિકૃત દર્શન કરવાનો પ્રમાણિક પ્રયત્ન જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં અધ્યાત્મ છે ૭૨

સત્ય બહાર નથી, અંતરમાં છે સ્થૂલ ત્વચામાં નહીં અલખના ઉંડાણમાં છે, ત્યાં શોધો તો જરૂર મળશે ૭૩

સ્થૂલ મોહમાં પૂરાયેલ ભૌતિકવાદીનું લક્ષ છે [illegible] જ્યારે અધ્યાત્મવાદીનું લક્ષ કેન્દ્રબિંદુ [illegible] તે વસ્તુનો નથી, [illegible] થાય છે [illegible] નથી [illegible] સુધી જીવન પ્રવાહનું સ્વચ્છ નિરીક્ષણ છે ૭૪

સંસાર ક્ષણિક, જીવન અને અસાર છે એવું [illegible] જ્ઞાન એ જ વૈરાગ્ય, અને વૈરાગ્યથી [illegible] ક્ષય નથી ૭૫

વસ્તુને તેના અસલ સ્વરૂપમાં [illegible] અને સમૃદ્ધિનો મોટો ઉપાય છે ૭૬

વસ્ત્રોપદેશ સમયે તે તેમનો ઘાત કરે છે, તાત્પર્ય કે ગુરુઓ ઘણી ઘણી વાર યુક્તિ પ્રયુક્તિ વડે સમજાવ્યા છતાં તેમનું વેનનાથી ગ્રહણ થતું જ નથી. તે કર્મવાસના મનનો નિરોધ કરવા છતાં પણ જીતવી કઠિન છે તેને કર્મવાસના કહેવાય છે

કામ્ય વાસના આ કામ્ય એટલે કર્તવ્ય શેષ મારું આ અમુક કર્તવ્ય છે, તે કર્તવ્ય બાકી છે, ઇત્યાદિ દૃઢ ભાવના હોવી તે તેની શાખાઓ પણ ઘણી છે ઉપરાંત તેનો વિસ્તાર પણ અનંત છે વ્યવહારી તૃષ્ણાઓવાળા માનવીના કામ્યકર્મોની સંખ્યા નક્કી કરવી અશક્ય છે તે કામ્યવાસના આકાશ કરતા પણ વિશાળ અને પર્વત કરતા પણ અચલ છે એ કામ્યવાસનાને આશા પિશાચિની પણ કહે છે તેના વડે જ આ સર્વ લોકો [illegible] જેવા બનેલ છે અને દુઃખાગ્નિથી જ બળ્યા, હાય હાય કરી બૂમો પાડે છે કોઈક ધીર [illegible] જ માત્ર એક મહાન વૈરાગ્ય બળ વડે આ આશા પિશાચિનીના પાશથી છૂટી સર્વાંગ શીતલ થયેલા જોવામાં આવે છે

આ ત્રણ પ્રકારની વાસનાઓ વડે મન આવરીત હોવાથી આ આત્મતત્ત્વ અનુભવવામાં આવતું નથી તેથી વાસનાઓનો નાશ એ જ તમામ સાધનોનું મૂળ છે

વાસના નિવૃત્તિનો ઉપાય

(૧) અપરાધવાસના વિચારપૂર્વક નિષેધ કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે

(૨) કામવાસના ઈશ્વરની કૃપાથી નિવૃત્ત થાય છે [illegible]

વાસનાઓ

આમ તો અનેક વાસનાઓ છે. પરંતુ મુખ્ય વાસના ત્રણ છે (૧) અપરાધવાસના (૨) કર્મવાસના (૩) કામ્યવાસના.

અપરાધ વાસના એટલે શાસ્ત્રના વચનો પર અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા તે આત્મવિશ્વાસ થવામાં અટકાવ રૂપ અપરાધ છે.

કર્મવાસના એટલે વિપરીત ભાવ વસ્તુને વસ્તુ રૂપે ન સમજતા વિપરીત રૂપે જાણવી, જેમકે દોરીને સર્પ સમજવો. એ પુરુષનો બીજો અપરાધ.

ઘણું કરીને અનેક કળાઓમા કુશળ એવા પુરુષો પણ આ અપરાધ વડે સંત મહાત્માઓનો સહવાસ અને સત્ શાસ્ત્રોના જ્ઞાનનો યોગ આવવા છતા પણ તે પરમ શ્રેષ્ઠ તત્ત્વને પામી શકતા નથી. સર્વ વિશેષ રહિત એવું જે પરમ આત્મતત્ત્વ તે બિલકુલ નથી, અને તેવું તે સંભવતું પણ નથી. એવી જાતની તેમની ભળતી જ સમજણ થયેલી હોય છે, એટલું જ નહિ પણ એ તત્ત્વ જાણવામા આવે છતાં પણ આ પરમ આત્મ તત્ત્વ ન હોય, તેને પરમ આત્મતત્ત્વ માનવાથી મોક્ષ કેવી રીતે મળે, વગેરે શંકાકુશંકા વારંવાર કરે છે. પહેલો જે અશ્રદ્ધા, અવિશ્વાસ નામક અપરાધ છે, એ જ આવરણ કરનાર વાસના છે. શાસ્ત્રવિદ્યામા કુશળ એવા હજારો પંડિતો તેના ઝપાટામાં સપડાઈને જન્મ–મરણના ફેરા કરે છે

બીજી કર્મવાસના પૈકી કેટલાકોની બુદ્ધિમાં પૂર્વના દુષ્કૃતોજન્ય સસ્કાર વડે મલિનતા આવેલી હોય છે. તેથી

આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર દ્વારા પ્રગટ થાય છે ૫.

સિંહ માંસ ભક્ષણ કરે છે, છતા તે ધારે તો બે ત્રણ દિવસ માટે માંસ પોતાની ગુફામા રાખી શકે, પણ તેનુ પેટ ભરાય એટલે તે બીજા દિવસની ચિંતા કરતો નથી, અને સંગ્રહવૃત્તિને પોષતો નથી, તેથી તે પાચની નરકથી આગળ જતો નથી ત્યારે માનવી પાસે ઘણા દિવસનો સંગ્રહ હોવા છતા તેની સંગ્રહવૃત્તિ અતિ વધેલ હોવાથી તે સંગ્રહવૃત્તિને કારણે સાતની નરક સુધી જાય છે ૬

મર્યાદા ઉપરાંત વધારે ખર્ચ કરનાર એટલા માનવને ભુખે મારવાનુ પાપ આચરે છે ૭

જેમ આપણે ભોજન કરીએ છીએ અને નિહાર ત્યાગ કરીએ છીએ, જો કોઈને પેટ સાફ ન થાય તો તેને આપણે રોગી કહીએ છીએ એ જ પ્રકારે જે ધનનો સંગ્રહ કરે છે, પરન્તુ ત્યાગ (દાન) કરતો નથી તે પણ રોગી જ છે જ્યા ગ્રહણ ક્રિયા છે, ત્યા ત્યાગ ક્રિયા અવશ્ય હોવી જોઈએ, એ કુદરતી નિયમ જ છે ૮

સાધન અનેક હોય શકે, અને સાધ્ય એક જ હોય ૯

સાધનને સાધ્ય માનવુ તે ભૂલ છે ૧૦

જે સાધન વડે આવા શુદ્ધ ધર્મ આવે તે સાધન સત્ય તેના વડે જ સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે ૧૧

ધર્મ અને ધર્મી જુદા નથી પરંતુ એક જ છે ૧૨

સેંકડો ઉપાય નકામા છે. ઈશ્વરકૃપા એટલે ભક્તિયોગ ઈશ્વરની અનન્ય પ્રીતિ પ્રેમ કરવો તે.

(૩) કામ્ય વાસના વૈરાગ્યાદિ સાધનોથી નિવૃત્ત થાય છે. એ વૈરાગ્ય વિષયોમાં દોષ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા વિના થતો નથી. અને આ સર્વનુ મુખ્ય કારણ મુમુક્ષુતા. તેના વિના શ્રવણ, વગેરેનો લાભ થતો નથી. પણ માત્ર લેકચર આપવાની કલા જ આવડે છે. પરંતુ પ્રવચન આપવાની કળાથી પરમ પદ પ્રાપ્ત થતું નથી.

હે ભવ્યો! ઉપરોકત ત્રણ વાસનાઓ (ઇચ્છાઓ) ને જીતવાનો સતત પ્રયત્ન કરો. અને તેને જીતીને વિશુદ્ધ આત્મ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરો.

૧૦

ઉપદેશ રત્નમાળા

મોહકર્મના ઉદયથી સ્થાવર જીવોને પ્રભુએ તીવ્ર કષાયી અને ત્રણ અશુભ લેશ્યાવાળા કહ્યા છે, તો મનુષ્ય રાત-દિવસ તીવ્ર કષાય તથા ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓમાં જીવન વ્યતીત કરે છે, એની શી ગતિ થશે? હે ભવ્યો! વિચારો ૧.

ત્રસ કાયની સ્થિતિ પથ્થરને આકાશમાં અદ્ધર રહેવા જેટલી છે, ત્યારે સ્થાવર કાયની સ્થિતિ પથ્થર જમીન પર રહે એટલી છે. વાંચનાર! એના પર વિચાર કરે, મનન કરે. ૨.

કષાયની મંદતા જ સાચું સુખ છે, અને તીવ્રતા જ દુઃખદાયી અને સંસારવર્ધક છે ૩.

શરીર ઘાતક જેમ ઝેર છે, તેમ આત્મગુણ ઘાતક હિંસા, વિષય કષાય છે ૪.

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનો ભેદ વિરલા જ જાણે છે ઘણા લોકો કામકાજ છોડી જડ જેમ બેસી રહેવાને જ નિવૃત્તિ માને છે આવી નિવૃત્તિ અજ્ઞાનજન્ય છે સાચી નિવૃત્તિ કોને કહે છે? પ્રવૃત્તિ એટલે હું અને મારું એ ભાવ દિલમાં રાખીને જે જે કાર્ય કરવું અને હું અને મારું એ કેન્દ્રમાં બધું ધનધાન્ય, દોલત વગેરે સંગ્રહ કરવું એનું નામ પ્રવૃત્તિ છે અને જ્યારે જ્યારે હું અને મારું એ ભાવ ઘટવા માંડે છે, ત્યારે નિવૃત્તિનો ઉદ્‌ભવ થાય છે અથવા સ્વાર્થભાવથી કરેલ સર્વ કર્મો પ્રવૃત્તિમય છે, નિઃસ્વાર્થ ભાવથી કરેલાં સર્વ કર્મો નિવૃત્તિમય છે નિવૃત્તિ જ સર્વ નીતિ અને ધર્મનું મૂળ છે નિવૃત્તિ પૂર્ણતા સંપૂર્ણ આત્મત્યાગ (સ્વાર્થત્યાગ) માં રહેલી છે સર્વથા મોહનો ત્યાગ તે જ નિવૃત્તિની પૂર્ણતા છે ૨૦

ભક્તિ અને નિઃસંગતા બન્ને સાધન છે. ૨૧

'મેં તેને એક ઇષ્ટ નજરના નથી દીઠો' એ જ સંપૂર્ણ ઇષ્ટમાં લીનતા ૨૨

વીતરાગદેવે આ દિવ્ય દૃષ્ટિ બતાવી છે કે દુઃખ તકલીફને મિત્ર માનો એથી અમુક કર્મનો નાશ થશે કષ્ટને શાન્ત ભાવ વહન કરવાથી કર્મનો નાશ થતાં થતાં એક વખત [illegible] થાય છે ૨૩

હે માનવ! તું જ તારા બંધન છેદી શકનાર અને તોડનાર છે એક નિશ્ચય વિચારથી [illegible] છે [illegible] બંધન [illegible] બધા બંધનોને તોડી શકે છે ૨૪

જેના વડે જીવનશ્રદ્ધા, જીવનનો આનંદ, જીવનનો રસ [illegible] ને ફૂલેફાલે તે સર્વ પુણ્યરૂપ છે, વિકાસરૂપ છે, ધર્મરૂપ છે ૪૭

હે પ્રિય માનવો ! તમો નવ પ્રયત્નો કરીને આ માન્યતા [illegible] કરો, કે જીવન કડવું નથી [illegible] કે [illegible] નથી [illegible] કે [illegible] નથી, પણ જીવન મધુર છે આનંદમય છે, [illegible] છે, જીવન જીવવા જેવુ છે ૪૮

દરેક મુનીબતનો ઉકેલ છે દરેક તોફાનનો અંત છે, માટે [illegible] ન [illegible], આશાના દોરડા [illegible] [illegible], [illegible] તમારી સાથે છે ૪૯

ચિંતન શક્તિ કેવી મહાન છે ! ચિંતન ચિંતન શક્તિથી શું અશક્ય છે ? કંઈ જ નહિ

પીઠી પરી જતા [illegible] [illegible] ચિંતન કર્યું ને કેવલને વર્યા દોરડી પર નાચતા નટ [illegible] પણ ચિંતન કર્યું અને સાધુ બન્યા ચિંતન મહાન છે તેને આદરો ૫૦

હે પ્રિય આત્માઓ ! તમે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પવિત્ર અને પૂર્ણ છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આત્માઓ ! તમે [illegible] પાપી ! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રભુ સમાન છો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દૂર કરી નાખો ૫૧

હે [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]

થોડો સમય વ્યતીત થતા શરીરમાં કીડા ખદબદે છે, તે શું તું નથી જાણતો ? છતાં આત્મસૌંદર્યને ન જોતા શરીરમાં સૌંદર્યને શું જોવે છે ? અને મોહે છે. આ ભૂલને ટાળી સૌંદર્યની રાશિ આત્મ સૌંદર્યની આજથી આ, પળથી શોધ કર અને તે સૌંદર્યમાં મુગ્ધ બની જા, તે જ શ્રેયનો પંથ છે. ૪૦.

હે આત્મવિશ્વાસુ ! તારો આત્મવિશ્વાસ તારી ડૂબતી નૈયાનો તારણહાર શ્રદ્ધારૂપી દોર છે. તેને સહારે નાવ તરી જશે. માટે આ જ પળથી આત્મવિશ્વાસુ બન. ૪૧.

તમે મહાન આત્મા છો, આ શ્રદ્ધાને, આ વિશ્વાસને, હૃદયમાં દૃઢ કરો, અને તમે દીન, હીન કે પાપી વગેરે નથી, એ શ્રદ્ધાને દિલમાં સ્થાન આપો એ જ શ્રદ્ધા સારભૂત છે, એ શ્રદ્ધાને દિલમાં ધારણ કરો, અને ભવથી પાર ઉતરો. ૪૨.

હે નિરામય આત્મન્ ! આ નિઃસત્વ રોગ તને શુ રોગી કરી શકવાનો છે ? તુ તો નીરોગ નિરામય છો, તેનું સતત ભાન રાખ. ૪૩.

હે સુખના સાગર ! આ જડ તત્ત્વ તને દુઃખ કેવી રીતે આપી શકે ? ન જ આપી શકે: તું જ સુખ સાગરને કોઈ જ સ્પર્શ કરવાને સમર્થ નથી. આ ભાનને સતત જાગૃત રાખ. ૪૪.

વિઘ્નો ન હોત તો હૃદયમાં સૂતેલી શક્તિઓની ભાળ જ ન લાગત. ૪૫.

આપણા મોટા ભાગના ભયો કાલ્પનિક જ હોય છે; તેનાથી ભય ન કરો. ૪૬.

સમીપ છે અને જો તે સ્વાર્થી છે, તો ભલે એણે ચાહે એટલા મંદિરોમાં દર્શન કર્યાં હોય, કરતો હોય, તીર્થોમાં ભ્રમણ કર્યું હોય છતાં તે શિવપથથી દૂર જ છે ૫૭

એક ઉત્તમ શુદ્ધ આત્મિક વિચારને લઈ લો, એ એક વિચાર અનુસાર પોતાના જીવનને બનાવો, એના જ વિચાર કરો, એના જ સ્વપ્ન દેખો, મસ્તક, સ્નાયુઓ, શરીરના પ્રત્યેક ભાગને એ જ વિચારથી ઓત-પ્રોત થવા દો, અને બીજા વિચારોને પોતાથી દૂર કરે એ જ મહાન બનવાનો મહા મંત્ર છે, સફળ થવાનો મહા મંત્ર છે ૫૮

ભય જ પતન તથા પાપનું કારણ છે ભયથી જ દુઃખ થાય છે, ભય જ મૃત્યુ સ્વરૂપ છે તથા એના કારણે જ બધા પાપો અને ખરાબી થાય છે માટે નિર્ભયતા શીખો વીર બનો, નિર્ભય બનો, પાપ અને દુઃખથી મુક્ત થવા નિર્ભય બનો, વીર બનો એ જ જ્ઞાનીઓની શિક્ષા છે ૫૯

જેવી પ્રીત પુદ્ગલ પર છે તેવી જો પ્રભુ પર હોય તો બનતાં જ શ્રેય થાય, અને કોઈ તેમાં વિઘ્ન કરી શકે જ નહિ ૬૦

અરે હે પ્રિય આત્માઓ! શાન્તિ સુખ [illegible] હોય તો નિશદિન નિજાત્માનું, પ્રભુનું સ્મરણ કરો એ જ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ છે ૬૧

જેનું માનસ તુચ્છ છે, સંકુચિત છે તે જ [illegible] પરંતુ એવા લોકનું ચિન્તન કરે છે ઉદારચિત્ત [illegible] વસુધાને જ પોતાનું કુટુંબ સમજે છે [illegible] છે ૬૨

ભ્રમ દૂર કરો. તમે તો અમર આત્મા, શુદ્ધબુદ્ધ-મુક્ત-સ્વભાવ શાશ્વત અને મંગલમય છો. તમે જડ નથી, તમે શરીર નથી, જડ પદાર્થ તમારો ગુલામ છે, તમે એના ગુલામ નથી. ૫૨.

વિશ્વાસ, વિશ્વાસ, પોતાનો પોતામાં વિશ્વાસ, પ્રભુમાં વિશ્વાસ એ જ મહાન બનવાનો મહા મંત્ર છે. કદાચ તમે સર્વ દેવતાઓમાં પણ વિશ્વાસ કરો. પણ જો તમારા પોતા પર વિશ્વાસ ન કરો, તો તમારી મુક્તિ કોઈ દિવસ થવાની નથી. પોતાનામાં વિશ્વાસ કરો, એના પર સ્થિર રહો અને શક્તિશાળી બનો. ૫૩.

શક્તિ જ જીવન અને નિર્બળતા જ મૃત્યુ છે. શક્તિ પરમ સુખ, જીવન અજર અમર છે, નિર્બળતા કોઈ દિવસ ન હટવાવાળો બોજો અને યંત્રણા છે; નિર્બળતા જ મૃત્યુ છે. ૫૪

પોતાના મસ્તકને ઉચ્ચ વિચારો અને ઉચ્ચતર આદર્શોથી ભરી દો, અને રાતદિવસ પોતાની સામે રાખો, એમાંથી મહાન કાર્યનો જન્મ થશે. ૫૫.

શુદ્ધ બનવુ અને બીજાની ભલાઈ-સેવા કરવી એ જ ઉપાસનાઓનો સાર છે. જે ગરીબો, નિર્બળો અને પીડિતોમાં પ્રભુને દેખે છે, તે જ વાસ્તવમાં પ્રભુનો ઉપાસક છે, પરંતુ જો તે કેવળ મૂર્તિમાં જ પ્રભુને દેખે છે, એ તો એની ઉપાસનાનો આરંભ માત્ર છે. ૫૬

નિઃસ્વાર્થતા જ ધર્મની કસોટી છે. જે જેટલો અધિક નિઃસ્વાર્થી છે, તે એટલો જ અધિક અધ્યાત્મિક અને પ્રભુની

હે પંડિત! તારી પંડિતાઈ જડ વસ્તુઓના સંગ્રહ કરવામાં ન વેડફાઈ જાય તે માટે સતત સાવધાન રહેજે અને પંડિતાઈથી આત્મશોધ આદરજે ૭૩

હે પંડિતો! મોટા મોટા લેકચરો, ભાષણો આપવાથી આત્મતત્ત્વ લાધવાનું નથી આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે અંતરના ઊંડાણમાં પ્રવેશવાનું છે ત્યાં તેની શોધ કરો તો મળશે ૭૪

હે વિદેશી! વિદેશમાં જ અટવાઈ જતો નહિ તારે તો સ્વદેશ પહોંચવાનું છે તે સતત યાદ રાખજે ૭૫

હે વિદ્વાન! તારા ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચારોને પણ પવિત્ર રાખજે, તેના પણ સર્જનશક્તિ છે ૭૬

હે નિર્ભય! નિર્ભયતાનું શસ્ત્ર ગ્રહણ કરીને જાગ્રત રહેજે, તો તારા અંતરશત્રુઓ તને હેરાન નહિ કરે ૭૭

હે જ્ઞાનાર્થી! જ્ઞાનનો મહાન સિંધુ અંતરમાં ભર્યો પડ્યો છે, તેનાં આવરણો દૂર કર, તો તે પ્રગટ થશે ૭૮

હે શાશ્વત સુખનાર્થી! શાશ્વત નિત્યસુખ અંતરમાં જ છે, તે માટે અનિત્ય વસ્તુનો મોહ ત્યજ તો તે તને જરૂર લાધશે ૭૯

હે પુરુષાતન! ભવાટવીના ફેરા ટાળવા માટે [illegible] ઉત્તમ પુરુષ પરમાત્મ તત્ત્વ બનવાનો [illegible] પુરુષાર્થ કરજે ૮૦

હે જિજ્ઞાસુ! ભવાટવીના બે રસ્તા છે એક [illegible] માર્ગ, બીજો જ્ઞાનનો માર્ગ અજ્ઞાનનો માર્ગ અવશ્ય [illegible]

હે સહજાનંદી ! આ પુદ્ગલાનંદિપણું તને શોભે નહિ, તેનો ત્યાગ કર, અને સહજ સુખનો ભોગતા બન. ૬૩.

હે સુખાર્થી ! સુખની શોધ બહાર કરવાને બદલે અંતરની ગુફામાં તેની શોધ કર, ત્યાં જ તે તને સાપડશે, બીજે નહિ. ૬૪.

હે વિવેકી ! વિવેકથી પંથ કાપજે, રસ્તામાં વિષય-વિકારના કાંટા વેરાયેલા છે, તેથી સાવધાન રહેજે. ૬૫.

હે મુસાફર ! આ મુસાફરખાનાનો મોહ ન કરજે. ૬૬.

હે પ્રવાસી ! પ્રવાસ સાવધાનીથી કરજે. રસ્તામાં કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભાદિ લૂંટારાનો વાસ છે, તે તને ન લૂંટી લે તે માટે સતત જાગૃત રહેજે ૬૭.

હે શિવાભિલાષી ! તારા કલ્યાણ માટે, શિવ સુંદરીને વરવા ઉતાવળે, પ્રમાદ છોડીને પ્રયત્નવંત બનજે. ૬૮.

હે વિલક્ષણ ! તારી વિલક્ષણતાની શોધ આજથી—અત્યારથી આદર. ૬૯

હે પંથી ! સુખાભાષનો મોહ, ત્યાગ તો સાચું સુખ લાભે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. ૭૦.

હે પરદેશી ! પરદેશને સ્વદેશ સમજવાની અજ્ઞાનતા દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન સેવ. ૭૧.

હે પુરુષાર્થી ! સ્વાનુભવ પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ તું સત્વર આદરજે. ૭૨.

હે પતિ! તારી પવિત્રાઈ જડ વસ્તુઓના સંસર્ગ દરશાના ન વેડફાઈ જાય તે માટે સતત સાવધાન રહેજે નહેતર પવિત્રાઈથી આત્મબોધ આ [illegible] ૭૩

હે પતિત! મોટા મોટા લેકચરો, ભાષણો આપવાથી આત્મતત્વ લાધતું નથી આત્મતત્વની પ્રાપ્તિ માટે અંતરના ઊંડાણમાં પ્રવેશવાનું છે ત્યાં તેની શોધ કર તો જડશે ૭૪

હે વિદેશી! વિદેશના જ આદર્શો કર્તા નહિ તારે તો સ્વદેશ પહોંચવાનું છે તે સતત યાદ રાખજે ૭૫

હે વિદ્વાન! તારા ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચારોને પણ પવિત્ર રાખજે, તેનામાં પણ સર્જનશક્તિ છે ૭૬

હે નિર્ભય! નિર્ભયતાનું શસ્ત્ર મજબૂત કરીને [illegible] પકડજે, તો તારા અંતરશત્રુઓ તને હેરાન નહિ કરે ૭૭

હે જ્ઞાનાર્થી! જ્ઞાનના મહાન શિખરો [illegible] છે, તેના આવરણો દૂર કર, તો તે [illegible] ૭[illegible]

હે [illegible] સુખનાર્થી! [illegible] નિત્યસુખ [illegible] જ છે તે માટે અનિત્ય વસ્તુઓ [illegible] જરૂર લાધ [illegible] ૭૯

હે [illegible] [illegible] ઉત્તમ પુરુષ [illegible]

હે [illegible]

[illegible], ઓમ્

કરાવનાર છે, જ્ઞાનનો માર્ગ તેથી મુક્ત કરનાર છે. તું હિતાહિતના માર્ગની પરીક્ષા કરીને હિતના માર્ગમાં જ પ્રયાણ કરજે. ૮૧.

હે બુદ્ધિનિધાન ! બુદ્ધિનો સદુપયોગ આત્મતત્ત્વની શોધ કરવામાં જ કરજે, તો જ સફળતા છે. ૮૨.

હે વીરાત્મા ! વીરપણું તો દુઃખીઓના દુઃખ હરવામાં જ રહેલ છે. તે સતત યાદ રાખજે. ૮૩.

હે શૂરવીર ! તારી શૂરતાથી આંતરશત્રુઓનો નાશ કરજે, અને તારી શૂરતાને શોભાવજે. ૮૪.

હે ચતુરાત્મા ! તારી ચતુરાઈ આશારૂપી દાસીને વશ કરવામાં વાપરજે. ૮૫.

આશારૂપી પિશાચિકાને જે જીતે છે તે જ નરોત્તમ છે. આશાના જે દાસ છે, તે વિશ્વના દાસ છે, ગુલામ છે હે નરોત્તમ ! તારી ઉત્તમતાને આશા પિશાચિકાને જીતવામાં જ વાપરજે. ૮૬.

હે નાવિક ! તારી નાવનુ સુકાન આત્મપ્રભુને સોંપજે મનને સોંપીશ નહિ. મનને સોંપવાથી નાવ ભર દરિયે ડૂબશે. ૮૭.

હે કરુણાનિધિ ! તારી કરુણતાથી વિશ્વના પ્રાણીમાત્રને રસબસ કરજે, કરુણારસથી ભીંજાવી દેજે. ૮૮.

હે દયાનિધાન ! તારી દયાથી પ્રાણીમાત્રને નવપલ્લવિત કરજે. તારી દયાનો વરસાદ સર્વત્ર વરસાવજે ૮૯.

હે મંગલમય ! તારી માંગલ્યમય મૂર્તિના દર્શનથી બધ પવિત્ર બનાવજે. ૯૦.